

„Minden kétnyelvű helyzet specifikus, egy meghatározott helyzetről tehát gyakran nem indokolt másira általánosítani.” Göncz Lajos

A családok szerkezeti hálója és a társadalmi tényezők számos kombináció szerint szerveződve hozzák létre a család sajátos jellegzetességeit, amelynek következtében sokszor nagyon nehéz általános érvényű megállapításokat, szabályszerűségeket feltárni.

Ezért e munka nem is vállalkozhatott arra, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség szempontjából az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek magyar nyelv és identitás megőrzéséhez adjon „receptet”.

A kiadvány célja az, hogy feltárja azokat a kommunikációs stratégiákat, amelyek Kárpátalján az etnikailag vegyes családokban zajló nyelvszocializációs folyamatokat jellemzik: a gyermekek, a szülők, a nagyszülők, a családtagokkal kapcsolatba kerülő személyek hétköznapi nyelvi gyakorlataiban.

„Róka y лісі живе”

Karmacs
Zoltán

„Róka y лісі живе”

STRATÉGIÁK AZ ETNIKAILAG
HETEROGÉN CSALÁDOKBAN
NEVELKEDŐ GYERMEKEK
NYELVI SZOCIALIZÁCIÓJÁBAN
KÁRPÁTALJÁN

„Рóка у лісі живе”

**Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő
gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján**

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

Karmacsi Zoltán

„Róka у лісі живе”

**Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő
gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján**

Monográfia

Termini Egyesület
Törökbálint, 2020

A kiadvány a magyar–ukrán etnikailag vegyes házasságokban zajló nyelvi szocializációs folyamatok bemutatása mellett az e családokban felnövekvő óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatának jellegzetességeit, illetve az abban alkalmazott stratégiákat próbálja feltárni. A kiadvány a kárpátaljai etnikailag vegyes házasságok kutatásához, az óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatának vizsgálatához és a vegyes házasságokban végbemenő nyelvi szocializációs folyamatok további kutatásához nyújthat segítséget. A monográfia alapját a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2016. március 23-án sikeresen megvédett doktori értekezés képezi: *Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján*.

A kiadvány megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) támogatta

Borítóterv: Márku Anita
A borítón látható gyermekrajz címe: Származásfa

Lektorálta:
Dr. Zelliger Erzsébet
Eötvös Lorand Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Dr. habil. Vančóné Kremmer Ildikó
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

ISBN 978-615-80914-3-5

©A szerző
©II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

TARTALOM

Táblázatok és ábrák jegyzéke	7
ELŐSZÓ	9
1. BEVEZETÉS	11
2. KÉTNyelvűség	13
2.1. A kétnyelvűség fogalma	14
2.2. A kétnyelvűség típusai	14
2.2.1. A közösségi kétnyelvűség és típusai	14
2.2.2. Az egyéni kétnyelvűség és típusai	17
2.3. A kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége	21
2.4. Gyermekkori kétnyelvűség	21
2.4.1. A gyermekkori kétnyelvűség főbb jellemzői	21
2.4.2. A gyermekkori kétnyelvűség megközelítése Skutnabb-Kangas tipológiája alapján	26
2.4.3. A nyelvi szocializáció és közegei	27
2.4.4. A kétnyelvűség kialakulásának családi modelljei	30
2.5. Összegzés	32
3. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KISEBBSÉG JELLEMZŐI	33
3.1. Demográfiai jellemzők	33
3.2. A kárpátaljai magyar oktatási intézményrendszer jellemzői	39
3.3. A vallási jellemzők	40
4. AZ ETNIKAILAG HETEROGÉN HÁZASSÁG ÉS A GYERMEK NYELVHASZNÁLATÁNAK, ILLETVE NYELVI SZOCIALIZÁCIÓJÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI	43
4.1. A kutatási terület	43
4.2. A kutatópontok rövid bemutatása	44
4.3. A vizsgálat menete és módszerei	47
4.4. Stratégiák az etnikailag vegyes családokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatában	52
4.4.1. A kódváltás fogalma és típusai	53
4.4.2. A beszédpartner és nyelvismeretének hatása a gyermek nyelvhasználatára	55
4.4.3. A kommunikáció nyelve kiválasztásának hatása a gyermek nyelvhasználatára	60
4.4.4. Tükörfordítás mint kommunikációs stratégia?	61
4.4.5. A beszédtema hatása a gyermek nyelvhasználatára	62
4.4.6. Kódkeverés (kódváltogatás) a gyermek beszédében	65

4.4.7. Nyelvi interferenciák a gyermekek beszédében	66
4.4.8. Nyelvi ekvivalenciák a gyermek beszédében	72
4.4.9. Összegzés	74
4.5. A nyelvszocializációra ható tényezők: környezet és család	76
4.5.1. A vizsgált családok nyelvi szocializációjának jellemzői	76
4.5.2. A társadalom és a környezet hatásai a családok nyelvi szocializációjára	97
4.5.3. A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját erősítő külső tényezők	101
4.5.4. A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját gyengítő külső tényezők	105
4.5.5. A média szerepe a család nyelvi szocializációs folyamatában	112
5. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE	115
FELHASZNÁLT IRODALOM	127
MELLÉKLETEK	140

Táblázatok és ábrák jegyzéke

Táblázatok

1. táblázat. <i>A kutatópontok lakosságának száma, ezen belül a magyarság száma és aránya.....</i>	45
2. táblázat. <i>A vizsgálatban résztvevő családok és gyermekeik főbb jellemzői (N=25).....</i>	51
3. táblázat. <i>A házastársakkal történő nyelvhasználat a mindennapi kommunikációjában.....</i>	77
4. táblázat. <i>A szülők magyar, ukrán és orosz nyelvi kompetenciája.....</i>	78
5. táblázat. <i>A szülők szűkebb és tágabb környezetének nyelvi jellemzői.....</i>	80
6. táblázat. <i>Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni? kérdésre adott válaszok.....</i>	81
7. táblázat. <i>A gyermek számára választott oktatási intézmények a tannyelv szerint .....</i>	90
8. táblázat. <i>Az adatközlők megoszlása az alapsokasághoz viszonyítva és a nemek tekintetében (N=300) .....</i>	98
9. táblázat. <i>A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját erősítő és gyengítő tényezők 1989–2015 között Kárpátalján.....</i>	110
10. táblázat. <i>A szülők médiahasználatának nyelvválasztás szerinti megoszlása az etnikailag vegyes családokban .....</i>	113

Ábrák

1. ábra. <i>A kétnyelvűség fogalmának kontinuum jellege .....</i>	20
2. ábra. <i>A kárpátaljai magyar népesség eloszlása Kárpátalja területén a 2001-es népszámlálási adatok .....</i>	33
3. ábra. <i>A kárpátaljai házaspárok megoszlása a főbb nemzetiségek között a 2001-es népszámlálás eredményei alapján .....</i>	36
4. ábra. <i>A homogám, illetve heterogám magyar házaspárok eloszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján. (adatforrás: Minnesota Population Center 2014, Molnár 2015a) .....</i>	37
5. ábra. <i>Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján.....</i>	38
6. ábra. <i>Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása a szülők nemzetisége szerint Kárpátalján a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján.....</i>	38
7. ábra. <i>Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvének eltolódása az apa (kék), illetve az anya (piros) nemzetisége irányába Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján .....</i>	39
8. ábra. <i>A kutatópontok elhelyezkedése Kárpátalja területén.....</i>	44
9. ábra. <i>Hol beszélnek a legszebben magyarul? (N=295) .....</i>	99

- 10. ábra.** *Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján 123*
- 11. ábra.** *A magyar és ukrán nemzetiségű válaszadók megoszlása a gyerekkorban a különböző nyelvhasználati színtereken használt nyelvek szerint.....125*

ELŐSZÓ

A világon számos olyan ország van, ahol nem csak egy nyelvet beszélnek a mindennapokban, számos olyan régió, ahol több nemzetiség és nyelv beszélői élnek egymás mellett, és számos olyan család, ahol a mindennapi nyelvhasználatban természetesen él egymás mellett több nyelv. A két- és többnyelvűség a világ legtöbb helyén természetes állapot, legyen szó akár a hivatali kommunikációról, akár a családtagok egymás közötti interakcióiról az otthonaikban. A ma Kárpátaljának nevezett régió is egy ilyen soknemzetiségű helye a világnak, ahol mindig megfért egymást mellett több nyelv és több kultúra. A régióban az etnikailag és nyelvileg vegyes házasságok száma magas, az ilyen vegyes családokban nincs semmi meglepő. Mint ahogy abban sincs, hogy ezekben a családokban a gyermekek sem egynyelvűként nőnek fel, a kétnyelvűség kialakulása legtöbbször a nyelvi szocializációjuk természetes eredménye. Sok múlik persze a szülők tudatos döntésein és következetességén a nyelvi nevelés folyamatában, de a végeredményt tekintve ma már a tudomány egyetért abban, hogy a kétnyelvűségnek számos pozitív hatása lehet a gyermek értelmi fejlődésére: az ilyen gyerekeket a nyelvi érzékenység magasabb szintje és fokozottabb kreativitás jellemzi. Sőt, arra mutató kutatások is léteznek, hogy a kétnyelvű gyermekeknek könnyebben megy az olvasástanulás.

Hogy hogyan válik a gyermek kétnyelvűvé a családban, arra már számos, egymástól eltérő stratégia, módszer létezik. Megtanulhatja a két nyelvet a családban párhuzamosan vagy egymás után, és befolyásolja a nyelvelsajátítást az is, hogy milyen a családi kommunikáció nyelve, milyen a környezet nyelve, élnek-e nagyszülők, testvérek a családban, és ők milyen nyelven kommunikálnak a gyermekkel, és még sorolhatnám. De nem teszem, mert ezekről a kérdésekről szól ez a könyv.

Karmacsi Zoltán könyvében a Kárpátalján etnikailag heterogén családokban nevelkedő óvodáskorú gyermekek mindennapi nyelvhasználatát vizsgálja. Azt, hogyan kommunikálnak a gyermekek a felnőttekkel, hogyan az „idegenekkel”, s teszi azt azzal a nem titkolt céllal, hogy megpróbálja feltérképezni a szülők nyelvi szocializációs stratégiáit, illetve megvizsgálni azokat a tényezőket, amelyek a gyermek kétnyelvűségének kialakulását befolyásolják.

A könyv izgalmas olvasmány a szakma, a tudományos közeg számára, mert Kárpátalján ez az első munka, mely a magyarpárú kétnyelvű gyermekek nyelvi szocializációjával foglalkozik, de emellett számot tarthat az óvónők, tanítók és kisgyermeket nevelő szülők érdeklődésre is. Az óvodás gyermekekkel készített interjúkban a tetten ért valóság szólal meg, mely egyszerre hordozza magában a gyermeki nyelvhasználat minden báját és leleményességét a tudományos következtetések lehetőségével.

Karmacsi Zoltán a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontjának kutatójaként és a Filológia Tanszék oktatójaként évekig kutatott a témában, vizsgálatait 25 családban végezte (tömbben és szórványban)

különböző településtípusokban (városon és falun). A könyv lapjain a kétnyelvűség fogalmának és a kétnyelvűvé válás stratégiáinak a megismerésén túl bepillantást nyerünk az etnikailag vegyes családokban zajló nyelvhasználati és nyelvválasztási szokásokba, a családok nyelvi szocializációs folyamataiba, az azokat meghatározó tényezők rendszerébe.

A Rákóczi Főiskolán közel húsz éve zajlanak a kárpátaljai magyar közösséggel kapcsolatos nyelvi/nyelvhasználati/nyelvpolitikai/oktatástervezési vizsgálatok. Jelen kiadvány a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban folyó kutatások egy újabb szegmensét mutatja meg a közönségnek. Szeretettel ajánlom ezt a könyvet minden olyan érdeklődő olvasónak, tudósnak, tanárnak, szülőnek, akiket érdekel a kárpátaljai nyelvi valóság és/vagy az óvodáskorú gyermek nyelvi leleményessége. Ahogy Lázár Ervin mesehőse, Zsebenci Klopédia mondaná: „ördög bújjék a tudományos érdeklődésedbe”, ha nem tudod, hogy a *„Róka y lici живе”*.

Beregszász, 2020. január 2.

Beregszászi Anikó

1. BEVEZETÉS

Az etnikailag vegyes házasságok száma a világ számos régiójában magas, mely alól nem kivétel a sok nemzetiségű Kárpátalja sem, ahol évszázadok óta számos nemzetiség (ukrán, magyar, román, orosz, cigány, ruszin, német, szlovák, zsidó stb.) él egymás szomszédságában (Kárpátaljai települések nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941), Molnár – Molnár 2005: 9–12). A hosszú együttélésnek köszönhetően a nemzetiségek és etnikumok közötti „vegyülés” a társadalom alapvető közösségi szintjén, a családban is megjelenik. Az ilyen családokban természetesen nemcsak etnikailag, hanem nyelvileg is a heterogenitás a természetes.

Kárpátalján a szociolingvisztikai, ezen belül a kétnyelvűség-kutatások első jelentős monográfiája 1998-ban látott napvilágot Csernicskó István tollából *„A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)”* címmel. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Nyelvészeti (később Filológia Tanszéke), illetve a Limes Társadalomkutató Intézet (később Hodinka Antal Intézet, majd Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont) erős alapot biztosított a szociolingvisztika és a kétnyelvűség-kutatás kibontakozásának és megerősödésének. Napjainkig számos monográfia (Csernicskó 2012, 2013, 2016, 2019, Beregszászi – Csernicskó 2006, Beregszászi – Csernicskó – Orosz 2001, Csernicskó – Fedinec 2014, Karmacsi 2007, Márku 2008, 2013, Melynik – Csernicskó 2010, Tóth – Csernicskó 2014, Gazdag 2018), tanulmánykötet (Beregszászi – Csernicskó szerk 2004, Beregszászi – Papp szerk. 2005, Beregszászi – Hires-László 2014, Csernicskó szerk. 2003, 2010a, 2010b, Márku – Hires-László szerk. 2015, Hires-László szerk. 2016, Márku – Tóth szerk. 2017, Karmacsi – Máté szerk. 2018, Csernicskó – Márku szerk. 2019), konferenciakötet (Csernicskó – Váradi szerk. 1996, Huszti – Koljadzin 2005, Karmacsi – Márku 2009, Hires – Karmacsi – Márku 2011, Bárány – Csernicskó 2014, Gazdag – Karmacsi – Tóth szerk. 2016a, 2016b) és tanulmány¹ látott napvilágot, illetve több konferencia is foglalkozott e témakörökkel. A jelentősebb munkák átfogó képet kívántak adni a kárpátaljai magyar kisebbség mindennapjairól, nyelvi helyzetéről és nyelvhasználati jellegzetességeiről (Beregszászi – Csernicskó 2004, 2006; Csernicskó 2003, 2010a, 2010b, 2013, Csernicskó – Fedinec 2014, Márku 2013). Továbbá az ezredforduló után megjelent tanulmányok egy-egy kisebb közösség nyelvhasználati szokásait, nyelvi helyzetét, a magyar nyelv oktatásban betöltött szerepét és fontosságát, az anyanyelvi beiskoláztatás problémáit stb. tárgyalják. A gyermekkori kétnyelvűség vizsgálatát magyar–szláv² viszonylatban Kárpátalján elsőként jómagam vizsgáltam egy szakdolgozat keretében még 2003–2004-ben (Karmacsi 2007). E

---

¹ A helyhiány miatt itt csak a kárpátaljai szerzők nevét tüntetném fel a teljesség igénye nélkül, többek között Csernicskó István, Bárány Erzsébet, Bátyi Szilvia, Beregszászi Anikó, Dudics (Lakatos) Katalin, Fejes Andrea, Ferenc Viktória, Hires-László Kornélia, Huszti Ilona, Gazdag Vilmos, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka, Molnár Anita, Séra Magdolna, Tóth Enikő.

² Szláv alatt értem a keleti szlávok csoportjába tartozó ukrán és orosz nemzetiségűeket.

vizsgálatot továbbgondolva a jelen munka tárgya is a magyar–szláv etnikailag heterogén családokban lezajló nyelvi szocializációban alkalmazott stratégiáknak, illetve az ilyen családokban nevelkedő gyermek nyelvhasználati stratégiáinak vizsgálata.

A vizsgálat célja az etnikailag heterogén családokban nevelkedő óvodáskorú gyermekek mindennapi nyelvhasználata jellegzetességeinek, nyelvhasználati stratégiáinak feltárása volt. Vizsgáltam többek között, hogyan választanak nyelvet a szülőkkel való kommunikációban, hogyan viselkednek számukra idegen felnőttekkel egy beszédsszituációban, mennyire lehet vagy van befolyással a téma, az élethelyzet a nyelvválasztásukra stb. További célom volt, hogy rávilágítsak a családokban lezajló nyelvi szocializációs folyamatokra, az azokat irányító és befolyásoló tényezőkre, illetve magára a család (szülők) nyelvszocializációs „terveire”.

Kutatásomat elsődlegesen arra a feltevésre alapoztam, hogy az etnikailag vegyes házasságokban a szülők a gyermek(ek) nyelvi szocializációját valamilyen előre eltervezett stratégia mentén próbálják megvalósítani, s ezekre az előre elképzelt stratégiákra nagy hatást gyakorolnak a nyelven kívüli tényezők. Különösen igaz ez a másodlagos nyelvi szocializáció (például az iskola tannyelvválasztása) megtervezésénél. Másodsorban feltételeztem, hogy a családokban alkalmazott nyelvhasználati stratégia, illetve a szülők nyelve(ke)t érintő döntései hatással vannak a gyermek nyelvhasználati stratégiájára, amelyet a gyermek mindennapi nyelvhasználatában nemcsak a szülőkkel, de a számára idegen személyekkel (pl. terepmunkásokkal) is alkalmaz. Harmadsorban feltételeztem azt, hogy az etnikailag vegyes házasságokban a nyelvi szocializáció az ukrán nyelv dominanciája felé halad, de a kialakuló nyelvi és etnikai identitást számos egyéb tényező árnyalja, befolyásolja.

2. KÉTNyelvűség

Sokáig uralkodó volt az a nézet, hogy a nyelvtudománynak az alapvető kutatási területe az egynyelvűség, amelyhez viszonyítva kell az összes többi területet vizsgálni. Azonban nagyon sok olyan ember él a Földön, akik számára a két- vagy többnyelvűség valamilyen formája a mindennapi kommunikáció jellemzője.

A kétnyelvűség kialakulásának leggyakoribb módja a külső és a belső migráció, amely nemcsak a múltban, de a jelenben is aktív folyamat. Ennek az egyik legelterjedtebb formája a gazdasági migráció, amely jelentősen átalakította és mai napig is alakítja főként a gazdaságilag fejlett országok nyelvi és etnikai összetételét (Bartha 1999: 45). A kárpátaljai magyar kisebbség az 1990-es években Ukrajna katasztrofális gazdasági helyzete miatt kényszerült gazdasági migrációra, melynek célja főként Magyarország volt (Csernicskó 1998: 83, Baranyi 2009: 234), de a későbbiekben Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban, Spanyolországban, Portugáliában és Olaszországban stb. is sok ukrán állampolgár, köztük számos kárpátaljai magyar vendégmunkás dolgozott. Emellett jelentős volt a más ukrán megyékbe és Oroszország felé történő gazdasági ingázás is (Baranyi 2009: 234). Napjainkra a (polgár)háborús konfliktus és gazdasági hanyatlás sújtotta Ukrajnát ismét tömegével hagyják el az Európai Unió irányába a jobb megélhetés reményében ideiglenesen vagy akár véglegesen. Emellett jelentősen megnövekedett a nyugati megyékben — köztük Kárpátalján is — letelepedő kelet-ukrajnai lakosok aránya. A kárpátaljai magyarság emigrációja gyengíti a magyar közösség erőviszonyait, melyet Ukrajna Kárpátaljára irányuló belső migrációs mutatója még kedvezőtlenebb hatássá erősít. E két folyamat jelentősen átalakíthatja Kárpátalja etnikai viszonyait és arányait.

A kétnyelvűség kialakulása általában véve univerzális folyamat, amelyet a gazdasági és politikai hatalomért folytatott harc történelmi koroktól és időtől függetlenül irányít. Vegyük alapul például a volt Szovjetuniót, ahol a proletár internacionalista ideológiában minden nyelv egyenlőnek minősült, azonban a gyakorlatban az orosz nyelv elsajátítása, mint a népek közötti érintkezés nyelve, a nem orosz anyanyelvi beszélők számára kötelező volt (Bartha Csilla 1999: 42, Csernicskó 2013: 193–201, Pavlenko 2006: 83). A Szovjetunió széthullása után olyan új helyzet teremtődött, amelyben az utódállamok területén jelentős számú, főként orosz anyanyelvű, egynyelvű állampolgár maradt. Ezen egynyelvű orosz anyanyelvű emberek többsége nem beszélte és nem beszéli ma sem annak a többségi államnak hivatalos nyelvét, amelyben él. Az ukrainai orosz kisebbség 42%-a önbevallása szerint anyanyelvén kívül nem beszél semmilyen más nyelven (Melnik–Csernicskó 2010: 21), s e tekintetben hasonló helyzetben van a kárpátaljai magyar kisebbség is, hiszen 41,3%-a anyanyelvén kívül nem beszél más nyelvet (Molnár–Molnár 2005: 51–52).

2.1. A kétnyelvűség fogalma

Mi is az a kétnyelvűség? Kit nevezhetünk egyáltalán kétnyelvű beszélőnek? Mitől kétnyelvű a kétnyelvű beszélő? Milyen típusú kétnyelvűségről beszélhetünk?

Sokan és sokféleképpen értelmezik a kétnyelvűség fogalmát. A fogalom meghatározásánál többen alapvető kérdésként tekintenek arra, hogy milyen mértékben kell birtokolni két nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvű beszélőnek lehessen tekinteni valakit (Bartha 1999: 34). Azonban a mai napig nem született olyan átfogó definíciója a kétnyelvűségnek, amely minden aspektust magába foglalna. A meghatározás attól függ, hogy a szerző mely tudományág képviselője, hogy a kétnyelvűségnek mely egyéni vagy közösségi komponensét helyezi előtérbe. Ezért van az, hogy a definíciók gyakran az egynyelvűségtől való elhatárolódást tűzik ki célul, nem pedig a jelenség lényegének a leírását (Göncz 2004: 28). A definiálás nehézségét a fogalom határainak különböző kritériumok szerinti meghatározása, illetve a különböző tudományok képviselői által a jelenség más-más sajátosságának a kiemelése okozza (Göncz 1985: 12). Vannak egészen szélsőséges meghatározások, és vannak olyanok is, amelyek kontinuumként tekintenek a kétnyelvűségre. A legtöbb definíció azonban valamilyen skálán vagy fogalompár mentén írja le a jelenséget (Bartha 1999: 34).

A kétnyelvűség definiálásának komplexitását talán a legszemléletesebben Bartha Csilla (1999: 26) megfogalmazásában mutathatjuk be: „... minthogy a kétnyelvűség egyszerre nyelvi, kognitív, neurolingvisztikai, társadalmi, politikai, oktatási stb. kérdés, e különböző tudományterületek elméleti és módszertani apparátusával eltérő szempontokból vizsgálható.”

2.2. A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűség definiálásának komplexitásából kiindulva a kétnyelvűség fogalma csakis a típusai felől közelíthető meg, s mint általános jelenség nem megfogható.

2.2.1. A közösségi kétnyelvűség és típusai

A kétnyelvűség közösség felőli megközelítésénél a különböző nyelvi csoportok érintkezését vesszük alapul. Induljunk ki abból, hogy valószínűleg nem tudunk olyan országot mondani, amelyben különböző nyelveket beszélő csoportok ne érintkeznének egymással. Ez már csak azért is igaz állítás, mivel napjainkban a világon kb. 200 állam van, ugyanakkor 3–6000 nyelv, tehát egynyelvű állam (Izland és még 1–2 állam kivételével) gyakorlatilag nincs. A fentiekből következően a közösségi két- vagy többnyelvűség azt jelenti, hogy az azonos területen élő különböző nyelvi csoportok különböző jellegű és kiterjedtségű kapcsolataik révén kapcsolatba kerülnek egymással (Bartha 1999: 58).

Lanstyák István kétnyelvű beszélőközösségnek tekinti az olyan közösséget, „amelyben a napi kommunikáció során két önálló nyelv használatos. Az ilyen közösségek nem minden tagja kétnyelvű, mégis tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek. Egyrészt azért,

mert két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni, s milyen beszédhelyzetben, nyelvhasználati szintéren kell(ene) a többségi nyelven), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelv-változatot beszélik, mivel ezt sajátították el anyanyelvként” (Lanstyák 1998: 77). Hasonlóan fogalmaz Borbély Anna (2014: 36) is: „Egy csoport, amelynek tagjait a történelem egy közösséggé formált, akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha tagjai két vagy több nyelvet mindennapi életük során használnak.”

A közösségi kétnyelvűség esetében a kétnyelvű anyanyelv-változat azt jelenti, hogy a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélő közösségi tagok, akik nincsenek két nyelv birtokában, azoknál az anyanyelv mégis magán hordozza a kétnyelvűség nyomait. A többségi nyelv bizonyos nyelvhasználati színterekről (például a hivatalos színtérről) kiszorítja a kisebbségi nyelvet, s ezáltal abban nem lesznek fellelhetők – vagy legalábbis nem oly mértékben, mint az adott kisebbségi nyelv többségi helyzetben lévő (anyaországi) változatában – a hivatalos nyelv-változat anyaországi elemei, mert azokat a többségi nyelvből veszi kölcsön. A fenti jelenségekre hívja fel a figyelmet Horváth Katalin és Kótyuk István is a kárpátjai magyar standard/köznyelv elemzésekor (Horváth 1991, Kótyuk 1995).

Bartha Csilla a következőképpen határozza meg a közösségi kétnyelvűség fogalmát: „A közösségi kétnyelvűség tehát a kétnyelvű beszélőközösség tagjai részben rendezett, közösségi normák által „szabályozott” nyelvi gyakorlatának összefoglaló neve, vagyis nem kétnyelvűségi típus, hanem a szociolingvisztikai megközelítés számára az egyik legfontosabb vizsgálati keret” (Bartha 1999: 65).

Egy közösség akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége a mindennapi nyelvhasználatában két vagy több nyelvet használ, s a nyelvek között gyakran munkamegosztás van (Csernicskó 2003: 30, Göncz 1999: 96, Kontra 1981: 8, Lanstyák 1993: 12).

A közösségi kétnyelvűség a kétnyelvűvé válás motivációja szerint kétféle lehet: elit és népi kétnyelvűség. Az elit kétnyelvűség esetében a kétnyelvű egyének saját elhatározásból válnak kétnyelvűvé, míg a népi kétnyelvűség esetében a környezet hatására. E típusok kialakításánál alapvető tényező, hogy a környezet nyomására mindkét nyelv elsajátításnak sikertelensége milyen következményekkel jár (Göncz 2004: 33–34).

A közösségi kétnyelvűség szempontjából lényeges a kiterjedés kritériuma is, mely szerint beszélhetünk kétoldalú (bilaterális: eltérő nyelvű közösségek kölcsönösen elsajátítják egymás nyelvét) és egyoldalú (unilaterális: az egyik közösség sajátítja el a másik közösség nyelvét) kétnyelvűségről (Kiss 1995: 215). Utóbbi jellemző példája az államnyelvi többség és a nyelvi kisebbség viszonya; mint például az ukrainai magyar kisebbség és az ukrán többség viszonya.

Attól függően, hogy a közösség hogyan viszonyul a kétnyelvűséghez, beszélhetünk hozzáadó (additív) és felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűségről (Kiss 1995: 216). A felcserélő kétnyelvűségi helyzetben a környezet előnyben részesíti az egyik etnikumot, nyelvet és

kultúrát a többivel szemben. Ebből következik, hogy gyakran az alacsonyabb státusú nyelvet felcserélik a felértékelt nyelvi státussal bíró nyelvre. Azonban ha a környezet az etnikumokat, nyelvet és kultúrát egyformán értékeli, a státusuk azonos lesz, s így a nyelvek elsajátítása egyformán vonzó cél lehet. A kisebbségi nyelvek esetében ez utóbbi fogadható el, hiszen így a többségi nyelv az anyanyelv megőrzése mellett additív módon hoz létre kétnyelvűséget (Bartha 1999: 192–193). Ez a tipológia nemcsak a közösségi kétnyelvűség kategóriájában állja meg a helyét, hanem a kétnyelvűség egyén felőli megközelítésében is, hiszen az additív kétnyelvűség kognitív előnyt hordoz a kétnyelvű beszélő számára, míg a szubtraktív pedig kognitív hátrányt. A hozzáadó kétnyelvűség általában olyan társadalmakban tapasztalható, ahol a toleranciaszint magas, és nem tekintik „bűnnek” a kétnyelvűséget (Navracsics, 1999).

Ukrajna esetében a kisebbségi nyelvek státusza közel sem egyforma a többségi nyelvével. Az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény³ a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén lehetőséget nyújtott az ukrán nyelvvel egyenrangúan használni a kisebbségi nyelveket, bár nem volt tisztázott a nemzetiségi többségű területek fogalma milyen arányokat takar. A 2012-ben elfogadott új nyelvtörvény⁴ ettől kedvezőbb volt, hiszen azokon a közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségi nyelv beszélői elérték a 10%-ot, a törvény kötelezően előírta a kisebbségi vagy regionális nyelvek használatát az írásbeli és a szóbeli ügyintézésben (Csernicskó 2016: 78–79). A 2019 áprilisában elfogadott legújabb nyelvtörvény⁵ viszont a kisebbségi nyelveket a nyelvhasználat tekintetében a család és a vallás színterére űzi. Vagyis a jelenleg hatályos nyelvtörvény, illetve a 2017-ben elfogadott oktatási törvény⁶ a kisebbségi lakosok számára a felcserélő kétnyelvűségi formulát kínálja az anyanyelv kárára.

Az ukrán nyelvészetben mind a szurzsik⁷, mind pedig a kétnyelvűség fogalma a stigmatizációt jelképezi az ukrán nyelv veszélyeztetettsége miatt. Ezért az ukrán nyelvészek egy olyan nyelvpolitikai modell kidolgozását javasolják, amely megerősíti az ukrán nyelv állami státusát és szélesíti a használati körét. Vagyis az ukrán szociolingvisztika egyik

---

³ Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről (1989). Закон України про мови в Український РСР. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2019.10.27.)

⁴ Ukrajna törvénye „Az állami nyelvpolitika alapjairól” (2012). Закон України „Про засади державної мовної політики” <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2019.10.27.)

⁵ Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv funkcionálásának biztosításáról” Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (2019.10.27.)

⁶ Ukrajna törvénye az oktatásról Закон України „Про освіту” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (2019.11.10.)

⁷ A szurzsik nyelvváltozat, amelynek — az ukrán nyelvészek szerint — alapját az ukrán grammatikai rendszer képezi, de oroszos kifejezések, nyelvtani szerkezetek, hangsúly, kiejtés jellemez. A szurzsik alacsony presztízsű, az ukrán nyelvészek (nyelvművelők és magukat szociolingvistáknak tartók is) által gyakran támadott nyelvváltozat, amelyhez sokszor alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak. A szurzsikot nagyon sok ukrán állampolgár otthon alapnyelvként sajátította el és ezt használja a mindennapokban (Bilaniuk 1997, 2004, Csernicskó 2013: 122–123, Macjuk 2009: 140–141, Maszenko 2011).

fontos feladata a szovjet gyarmatosító és lingviciista nyelvpolitika és nyelvi következményeinek felszámolása. Ebből kiindulva „az ukrán szociolingvisztika: vezető nyelvideológiái a nacionalizmus és a sztenderdizmus, illetve a purizmus és a homogenizmus; a kétnyelvűséget trójai falónak tartja, amely veszélyezteti az ukrán nyelvet és a társadalmi békét; nem nyelvtudományi, hanem érzelmi alapon közelíti vizsgálati tárgyát.” (Csernicskó 2013: 130).

Azonban nem minden esetben, sőt mondhatnánk a legtöbb esetben nem csoportok, hanem egyének érintkeznek egymással a kommunikációs aktusokban. A kétnyelvűség létezik a kétnyelvű beszélőközösség nélkül is, vagyis a kétnyelvűség megközelíthető az egyén szemszögéből is.

2.2.2. Az egyéni kétnyelvűség és típusai

A kétnyelvűség fogalmának egyének felőli megközelítése talán még bonyolultabb és összetettebb, mint a közösség felőli megközelítés.

Az egyik szélsőséges megközelítése a kétnyelvűség fogalmának az, amikor csak azokat az embereket tekintjük kétnyelvűnek, akik két nyelvet anyanyelvi szinten beszélnek. Ezt a felfogást nevezik „kettős monolingvis” elvnek (Bloomfield 1933: 56). Ugyanehhez a szélsőséges nézőponthoz sorolható Skutnabb-Kangas meghatározása is: „kétnyelvű az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni” (Skutnabb-Kangas 1984: 90).

Diebold a két nyelv anyanyelvi szintű tudásával szemben állítja fel a kétnyelvűség minimális meghatározását, miszerint a kétnyelvűség „egy második nyelv lehetséges modelljeivel való érintkezés és ezek anyanyelvi környezetben való használatának képessége” (Diebold 1961: 111). E meghatározás szerint az olyan ember is kétnyelvű, aki nem képes a másik nyelven megnyilatkozásokat tenni, hanem csupán megérti a másik nyelven tett megnyilatkozást, vagy annak legalább egy részét. Ha ezt a meghatározást vesszük alapul, akkor a világon minden ember kétnyelvűnek tekinthető, hiszen mindenki képes olyan megnyilatkozásokra, illetve érti például az olyan megnyilatkozásokat, mint az *I love you, no problem, guten Tag, the begining* stb. Erre világít rá Romaine (1995: 11) és Skutnabb-Kangas (1984: 91) is.

A kétnyelvűség fogalmának Bloomfield és Skutnabb-Kangas által megfogalmazott „ideális” és a Diebold által meghatározott minimális kétnyelvűség között neves kétnyelvűségkutatók számos más definíciója árnyaltabban közelíti meg a jelenség definiálását.

Macnamara (1967) felhívja a figyelmet a kétnyelvűség kontinuum jellegére, mert szerinte mindenki kétnyelvűnek tekinthető, aki a második nyelven a négy alapvető nyelvi készség közül (beszéd, megértés, írás, olvasás) egyikének birtokában van az első nyelv mellett. Mackey (1968: 555) úgy határozza meg a kétnyelvűséget, hogy azt a pontot,

amikor egy beszélő kétnyelvűvé válik, vagy csak önkényesen, vagy egyáltalán nem tudjuk meghatározni. Ugyanitt Mackey azt is kimondja, hogy a kétnyelvűséget úgy kell tekintenünk, mint két vagy több nyelv váltakozó használatát egy beszélő által. Ezt a megfogalmazást Weinreich kétnyelvűség fogalmának alapján alkotja, amely kimondja, hogy „két nyelv váltakozó használatának gyakorlatát kétnyelvűségnek, az ebben részt vevő egyént pedig kétnyelvűnek nevezzük” (Weinreich 1953: 1).

A kétnyelvűség szociolingvisztikai szempontú vizsgálata szempontjából Grosjean meghatározása a leginkább alkalmazható, aki szerint a kétnyelvűség a két nyelv rendszeres használata. Szerinte „kétnyelvűek azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van két nyelvre és ezeket használják is” (Grosjean 1992: 51).

A grosjean-i meghatározásra alapozza saját kétnyelvűségről alkotott fogalmát Bartha Csilla, aki szerint „kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ” (Bartha 1999: 40).

Skutnabb-Kangas (1997: 17) összegyűjtötte a kétnyelvűség különböző definícióit, amelyből nézete szerint akárcsak az anyanyelvet, a kétnyelvűséget is négy szempontból lehet megközelíteni:

1. *Származás* szerint kétnyelvű az,
  - aki kezdettől fogva két nyelvet használ a családban;
  - akit kétnyelvűnek nevelnek.
2. *Azonosulás* szempontjából szintén két megközelítést ad meg a kétnyelvűség definiálásához:
  - belső azonosulás szerint kétnyelvű az, aki kétnyelvűnek gondolja magát és kétnyelvűként azonosítja magát;
  - külső azonosulás szerint kétnyelvű az, akit mások kétnyelvűnek tekintenek.
3. Skutnabb Kangas szerint a *nyelvtudás fokánál* van a legnagyobb bonyodalom a definíciók tekintetében és hat fokozatot említ⁸:
  - kétnyelvű az, aki tökéletesen ismer két nyelvet;
  - kétnyelvű az, aki két nyelvet használ anyanyelvként;
  - kétnyelvű az, aki egyformán, azonos szinten használ két nyelvet;
  - kétnyelvű az, aki egy másik nyelven értelmes megnyilatkozásokra képes;
  - kétnyelvű az, aki legalább részben ismer egy másik nyelvet;
  - kétnyelvű az is, aki életében kapcsolatba került egy másik nyelvvel;
4. *Funkció* szerint kétnyelvű az az ember, aki a mindennapi életében két nyelvet használ, vagy képes lenne használni.

---

⁸ E felosztás már a kétnyelvűség problémájának kontinuum jellegét tükrözi, amelyre elsőként Macnamara világít rá 1967-ben.

Skutnabb-Kangas a kétnyelvűség fogalmának négy szempontból történő megközelítése esetében a származás szerint csak azokra az esetekre tér ki, amikor a gyermek a családban már kétnyelvűvé válik, akár a szülők különböző nyelvi kompetenciái következtében, akár a szándékos kétnyelvűvé nevelés miatt. Ide sorolnám azokat a gyermekeket is, akik egy adott közösségen belül lévő kisebbségi szülők gyermekei, de olyan környezetbe születtek, ahol a családon kívül rá vannak kényszerítve a többségi nyelv használatára. A származást ebben az esetben azon terület szerint értelmezem, amelyben a gyermek felnő, és amely terület részt vesz a gyermek szocializációs folyamatában. Ugyancsak elgondolkodtató Skutnabb-Kangasnak a kétnyelvűség funkció szempontjából való megközelítése. Bartha Csilla (1999) felteszi a kérdést, hogy vajon kétnyelvűnek tekinthető-e az a budapesti magyar anyanyelvű kamasz, aki a mindennapi nyelvhasználatában használja azokat a szleng kifejezéseket, hogy *cool*, *beautiful*, *shopping*, *good by*, *after party* stb. Skutnabb-Kangas funkció szerinti meghatározása szerint akár kétnyelvűnek is tekinthetjük, hiszen a mindennapi életében két nyelvet használ, vagy képes használni. Azonban itt beleeshetünk Diebold minimális kétnyelvűség meghatározásának csapdájába. Itt jutunk ismét vissza a kétnyelvűség definíciók egyik legproblémásabb tényezőjéhez, hogy milyen mértékben kell egy nyelv birtokában lenni ahhoz, hogy már valakit kétnyelvűnek lehessen tekinteni. Azt hiszem, hogy a nyelvtudás foka szerint a tökéletes és egy másik nyelvvvel legalább már kapcsolatba került szinteket kizárhatjuk a definíciók sorából, hiszen míg előző esetben olyan embereket is kirekesztünk a kétnyelvű beszélő kategóriájából, aki bár nem tökéletesen, de mégis a mindennapi élete során két nyelvet használ, illetve utóbbi esetben pedig olyan egyének is bekerülhetnek a kétnyelvű beszélő kategóriájába, akik néhány szó erejéig képesek csak egy másik nyelven történő megnyilatkozásokra.

A kétnyelvű beszélőközösséghez tartozó kétnyelvű beszélők másodnyelvi⁹ ismerete változó. Nem minden kétnyelvű beszélő azonos vagy megközelítően egyforma szinten ismer két nyelvet. Kiss Jenő egyetemi tankönyvében ekképpen vélekedik a kétnyelvű beszélők nyelvi ismeretének fokáról: „A határainkon túl élő magyarok – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.” (Kiss 1995: 217).

A kétnyelvűek kompetenciaszintje szemszögéből balansz (kiegyenlített) és domináns (egyenlőtlen) kétnyelvűségről beszélhetünk (Lambert 1975). A balansz kétnyelvűség a két nyelv nagyjából egyforma ismeretére, míg a domináns kétnyelvűség esetében az egyik nyelv magasabb szintű kompetenciájára vonatkozik. A kiegyenlített kétnyelvűségen azonban nem feltétlenül a két nyelv magas szintű kompetenciáját értjük, hiszen ugyanúgy előfordulhat, hogy a két nyelv egyformán gyenge kompetenciaszinten van (Bartha 1999: 184–185, Kiss 1995: 213).

---

⁹ Sőt, elsőnyelvi tudása is.

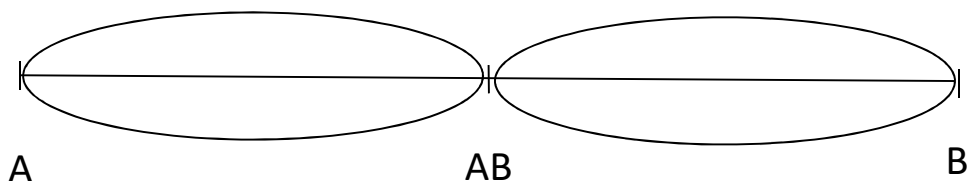
A kétnyelvűség kognitív szerveződése szerint a kétnyelvűség lehet összetett, mellérendelt és alárendelt (Weinreich 1953: 9–11, Ervin és Osgood 1954). Összetett kétnyelvűség esetében a két nyelvhez közös, míg a mellérendelt esetében két elkülönült fogalmi rendszer tartozik. Ha a másodnyelv elsajátítása az első nyelven keresztül történik, akkor alárendelt kétnyelvűségről beszélhetünk (Bartha 1999: 186–188). Az alárendelt kétnyelvűek a nyelvi tudásuk fejlődésével koordinált vagy esetleg összetett kétnyelvűvé válnak (Navracsics 2007: 35).

Az elsajátítás ideje szerint a kétnyelvűség lehet gyermekkori/korai, serdülőkori és felnőttkori/kései (McLaughlin 1984, De Houwer 1995). A természetes környezetben végbemenő korai kétnyelvűséget attól függően, hogy mikor és milyen módon alakult ki, két altípusba sorolhatjuk: gyermekkorban kialakuló szimultán kétnyelvűség (lingvizmus) és szekvenciális kétnyelvűség (glottizmus). Utóbbi esetében a gyermek hároméves kora előtt kapcsolatba kerül egy másik nyelvvel, de nem egyszerre történik az elsajátítás. Ha a második nyelv elsajátítása 11–17 éves korban történik, akkor serdülőkori, ha 17. életév után, akkor felnőttkori kétnyelvűségről beszélhetünk.

Napjainkban a kétnyelvűség nyelvtudás kritériuma szerinti meghatározásánál a kétnyelvűség kutatók a két nyelv tudásának (megértés, beszélés, írás, olvasás) kontinuum jellegét hangsúlyozzák, amely kontinuum két végpontján az egynyelvűség az első (L_1 , anyanyelv) nyelven, illetve egynyelvűség a másodnyelven (L_2) található, míg a középpontjában a kétnyelvűség „klasszikus” modellje áll (vö. 1. ábra). A kétnyelvű beszélők e kontinuum különböző pontjain helyezkednek el (Bartha 1999: 37, 39, Csernicskó szerk. 2003: 29–30, Borbély 2014: 28).

1. ábra

A kétnyelvűség fogalmának kontinuum jellege

Grosjean (1982: 307) hasonlóan vélekedik, s szerinte a kétnyelvű beszélők a mindennapi kommunikációjuk során egy adott nyelvi módot kiváltó szituációs kontinuum különböző pontjain helyezhetők el, amelynek végpontjai a teljesen egynyelvű beszéd egyik, illetve másik nyelven, továbbá a kontinuum középpontján pedig a teljes kétnyelvű beszéd.

A kétnyelvűség számos meghatározása közül a kárpátaljai nyelvészek többsége célszerűnek látja azt a tág funkcionális megközelítést elfogadni, amely szerint kétnyelvű egyénnek tekintendő, aki a mindennapi élete során az anyanyelve mellett legalább még egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái szerint (Grosjean 1992: 51, Bartha 1999: 38, Csernicskó szerk. 2003: 30).

2.3. A kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége

Kárpátalján a többségi ukrán nemzetiség után a második legnépesebb és legerősebb nemzeti közösséget a magyarok alkotják, melynek nemzeti identitásában a nyelv tölti be a központi szerepet (Csernicskó 2008a, 2008c).

Kisebbségi voltából következik, hogy a közösséget a kisebbségi kétnyelvűség jellemzi, zömében a népi kétnyelvűség jellemzői érvényesek rá. A nyelv ismeretének szintje alapján domináns kétnyelvűek, főként a kisebbségi nyelv (magyar) dominanciája jellemzi. A másodnyelv elsajátításának indítéka alapján a magyar többségű településeken élők kétnyelvűsége elrendelt, hiszen az orosz és ukrán nyelvekkel többnyire az iskolában találkoznak először. A vegyes lakosságú településeken a természetes kétnyelvűség is ismert. Az intézményi kétnyelvűséget a törvények korábban lehetővé tették, de a gyakorlatban ez akkor sem működött (lásd például Karmacs 2003, 2004, 2005a, Csernicskó 2010b, 2013). A 2017-ben elfogadott oktatási törvény, illetve a 2019-ben elfogadott nyelvtörvény viszont már a törvényi alapokat is elveszi a kárpátaljai magyar kisebbségtől. A kárpátaljai magyarság kétnyelvűsége egyoldalú, hiszen Kárpátalja többségi lakosainak (ukrán) 68,8%-ára nem jellemző a kétnyelvűség bármilyen foka is, s az itt élő ukránok csupán 3,1%-a beszéli a magyar nyelvet anyanyelvén kívül (Molnár–Molnár 2005: 51–52).

A kárpátaljai magyar közösség kétnyelvűségéről az eddigi tudományos vizsgálatok funkcionalitás megközelítési szemszögéből az alábbiak mondhatók el:

- egyéni szinten kétnyelvűnek tekinthető, „aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ, vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját, és közösségi normái, igényei szerint” (Csernicskó szerk. 2003: 30, Grosjean 1992: 51, Bartha 1999: 38);
- illetve egy közösség ebből a szempontból akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők többsége két vagy több nyelvet használ (Csernicskó szerk. 2003: 30, Kontra 1981: 8, Lanstyák 1993: 12).

2.4. Gyermekkori kétnyelvűség

2.4.1. A gyermekkori kétnyelvűség főbb jellemzői

A gyermekkori kétnyelvűség definiálásánál még az általános meghatározástól is összetettebb és szerteágazóbb problémával találjuk magunk szembe. Vančóné Kremmer Ildikó (1998: 116) felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekkori kétnyelvűség definiálásának

esetében óvakodnunk kell a nyelvtudás szempontjának használatától, hiszen nemcsak a kétnyelvű gyermek, hanem még az egynyelvű gyermek nyelvi tudása is „tökéletlen”, mivel a gyermeknél ebben a korban van kialakulóban a „teljes” nyelvi kompetencia. Továbbá arra is figyelmeztet, hogy az azonosulás szerinti meghatározás sem célszerű, hiszen a gyermek nincs az értelmi fejlettségnek és tudatosságnak („öntudatnak”) azon a szintjén, hogy ilyen kérdésről önálló véleményt alkosson.

A korai kétnyelvűséget meghatározó tényezők közül Bassola Péter és Lengyel Zsolt (1997: 366) alapján a következő faktorokat emelném ki:

- a szülők milyen nyelven beszélnek gyermekükkel,
- a családdal együtt élő nagyszülők milyen nyelven beszélnek a gyermekkel,
- a gyermek közvetlen környezete milyen nyelvet használ,
- mi az oktatás nyelve.

Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni az olyan tényezőket sem, mint amelyre Jarovinszkij Alekszandr is felhívja a figyelmünket: a gyermek anamnézisére, a gyermek nyelvi életrajzára, a szülők nyelvtudására és -használatára, a családon belüli interakciók típusaira és azok nyelvhasználatára, a szülők egymás közötti és a gyermekkel történő nyelvhasználatára, a család anyagi helyzetére (Jarovinszkij 1991: 125).

Vančóné Kremmer Ildikó rámutat arra, hogy a nyelvelsajátítás korai szakaszában¹⁰, amikor még a két nyelv együtt van, a gyerek azt a szót fogja használni, amely korábban épült be nyelvébe, mert amint mondja, a két nyelv szavainak elsajátítása nem szimmetrikusan történik, így egyik nyelven hamarabb tanul meg egy szót, mint a másikon. Tovább folytatva ezt a gondolatot azt mondja, hogy különösen akkor használja az elsőként az egyik nyelven elsajátított szót a gyermek, ha ahhoz erős érzelmi szál köti. Ilyen esetben a szó másik nyelvbeli megfelelőjét olykor lehetetlen előhívni a gyermek beszédében, hiába van annak birtokában. Szerinte a gyermek, ha átél egy eseményt, történetet, amely érzelmileg nagy hatással van rá, érzelmileg közel áll hozzá, akkor számára könnyebb azon a nyelven elmesélni, amelyen az átélés történt (Vančóné Kremmer 1998: 123, 129). Hasonló megállapításra jutott korábban Jarovinszkij–Fabricius (1978: 79) szerzőpáros is: „A kétnyelvű gyermek esetében inadekvát kód használatát figyeltük meg a szituatív funkció dominanciájával kapcsolatban, azaz a gyermek a kommunikáció során átélt szituációval kapcsolatos nyelvrendszerben maradt.”

Napjainkra mindezek mellett megfigyelhető, hogy az adott kisebbségi nyelv elsajátításának egy költség-haszon dimenzió mentén való értékelése is döntő szerephez jut (Bartha 1999: 175). A kárpátaljai magyarság esetében például ilyen költség-haszon dimenziós tényező volt a magyarországi továbbtanulási lehetőség, amely az 1990-es években nemcsak az anyanyelven történő továbbtanulást jelentette, hanem a jobb gazdasági helyzetben lévő Magyarországon való megélhetést, a biztosabb jövőt stb. Napjainkban hasonló költség-

---

¹⁰ Azonban nem köti konkrét életszakaszhoz, időintervallumhoz a korai szakasz fogalmát.

haszon dimenzió mentén értékelendő a kettős állampolgárság (egyszerűsített honosítási eljárás) intézménye, amikor is az EU-s magyar állampolgárság megszerzése által biztosított előnyök elérése a magyar nyelv elsajátítása révén lehetséges. Továbbá napjainkra az is fontos tényezővé lépett elő, hogy az adott állam, vagy az adott társadalom támogatja-e a kisebbségi nyelv használatát. Ukrajnában az utóbbi tíz évben számos olyan törvény született – például a független teszt alapú érettségi vizsga, mint kötelező felvételi vizsga bevezetése, a 2017-ben elfogadott oktatási törvény, a 2019-es nyelvtörvény –, mely egyrételműen a kisebbségi nyelvet beszélők nyelvhasználatát hátrányosan érintette.

Ha a gyermeki nyelvelsajátítást a pszicholingvisztika felől közelítjük, amely szintén egy kontinuum mentén próbálja értelmezni a kétnyelvűség fogalmát, akkor a kontinuum két végén az összetett és koordinált kétnyelvűség van, amelyet úgy határozhatunk meg, hogy az agy a két nyelvet egy összetett nyelvi rendszerként, vagy két egymás mellett levő nyelvi rendszerként tárolja (Navracsics 1999: 74).

Göncz Lajos (2004: 25) állítása szerint „a gyermeknyelv nem a felnőttek nyelvének egy kevésbé tökéletes formája, hanem egy olyan rendszer, amely előre meghatározható stádiumokon keresztül fejlődve mindinkább megközelíti a felnőttek beszédét.”

A két- és több nyelv elsajátítása három fő fejlődési szakaszon megy keresztül:

1. a gyermek először is kialakít egy szókincset, amely mindkét nyelv elemeit tartalmazza, és ritkán találunk a két nyelvből egymásnak megfelelő jelentésű szavakat;
2. a kétszavas mondatok megjelenésekor a mondatokban mindkét nyelv szavai megtalálhatók. De a kor előre haladtával a nyelvkeverés folyamatosan és a rohamosan csökken. Például egy hároméves gyermek az év elején még mintegy 30%-ban keveri a nyelveket, de a végére már csak 5%-nyi a nyelvkeveredés;
3. a szókincs bővülésével megjelennek az egymásnak megfelelő, azonos jelentésű szavak a két nyelvben. Viszont az eltérő nyelvtani szabályok elsajátítása még várat magára. A gyermek sokáig egy nyelvi szabályrendszert használ, majd végül kialakul nála a két különböző nyelvi szabályrendszer (Crystal 2003: 453).

A gyermekek már négyéves korukra képesek különbséget tenni a két nyelv között, s rendszerint a szüleikhez is a szülők anyanyelvén szólnak (Vančóné Kremmer 1998: 125). Sőt, olyannyira tudatában vannak a két nyelvnek, hogy ha az adott szülő a másik szülő anyanyelvén szól a gyermekhez, akkor a gyermek meglepődik, zavarttá válik, viccesnek tartja, vagy egészen felháborodik a jelenségen. Az érthetetlenség akkor is kiül a gyermek arcára, ha valaki (akár ismerős, akár idegen személy) hosszabb ideig egy nyelven kommunikál vele, s a következő megnyilatkozást viszont már egy másik nyelven teszi.

Az egységes nyelvi rendszer hipotézisét támogatók azt mondják, hogy a kétnyelvű gyermek a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszán nem tesz különbséget a két nyelvi rendszer között, hanem egy hibrid rendszert használ. Ez a hibrid rendszer aztán a nyelvi fejlődés

folyamatában fokozatosan szétválík. Vagyis a gyermek, amikor megszületik, nem két nyelven kezd el beszélni, hanem nála a két nyelv egységes beszédrendszerben egyesül.

Leopold (1947) saját gyermekein megfigyelte, hogy nem mindegyik gyermek ötvözi a két nyelvben fellelhető szinonimákat. Csak a nagyobbik lányánál fordultak elő olyan ötvözetek, mint például az angol *by-by* és a német *auf Wiedersehen* ötvözeteként létrejövő *by-dersehen*. Ezekre a hibrid alakulatokra Vančóné Kremmer Ildikó (1998: 122) is rámutat tanulmányában. Ugyancsak Leopold mondja ki azt is, hogy a gyermek elsőként a két nyelvet tudatosan 32 hónapos korában kezdi el használni (Leopold 1947).

Volterra és Taeschner (1978, idézi Bartha 1999: 183) szerint a kétnyelvű gyermek beszédének fejlődése három szakaszban történik. 1. szakasz: a gyermek egy egységes szókinccsel rendelkezik, amelyet a két nyelvből épít fel; 2. szakasz: a két nyelv lexikailag elkülönül, de szintaktikailag még egységes rendszert alkot; 3. szakasz: teljesen elválík a két nyelvi kód egymástól mind lexikailag, mind pedig szintaktikailag.

De Houwer (1990) szerint a kétnyelvű gyermek nem azért keveri a két nyelv szavait, mert az egyiken az egyik szót, a másikon a másik szót ismeri, hanem csupán arról van szó, hogy a gyermek nem használja az ekvivalencia másik tagját.

A másik megközelítés, az elkülönült nyelvi rendszerek hipotézise szerint a gyermek a fejlődés már egész korai szakaszában különbséget tud tenni a két nyelvi rendszer között. Azonban a szakirodalom nem tesz említést arról, hogy mit értenek korai szakasz alatt. Ezen irányzat képviselői szerint a nyelvfejlődés folyamán a nyelvek egymástól függetlenül fejlődnek. Szerintük a keverés oka nem az egységes nyelvi rendszerben keresendő, hanem abban, hogy két tökéletlen nyelvi rendszer fejlődik egymás mellett. Vagyis amikor az egyik nyelvi rendszerben nem áll rendelkezésre a megfelelő nyelvi eszköz, a gyermek automatikusan a másik nyelvi rendszerben megtalálható szinonimáját veszi elő. Feltéve, ha abban már ez kialakult fogalomként jelen van. Ezért van az, hogy például egyes témák, témakörök esetében, amelyet csak az egyik szülővel való érintkezéskor hallhat a gyerek, a másik szülővel történő kommunikáció során az adott téma megbeszélésekor azon a nyelven fogja megnevezni a dolgokat vagy lefolytatni a témáról való kommunikációt, amely nyelven hallotta, átélte, hiszen valószínűleg ezen lesz számára kényelmes és egyszerűbb a témáról való beszélgetés. Gondolok itt arra, hogy az „egy személy – egy nyelv” elven működő kétnyelvű családokban a gyerek az anyától hall csak a kötésről X nyelven, de amikor édesapjának akarja elmesélni Y nyelven azt, hogy a babájának hogyan kötötte meg a pulóvert, akkor mivel Y nyelvből hiányoznak azok a nyelvi elemek, amelyeket a kötés szakszavainak is nevezhetünk, ezért X nyelvből emeli be ezeket.

Bergman (1976) kevert hipotézisében azt fogalmazza meg, hogy a gyerek, míg nem találkozik olyan emberrel, felnőttel, aki rosszul beszél, keveri vagy töri a nyelveket, addig jól beszél a nyelveket (idézi Navracsics 1999: 90). De Houwer (1990: 338–339) ezt elutasítja, s azt mondja, hogy a gyerek fel tudja mérni a beszélgetőtársának nyelvi kompetenciáját, képes

ahhoz igazodni, ahhoz igazítani beszédét. Véleménye szerint a kétnyelvűek kommunikatív kompetenciája „kifinomultabb”, hiszen az egynyelvűnek csak azt kell megtanulni, hogy milyen szituációban mit és hogyan kell mondani, míg a kétnyelvű azt is megtanulja, hogy melyik kódot és azon belül milyen regisztert használjon a különböző helyzetekben más-más személyekkel.

A kétnyelvű gyermekek kognitív struktúrája rugalmasabb alkalmazkodást tesz lehetővé, kreatívabb, kommunikációs hatásköre kitágul, és a nyelvi kapcsolatok felvétele kiszélesedik számukra. Életük során nő az egyének nyelvi, kulturális és etnikai toleranciája, megértése, átélése és elfogadása. A kétnyelvűség a kognitív fejlődésüket elősegíti, növeli érzelmi alkalmazkodóképességüket, segíti őket a nyelvi készségek kiteljesedésében, és erősíti a nyelvi tudatosságukat (Jarovinskij 1994: 68, Kiss 1995: 219)

Azt, hogy a gyerek produkál-e egy nyelvi jelenséget, nyelvi elemet, nagyon sok minden befolyásolja. Mikes Melánia (1990) szerint is, ha egy gyerek nem produkálja az ekvivá-lenciapárokat, az még nem azt jelenti, hogy nem is tudja őket, hiányzik mentális lexikó-nából, hiszen azt, hogy a gyermek mit milyen nyelven nevez meg, befolyásolja többek között a személyekhez való kötődés, a szituációhoz való ragaszkodás, a megszokás stb.

Egységes nyelvi rendszer vagy elkülönült nyelvi rendszerek? Bár sokan kritizálják az egységes nyelvi rendszer hipotézist, mégsem dőlt még el, hogy melyik hipotézis az „igazi”. Viszont annyi bizonyos, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni olyan tényezőket, mint a környezet, amelyben a gyermek felnevelkedik, vagy mint a gyermekhez intézett beszéd „tisztasága”, vagyis az, hogy milyen mértékben és milyen típusú keveréseket tartalmaz. Továbbá azt is meg kell vizsgálni, hogy melyek azok a tényezők, amelyek elősegítik a nyelv-i keverés megjelenését.

A nyelvi keverésnél figyelembe kell továbbá venni azt, hogy az adott beszédpartner egy- vagy kétnyelvű (esetleg többnyelvű). A kétnyelvű beszélő minden kommunikációs hely-zetben mérlegeli a vele szemben álló felek nyelvtudását, s természetesen egynyelvű beszéd-partnerrel szemben nagy valószínűséggel nem fog a másik fél számára nem vagy kevésbé érthető nyelvre átváltani beszéd közben. Azonban ha a két- vagy többnyelvű beszélő két-vagy többnyelvű beszédpartnerrel kerül kapcsolatba, ahol legalább két nyelv közös, akkor nagy valószínűséggel elmondható, hogy a kommunikációs folyamat során megfigyelhető a kódváltás és a kölcsönzés, de akár még a kódkeverés jelensége is, mivel mindkét ágens birtokában van a nyelveknek. Ez természetesen a két véglet, amely között számos, részletei-ben különböző beszédhelyzet alakulhat ki, amely befolyással lehet a nyelvek használatára.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az egynyelvűek is nagyon sokféle és sok-fajta regisztert és stílust tárolnak, amelyet az adott helyzetnek megfelelően alkalmaznak, s amelyet a kommunikatív kompetenciájuk által választanak ki a nyelvi repertoárjukból az

adott nyelvi szituációnak megfelelően¹¹. Mégsem beszélünk az egy nyelvű egyének esetében két vagy több elkülönült nyelvi rendszerről.

Grosjean és Léwy kidolgozta a lexikai elérés bilingvis modelljét¹², melynek lényege az, hogy feltételezhetően a kétnyelvű beszélőnek két nyelvi rendszere van, amelyek egyszerre függetlenek egymástól, de ugyanakkor kapcsolatosak is egymással. Továbbá azt is feltételezik, hogy amikor a kétnyelvű beszélő monolingvis beszédmódot alkalmaz, akkor az egyik nyelvi hálózat erősen aktivált, míg a másik csak nagyon gyengén (Grosjean 1988, idézi Navracsics 1999: 84). Paradis (1986) alrendszer hipotézisében hasonló tényeket állapít meg.

Grosjean (1989) szerint a kétnyelvű egyén nem két egy nyelvű összessége egyetlen testben. Szerinte egy kétnyelvű beszélőt egy egy nyelvűvel összehasonlítva észrevehetjük, hogy a kétnyelvű beszélő egy nyelvűvel megegyező nyelve – még ha az az anyanyelve is – sohasem lesz olyan szinten, mint az egy nyelvűé, ami annak köszönhető, hogy a kétnyelvű beszélőnél a nyelvek között munkamegosztás van, s így egyes nyelvhasználati színtereken az egyik nyelv lesz domináns, míg egyeseken pedig a másik nyelv. Vagyis a kétnyelvű beszélő mindig több és más lesz, mint akár az egyik, akár a másik nyelv egy nyelvű beszélője, de sohasem lesz egyenlő ezeknek összességével.

Hoffmann (1991: 37–38) is rámutat a gyermekkori kétnyelvűség szempontjából arra a fontos tényezőre, hogy a monolingvis gyermek kétszer annyi időt fordít anyanyelvének elsajátítására, mint egy kétnyelvű gyermek az első nyelvére.

2.4.2. A gyermekkori kétnyelvűség megközelítése Skutnabb-Kangas tipológiája alapján

Tove Skutnabb-Kangas tipológiájában a kétnyelvűség leggyakoribb típusait négy kategóriába sorolja, mely alapján megkülönbözteti az elit kétnyelvűséget, a nyelvi többséghez tartozó, a kétnyelvű családban felnövő és a nyelvi kisebbséghez tartozó gyermekek kétnyelvűségét (Skutnabb-Kangas 1984: 75).

Az *elit kétnyelvűség* esetében olyan személyekről van szó, akik gyakran egy nyelvű családi háttérrel rendelkeznek, de a családon belül magas státusza van az idegen nyelv vagy nyelvek magas fokú elsajátításának. Az ilyen emberek önkéntesen sajátítják el a másik nyelvet, amelyet nem egyszer a szakmai előrelépés, a jobb anyagi lehetőségek elérése motivál. Ezek az emberek nagyon sokszor elhagyják otthonukat, s ezzel főként gyermekeiket kényszerítik a kétnyelvűvé válásra. Azonban rámutat arra is, hogy ezek az emberek nem elsődleges szükségletek, nem valami politikai, gazdasági vagy hatalmi kényszerek hatására mennek el, hanem egyéni szabad döntés alapján, s a hazatérés lehetősége állandóan fennáll számukra.

A *nyelvi többséghez tartozó családok gyermekei* is egy nyelvű családi háttérrel rendelkeznek, de a közösség szempontjából ez a kétnyelvűség általában többnyelvű,

---

¹¹ Ugyanez figyelhető meg a kétnyelvűeknél is, amikor a két nyelv között váltanak.

¹² BIMOLA (Bilingual Model of Lexical Access = lexikai elérés bilingvis modellje, röviden LEBIM).

multietnikus vagy kulturálisan a sokféleség irányában jön létre. Ezen modell esetében fontos szerepet tulajdonítanak a magas színvonalú, sokrétű és hatékony oktatási formáknak, de nem áll fenn az anyanyelvi szintű elsajátítás kényszere.

A *kétnyelvű családban felnövekvő gyermekek* szülei eltérő anyanyelvi háttérrel rendelkeznek. A gyermeket a családban uralkodó belső kommunikációs, érzelmi, etnikai, kulturális kapcsolatok motiválják a mindkét szülői nyelvhasználatban megnyilvánuló szolidaritást, amely a kétnyelvűséget kialakítja. A modellben a környezeti, vagy az általában hivatalos státuszt élvező többségi nyelv elsajátítása alapvető kényszer a gyermek számára.

A *nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek* szülei valamilyen nyelvi kisebbséghez tartoznak, s erős társadalmi nyomásnak vannak kitéve, hogy elsajátítsák a többségi nyelvet, különös tekintettel abban az esetben, ha a kisebbségi nyelv nem élvez semmilyen hivatalos elismertséget. Ekkor a gyermekekre először is hatnak a nyelvi, nemzetiségi, etnikai, kulturális csoport összetartását, identitástudatát befolyásoló belső erők, illetve másodszor hatnak rájuk a többségi viszonyulás, a nyílt vagy burkolt ellenségeskedés, előítélet, illetve a támogató, toleráns megnyilvánulás az oktatás, a kisebbségi kultúra fenntartása és gyarapítása terén. A hivatalos és az otthon használt nyelv funkcionálisan megoszlik, ezért ezeknek a gyerekeknek a számára elsődleges kényszerek teszik kötelezővé többségi nyelv elsajátítását, a kétnyelvűvé válást.

Ezek a modellek tipikus elsajátítási helyzetek, mivel a valóságban ezek a kategóriák nem feleltethetők meg egy az egyben egy-egy egyéni kétnyelvűségi típusnak.

2.4.3. A nyelvi szocializáció és közegei

A reprodukción kívül a család fő funkciója a gyermekek szocializálása és a hagyományos értékekre való nevelése (Homiščinová 2008: 25). A család mint szociális csoport jelentős és fontos szerepet tölt be a családtagok etnikai identitásának megerősítésében és fejlesztésében, ugyanis lehetősége van arra, hogy a családtagok etnikai érzését nagymértékben befolyásolja. A szocializáció az a folyamat, amely segítségével az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a társadalom által elvárt viselkedési szabályokat.

A kisgyermek és környezete közötti kapcsolatának alakulása sok tekintetben kulturálisan meghatározott. A gyermek és környezete közötti beszédkapcsolat függ az adott társadalom szerveződésétől, alapvető értékeitől, hiedelmeitől, beszélési szokásaitól stb. Ezek a tényezők pedig bizonyos fokig befolyásolják azt, hogy mit és hogyan tanul meg a gyermek. Vagyis a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat, s ebben a társadalmilag elfogadott használati módjainak az átadása része és egyben eszköze is a kultúra átadásának, magának a szocializációs folyamatnak: társadalmi magatartást, személyiségfejlődést, gondolkodást, világképet formáló tényező (Réger 1990: 9). A szocializációs folyamat terén hasonló következtetést von le Vajda Zsuzsanna (2001: 130) is: „a kultúra különféle modelljei, elvárásai, erkölcsi és illemszabályai, szokásai a viselkedésünk részévé válnak.”

Egy adott etnikai-nyelvi közösség kommunikációs gyakorlata részét alkotja annak a folyamatnak, amelynek során a gyermekből társas együttműködésre képes, a közösség elvárásainak megfelelően viselkedő személy lesz: teljes jogú tagja lesz az adott közösségnek. Vagyis tágabb értelemben szocializáció, s ezen belül pedig a nyelvi szocializáció. Réger Zita szerint a nyelvi szocializáció kifejezés kétféle értelemben használható: 1. a szocializáció azon részfolyamatai, amelyek anyanyelv használatával, a nyelv segítségével valósulnak meg; 2. szocializálás a nyelv használatára, vagyis a különböző beszédhelyzeteknek megfelelő nyelvhasználati módok „implicit” folyamatként történő elsajátítása (Réger 1990: 37–38).

Szélesebb értelemben a nyelvi szocializáció fogalma magába foglalja a kisgyermek beszédfejlődéséhez kapcsolódó szülői, gondozói viszony valamennyi összetevőjét: a beszédfejlődés elősegítésére irányuló stratégiákat (vagy ezek hiányát), az e cél érdekében mozgósított eszközkészletet, az együttműködés keretét, sajátosságait stb. (Réger 1990: 38)

A szocializáció során a gyermeknek átadott társadalmi és kulturális tudást jelentős mértékben a nyelv közvetíti, vagyis a gyermek magtartását a felnőtt környezet elsősorban a nyelv segítségével formálja (Réger 1990: 37). A nyelvi szocializáció során az ember nyelvileg és kulturálisan kompetens tagjává válik az őt körülvevő közösségnek, megtanulja anyanyelvét, ugyanakkor elsajátítja az adott beszélő közösségben megfelelő nyelvhasználati módokat, szabályokat, a kulturálisan elfogadott nyelvhasználattal szorosan összefüggő viselkedési formákat (Torgyik 2005). A család, mint egyik legfontosabb szocializációs tényező, a nyelvi szocializációt illetően is meghozza többé-kevésbé tudatos döntéseit, hiszen a szülők egy „családi nyelvpolitika” keretében megtervezik gyermekeik nyelvi jövőjét (Grosjean 1982: 169, 173, Piller 2002: 246, Csiszár 2007: 282).

Berko Gleason szerint a gyermek által megjegyzett szülői instrukciók a személyiség alakulásban is szerepet játszanak, hiszen a felnövekvő gyermek számára ezek a „lelkiismeret hangját” képviselik (idézi Réger 1990: 37).

A nyelvi szocializáció tényezői a közösséget jellemző társadalmi, emberi viszonylatok, viselkedési és beszélési módok, értékek, hitek és hiedelmek egyes elemei (Réger 1990: 82). A kisgyermeknek szóló beszéd a szorosan vett nyelvi üzeneten túl kulturális és társadalmi információkat is közvetít, illetve a nyelvi interakciók szerveződése maga is hordoz társadalmi és kulturális információt, s ezáltal szorosan vett nyelvi tényezők maguk is részei a szocializáció eszköztárának. A szocializáló tényező pedig maga a beszédbe kódolt társadalmi információ. A nyelv eszközeinek szelektív alkalmazása, szabály-irányította megválasztása és a nyelvi interakció más tényezői révén az egy-egy beszédhelyzetben elhangzó nyelvi megnyilatkozások mintegy leképezik az adott beszédhelyzet sajátosságait: jelölik a partnerek relatív státuszát, szerepviszonyait, a téma, a hely intimitásának fokát, az interakció célját stb. Ezen nyelvhasználati szabályok felismerése és helyes alkalmazása út a társadalmi és kulturális tudás megszerzéséhez, s ezen belül út a saját identitás, a saját szerepek elsajátításához is (Réger 1990: 85–87).

A nyelvi szocializáció folyamata – a nyelvi-nyelvhasználati ismeretek átadásán és elsajátításán túl – társadalmi viselkedést, személyiséget, világképet formáló tényező is egyben, s ezért a szocializációs folyamat szerves része. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a társadalmi-kulturális és a nyelvi-nyelvhasználati tudás elsajátítása egymással szorosan összefüggő folyamatok, a szocializáció részben a nyelv, a nyelvhasználati szabályok elsajátítása útján megy végbe (Réger 1990: 88).

A vegyes, etnikailag heterogén házasságok valamiféle katalizátorként működnek, „amelyben két eltérő etnikai tudatrendszer találkozik” (Kal’avský 1998: 23). A vegyes házasságok további sorsa – főként az utódoké – két irányba is fejlődhet. Az egyik lehetőség az, hogy a két etnikai tudat közül az egyik meggyengül, esetleg teljesen megszűnik, a másik lehetőség pedig az, hogy a családon belül ún. kettős identitás alakul ki, amely az utódok számára mindkét etnikai közösség nyelvének és kultúrájának ismeretét jelenti (Kal’avský 1998: 23) Vančóné Kremmer Ildikó szerint a kettős identitás valószínűleg minden esetben kialakul, csak lehetnek erősebb és gyengébb elemei¹³. A nemzetiségileg vegyes családokban az eltérő nemzetiségű házastársak közötti kölcsönhatások bonyolult folyamata zajlik, két eltérő etnikum találkozik nyelvileg és kulturálisan, kölcsönösen hat egymásra. Ez a tényező nagymértékben befolyásolja a gyermekek nevelését, nemzetiségi orientációját, nyelvi fejlődésüket, a nemzetiségi tudat, a szokások, a hagyományok, valamint az etnikai kultúra kérdéskörét (az etnikai információ átadása) (Homišinová 2008: 29).

Az etnikailag vegyes házasságok esetében az anyanyelv(ek) elsajátítása és a szocializációs folyamatok még összetettebbek, akárcsak az identitás kérdése. Az ilyen családokban a mindennapokban két nyelv használatos, amely a gyermeket a különböző helyzetekben nyelvváltásra készítik.

Amikor a szülő gyermekéhez szól, legtöbbször nem is gondolkodik el azon, hogy az általa választott nyelvi kód milyen hatással van/lehet gyermeke életére. Azt, hogy Józsi bácsinak nem *Szia*-t köszönünk, hanem *Csókolom*-ot, hogy nem szabad „csúnyán” beszélni stb., az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermeknek is meg kell tanulnia ahhoz, hogy a társadalom részévé váljon. Azonban az etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermekek ezeken túl azt is megtanulják, hogy apával teljesen más nyelven kell beszélni, mint anyával, hogy Józsi bácsinak *Jó napot kívánok!* a megfelelő köszönés, míg Szergej bácsinak, akarom mondani *дядько Сергійу*-nek pedig a *Добрый день!* stb. Vagyis míg az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermek nyelvi szocializációja egy nyelv és annak változatai, illetve használati szokásai köré orientálódik, addig egy etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermek esetében ez két vagy több nyelv, illetve azok változatainak nyelvhasználati szituációkban való külön-külön történő kiválasztását, illetve váltakozó használatát jelenti.

---

¹³ Köszönet Vančóné Kremmer Ildikónak, hogy tanulmányom (Karmacs 2010) lektorálásakor felhívta a figyelmet erre a megállapításra.

Az etnikailag heterogén családokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során csak a saját anyanyelvüket, vagy az anyanyelvük mellett házastársuk anyanyelvét is használják. Ez esetben az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalenciapárok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szinterek megfelelő nyelvének vagy nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít. Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

Homišínová szerint ebben a tekintetben a család szerepének alábecsülése, illetve elhanyagolása az egyik következménye annak, hogy gyengül az etnikai kisebbséghez tartozó személyek etnikai tudata, és ez végső soron asszimilálódáshoz vezet (Homišínová 2008: 28)

2.4.4. A kétnyelvűség kialakulásának családi modelljei

A pszicholingvisztikai megközelítésben a kétnyelvűség kontextusát a család jelenti. A családban történő nyelvelsajátítás nyelvi környezete alapján négy alapvető elrendeződés figyelhető, melyekből három a kétnyelvűség kialakulásához vezet (Bartha 1995: 42):

1. anyanyelvi:	L ₁ elsajátítása L ₁ környezetében
2. emigráns nyelvi:	L ₁ elsajátítása L ₂ környezetében ¹⁴
3. második/idegen nyelvi	L ₂ elsajátítása L ₁ környezetében
4. természetes második nyelvi	L ₂ elsajátítása L ₂ környezetében

A legalapvetőbb kétnyelvű családi szocializációs modelleket Harding és Riley foglalta össze (Harding–Riley 1986). Három fő szempontot tartottak szem előtt:

1. a szülők nyelvi státuszát (szülők anyanyelve, ismerik-e egymás anyanyelvét),
2. a szülői nyelvek és a közösség domináns nyelvének egymáshoz való viszonya,
3. illetve a szülők kommunikatív stratégiáit a gyerekekkel való érintkezések során.

A modellek nevüket a kutatókról kapták, akik vagy saját gyermeküket figyelték meg, vagy másokét. Romaine (1995) e modelleket kiegészítette és az egyes családi szocializációs helyzeteket a legjellemzőbb megkülönböztető jegyükről nevezte el.

1. A Ronjat-féle család: Egy személy – egy nyelv

E modell esetében a szülők különböző anyanyelvűek, de valamilyen szinten beszélik egymás nyelvét. Az egyik szülő nyelve viszont azonos a környezet nyelvével. A gyermekkel a szülők születésétől fogva csak a saját nyelvükön kommunikálnak. Ronjat egy nyelvész tanácsára következetesen alkalmazta fiával az egy szülő–egy nyelv alapelvet. Az apa és az apai rokonság így csak franciául beszélt a gyerekekkel, az anya és a dajka viszont csak németül. A

¹⁴ Ahol az L₁ az anyanyelv, L₂ pedig a másodnyelv.

megfigyelést egészen öt éves korig végezték. Eleinte a kiejtés teljesen azonos volt mindkét nyelvnél, a gyermeknél egy francia-német fonológiai rendszer volt megfigyelhető, de ez volt jellemző a morfológiára és a mondattanra is. Korán kialakult a kétnyelvű készségek elkülönítése, de a későbbiekben a kettős kompetencia és a kettős repertoár adta lehetőségek fokozatosan elkülönültek. A két nyelv használata között regiszter- és stílusbeli különbségek is voltak, mert míg a franciát technikai és logikai dolgok megoldására használta, addig a németet az érzelmek kifejezésére. De szükség esetén a kisfiú mindkét nyelvet használni tudta mindkét szférában.

2. A Fantini-féle család: nem domináns otthoni nyelv

A különböző anyanyelvű szülők egyikének az anyanyelve megegyezik a környezet nyelvével. A gyermekkel való kommunikáció során egyik szülő sem használja a környezeti nyelvet, a gyermek azonban otthonán kívül természetes körülmények között, illetve intézményes keretek között ezt a nyelvet használja. Ezen modell következetes alkalmazása azon alapszik, hogy a külső környezet erős késztetése úgy is ráveszi a gyereket, hogy elsajátítsa a környezeti domináns nyelvet, ezért az otthon szerepe a másik nyelv használatának erősítése. Viszont a külső nyelv elsajátítása későbbi lesz az első nyelvhez képest.

3. A Haugen-féle család: nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

A szülők anyanyelve azonos és eltér a környezet nyelvétől. A szülők csak saját anyanyelvükön kommunikálnak a gyermekkel. A szakirodalomban főként bevándorló vagy vendégmunkás családokat sorolnak ebbe a kategóriába, de az őshonos kisebbségek is rendelkeznek a modell kritériumaival megegyező paraméterekkel. E modell esetében a kétnyelvűséget a gyermek környezeti és személyes szférákhoz való viszonya, kötődése határozza meg. A gyermek nyelvelsajátítása szempontjából nem mindegy, hogy a bevándorló család szűkebb környezetének nyelve megegyezik a szülők nyelvével, vagy hogy a bevándorló család egy többségi nyelv környezetébe kerül. Az előbbi esetben a gyermek csak később és ritkábban találkozik a többségi nyelvvel, míg utóbbiban a család nyelvének megtartása nagy erőfeszítéseket kíván.

4. Az Elwert-féle család: Két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

Ebben a modellben a szülők anyanyelve különböző, de a környezet nyelve egyik szülő anyanyelvével sem azonos. Mindkét szülő csak saját anyanyelvén beszél a gyermekhez. E modellnél a gyermek általában háromnyelvű lesz, de a kora előrehaladtával inkább a környezet nyelve jut meghatározó szerephez. Ugyancsak e modellhez sorolható az az eset is, amikor is a szülők nem beszélnek egymás nyelvét, de még a környezet nyelvét sem, s így egy újabb nyelvet használnak az érintkezés nyelvüül. Ilyenkor a gyerek négynyelvű lesz.

5. A Saunders-féle család: Nem anyanyelvi szülők

Itt is a szülők anyanyelve azonos, s a környezet nyelve megegyezik a szülők anyanyelvével, azonban a gyermekkel való beszélgetések, kommunikációk során az egyik szülő

nem az anyanyelvét használja. Ebben az esetben az egyik szülő nem az anyanyelvét, hanem az általa magas szinten elsajátított nyelvet használja a gyerekekkel való kommunikáció során. Ide sorolhatók azoknak a nyelvtanároknak a stratégiái is, akik szakmai tapasztalataikat alkalmazzák otthon a szocializációban. Általában az ilyen gyermekek mindkét nyelvet használják otthon. A szülők anyanyelvén pontosabb kifejezéseket képesek tenni, de a másik nyelvvel is képesek boldogulni, hiszen a két nyelv közel azonos méretű szókinccsel rendelkezik.

6. Kevert nyelvek (kevert nyelvi input)

A szülők kétnyelvűek és a közösségnek egy része is kétnyelvű. Ebben az esetben a gyermekkel való társalgások során mindkét szülő keveri és váltogatja a nyelveket. Ez a modell általában olyan családokra érvényes, ahol a szülők is kétnyelvűek, a külső környezetben is normatív a kétnyelvűség. A család és a közösség kommunikatív kompetenciáját és verbális repertoárját a kódváltás, kódkeverés és kölcsönzés normái hatják át. A gyermek csak nagyon későn jön rá, hogy ő tulajdonképpen két nyelvet beszél, s ez annak köszönhető, hogy a gyerek nyelvelsajátítása során számára mintául szolgáló felnőtt nyelvhasználat szintén ilyen kevert. E modell vizsgálata során a kétnyelvű gyermek kialakult nyelvhasználati szokásait a kisebbségi és a többségi nyelv, a kultúra és az állami vagy többségi hatalom komplex rendszerében, egy tágabb szociokulturális közegben figyelhetjük meg.

2.5. Összegzés

Azt leszögezhetjük, hogy a kétnyelvűség definiálása tekintetében a legnagyobb problémát a nyelvtudás foka jelenti. Továbbá más és más szemléletű definíció születik akkor is, ha a jelenséget különböző tudományterületek felől közelítjük meg, illetve hogy az adott tudományterületen belül az egyént vagy a közösséget tekintjük vizsgálendő szempontnak.

A gyermeknyelv esetében még nehezebb a kétnyelvűséget definiálni. Az egynyelvű gyermek esetében is az első hat évben rohamos fejlődésen megy keresztül a nyelv az első összetett hangadástól (gügyögés) egészen a felnőttekéhez hasonló, összetett megnyilatkozásokig. Vagyis az egynyelvű gyermek esetében egy fejlődő, jelen állapotában a felnőttéhez viszonyítva még a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában lévő nyelvi rendszerről beszélhetünk. Tehát ha egy kétnyelvű gyermek esetében az egyik nyelven találkozunk egy nyelvi jelenséggel és a másik nyelven nem, akkor ez felvetheti a kérdést:

- a gyermek csak ezen a nyelven találkozott ezzel a témával, s a másik nyelven nem, tehát pl.: nemtől, beszédpartnertől stb. függő;
- a gyermek szókincsében nem él az ekvivalencia pár másik nyelvű eleme, vagy csak egyszerűen nem aktivizálja azt;
- a gyermek nincs rákényszerülve az ekvivalencia pár használatára stb.

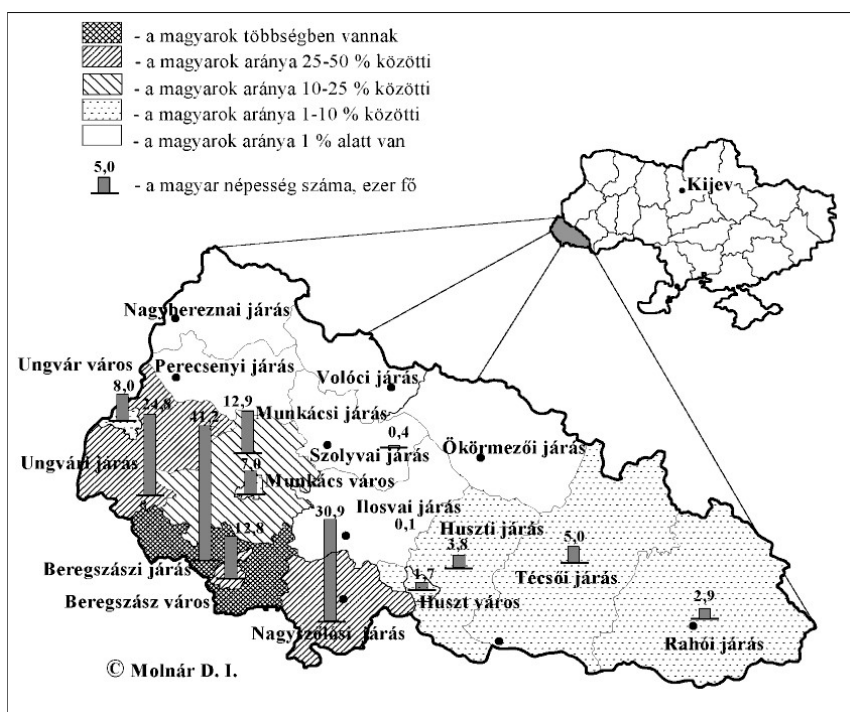
3. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KISEBBSÉG JELLEMZŐI

3.1. Demográfiai jellemzők

A 2001-es összukrajnai népszámlálási adatok¹⁵ alapján Kárpátalján több mint 100 nemzetiség és kultúra él egymás mellett, nyelvileg is hatva egymásra. Ezek közül a legnagyobb etnikumot az ukránok alkotják, amelyet a magyarok, románok és oroszok követnek. A kárpátaljai magyarok kisebbségi helyzete nem migrációból, nem a lakóhelyük elhagyásából adódik, hanem politikai határeltolódásból¹⁶ származik, ezért a közösség őshonos kisebbségnek tekintendő. A kárpátaljai magyarok Ukrajnán (a magyarok részaránya 0,3%), de még Kárpátalján belül is kisebbségben élnek, hiszen Kárpátalja 1,25 milliós lakosságának csupán 12,1%-át alkotják. (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a, 2003b, Molnár–Molnár 2005: 20)

2. ábra

A kárpátaljai magyar népesség eloszlása Kárpátalja területén a 2001-es népszámlálási adatok alapján (Molnár–Molnár 2005: 28, Molnár D. István szerkesztése)

¹⁵ Ez az utolsó hivatalos census. 2011 óta többször is elhalasztották az újabb népszámlálást. A legújabban kitűzött időpont 2020, azonban az ukrán kormány hajlandó lenne eltekinteni a költséges népszámlálástól, helyette már el is végzett egy népességbecslést, melyet sokan támadnak.

¹⁶ Az idősebb generációk képviselői anélkül, hogy akár az udvarukról is kitették volna a lábukat, voltak román, csehszlovák, magyar, szovjet és ukrán állampolgárok.

Kárpátalja délnyugati részében, főként a magyar–ukrán határsáv mentén, a magyar nemzetiségű lakosok egy viszonylag homogén tömböt alkotnak (vö. 2. ábra). Négy adminisztratív egységben¹⁷ és egy megyei jogú városban számottevő a jelenlétük: a Beregszászi járásban többséget alkotnak (76,1%), a Nagyszőlősi (26,2%) és az Ungvári járásban (33,4%) 25% feletti az arányuk, a Munkácsiban pedig a lakosok 12,7%-a, míg Beregszász városának 48,1%-a magyar nemzetiségű. További három adminisztratív egységben és három megyei jogú városban élnek 10% alatti¹⁸ arányban magyarok: a Huszti járásban 4,0%, a Rahóiban 3,2% és a Técsőiben pedig 2,9%, illetve Munkácson 8,5%, Ungváron 6,9% és Huszton 5,4% a magyarok aránya (vö. 2. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, Molnár–Molnár 2005: 26–27).

A szovjet időszak tekintetében az etnikailag vegyes házasságokról a statisztikai adatokhoz való hozzáférés nehézségei ellenére széleskörű szakirodalom áll rendelkezésünkre. Azonban ezek az elemzések vagy országos szinten, vagy nagyobb régiók, térségek szintjén elemezték a helyzetet, s többnyire csak a nagyobb etnikumok (pl. ukrán, kazah stb.) esetében vizsgálták a helyzetet. Gorenburg (2006: 147) az 1959-es és 1979-es szovjet népszámlálás adatai alapján a 15 tagköztársaság esetében megállapítja, hogy a vegyes házasságok aránya magas. Kiemeli, hogy a vegyes házasságok magas arányban (20% feletti arány) találhatók meg Ukrajnában, Lettországbán, Kazahsztánban és Moldovában, amelyeknek okaként a lakosság kevert etnikai összetételét nevezi meg.

Tóth Ágnes és Vékás János (2008: 332) is a családok nemzetiségi összetételét meghatározó tényezők közül a legfontosabbnak az adott nemzetiséghez tartozók területi megoszlását tartják. Hasonlóan vélekedik tanulmányában Kiss Tamás (2012: 37) is az etnikai térszerkezettel hozza összefüggésbe az etnikailag vegyes házasságok arányát, amely szerinte a szórványterületeken a legmagasabb. Persze nem hanyagolhatók el azon tényezők sem, mint például a kisebbségek lélekszáma, képzettsége, társadalmi-gazdasági helyzete, a kisebbségi lakosság nemek szerinti megoszlása, és nem utolsósorban az egyes kisebbségek közötti kulturális közelség, illetve távolság (Tóth–Vékás 2008: 331).

A vegyes házasságok arányára vonatkozó hivatalos statisztikai adatok jelenleg nem készülnek, hiszen Ukrajna Miniszteri Kabinetjének 2002. szeptember 12-ei 1367. számú rendelete értelmében megszüntette a házasságot kötő felek nemzetiségének nyilvántartásba vételét (zakon.rada.gov.ua, 2002). A 2002 előtti időszokról készült statisztika is csak elvétve kerültek napvilágra, de ezekben is csak nagyon általános érvényű adatok közlését találhattuk. Napjainkban csak becsülni tudjuk a különböző hivatalos statisztikai adatok alapján, hogy milyen az etnikailag vegyes házasságban élők aránya Kárpátalján, illetve azok kisebb adminisztratív egységeiben.

¹⁷ Járás=район. (Megjegyzendő, hogy a jelenleg zajló ukrajnai közigazgatási reform ezt a korábbi adminisztratív berendezkedést teljesen átalakítja, melynek első lépései már 2019 nyarán a gyakorlatban is megkezdődtek az első kistérségi települések létrejöttével.)

¹⁸ De több mint 1% a magyarok aránya.

Kiss Tamás (2012: 38) tanulmányában írja, hogy a Kárpátalján élő magyarság 1996-ban 23%-os, 1997-ben 24%-os és 1999-ben 19%-os arányban kötött vegyes házasságot. Azonban nem részletezi, hogy az adatait milyen forrásból merítette, csupán annyit jegyez meg, hogy magasabb az erdélyi, de alacsonyabb a felvidéki és vajdasági etnikai vegyes házasságok arányainál.

Zan (2005: 182–183) tanulmányában az 1996. és 1997. évi házassodási statisztikákat tárja elénk. 1996-ban a kárpátaljai magyar nők 17,8%-a ukrán, 1,6%-a orosz férfival lépett frigyre, míg a magyar férfiak 21%-a ukrán, 1,5%-a orosz nőt választott feleségül. 1997-ben a magyar nők 21,7%-a ukrán és 1,8%-a orosz férjet, míg a magyar férfiak 14,1%-a ukrán és 2,3%-a orosz nőt választott párjául. Zán cikkében a településtípusok szerint 1996-ban a 190 nősülő magyar férfiból 114 volt városi és 76 falusi lakos. Ő ebből kiindulva hasonló házassodási arányokat feltételezett a városi és falusi lakosok körében, s szerinte a magyar–ukrán vegyes házasságok aránya városon 36%-ra, míg a falvakban 13%-ra becsülhető.

Ennél részletesebb elemzés a 2001-es népszámlálási adatok 10%-os reprezentatív mintájának nyilvánosságra hozatala előtt nem állt rendelkezésre. Az Ukrán Állami Statisztikai Szolgálat 2014 közepén tette hozzáférhetővé a Minnesota Egyetem honlapján azt az adatbázist, amely járási és megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban tartalmazza az anonim személyi adatokat úgy, hogy a családokat egyben tartotta. Ez pedig lehetőséget ad arra, hogy következtetni lehessen az etnikailag vegyes házasságokra is (Molnár 2015a). A vegyes házasságok arányának megállapításában azonban vannak nehezítő tényezők, mint például az, hogy a házaspárok nem mindig egy háztartásban lettek rögzítve¹⁹, vagy az egy háztartásban rögzített különböző nemű és etnikumú felek nem házastársak. Ennek ellenére jelenleg ez az egyetlen hivatalos adatbázis, amelyből következtetni tudunk a vegyes házasságok arányára.

A kárpátaljai férfiak és feleségek 11,4%-a élt etnikailag vegyes családban. Ebben a körben a két legszámosabb csoportot az ukrán–orosz (3,7%) és az ukrán–magyar (3,5%) vegyes házasságok alkották (lásd 3. ábra).

A Kárpátalján élő magyar nők 80,2%-nak magyar volt a férje, míg a magyar férfiak 77,8%-nak volt magyar felesége; vagyis etnikailag homogám házasságban éltek. A kárpátaljai magyarok közül mintegy tízezren élnek etnikailag vegyes házasságban, közülük ötezer-hétszáz férfi és négyezer-háromszáz pedig nő (Kovács 2015). A magyar kisebbség legnagyobb arányban az ukránokkal alkotott vegyes házasságot, hiszen a nők 11,9%-a, a férfiak 15,2%-a ukrán házastársat választott. Ha a megye közigazgatási egységeit vizsgáljuk meg, akkor megállapítható, hogy azokban a magyar nyelvterülethez tartozó járásokban, ahol a járási központok nem tartoznak a járás közigazgatási területéhez, ott a vegyes házasságok aránya a magyar párok között átlagon aluli volt: a Beregszászi járásban

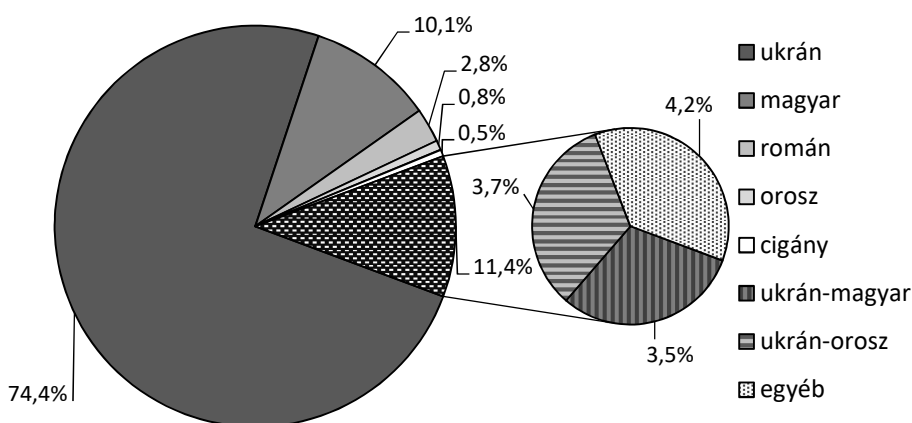
---

¹⁹ Ennek okai lehetnek például katonai szolgálatot teljesítők ideiglenes lakcíme, a hivatalosan nyilvántartott lakcím és a valós lakcím nem egyezése estén a hivatalos lakcímhez való ragaszkodás stb.

13,2%, a Munkácsiban 15,9%, az Ungváriban 17%. A magyar nyelvterülethez tartozó Nagyszőlősi járásban ez az arány magasabb volt (26,6%), amely Molnár József szerint a járáshoz tartozó járásközpontnak és a vegyes lakosú települések magas arányának köszönhető (Molnár 2015a, Minnesota Population Center 2014).

3. ábra.

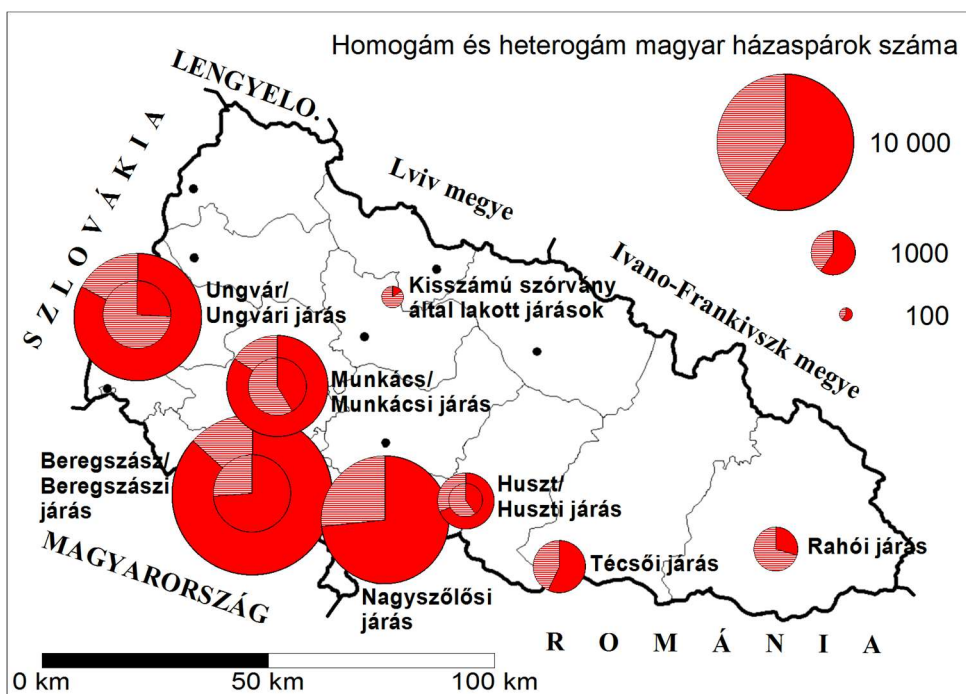
A kárpátaljai házaspárok megoszlása a főbb nemzetiségek között a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014, Molnár 2015a)

A négy megyei alárendeltségű városban a vegyes házasságok aránya a magyarok körében jóval nagyobb, mint a járások esetében, hiszen Ungváron 74%, Huszton 59,7%, Munkács 58,7% és Beregszász 26,1%. Ez összhangban van a városok lakosságának nemzetiségek összetételével. A szórványmagyarság esetében a Felső-Tisza-vidék három járásában a magyarok vegyes házasságának aránya a Tisza-folyó mentén felfelé haladva emelkedik, párhuzamosan a magyarok települési arányának csökkenésével. A Huszti járásban 31,2% volt a vegyes házasságok aránya a magyarok körében, míg a Técsőiben 43%, a Rahóiban pedig 70,4%. Azokban a járásokban, ahol kis lélekszámú magyar szórvány található, a részben magyar családok körében a vegyes házasságok aránya 84,6%-ot tett ki (vö. 4 ábra, Molnár 2015a).

4. ábra.

A homogám, illetve heterogám magyar házaspárok eloszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján²⁰. (adatforrás: Minnesota Population Center 2014, Molnár 2015a)

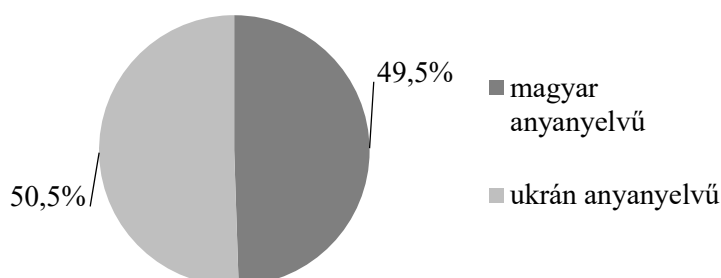

A 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján a kárpátaljai etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek anyanyelvét tekintve szinte kiegyenlített a helyzet, hiszen 50,5%-nak ukrán, míg 49,5%-nak magyar az anyanyelve (lásd 5. ábra, Minnesota Population Center 2014, Molnár 2015b). A 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján a szülők nemzetiségét tekintve az apa nemzetisége az, amelyhez jobban igazodik a gyermek anyanyelve, míg az anyák hajlamosabbak férjük anyanyelvét preferálni gyermekük felé. Ezen adatok alapján az is megfigyelhető, hogy az ukrán nemzetiségű anyák esetében enyhén magasabb az ukrán anyanyelvű gyermekek aránya (49,6%), mint a magyar nemzetiségű anyák esetében a magyar anyanyelvű gyermekek aránya (48,2%) (lásd 6. ábra).

²⁰ A körök mérete arányos az érintett családok számával, a vegyes házasságok arányát a vízszintesen csíkozott körcikkek mutatja. Az egymásba rajzolt körök esetén a belső a megfelelő megyei alárendeltségű város, a külső ív a járás adatait jeleníti meg.

5. ábra

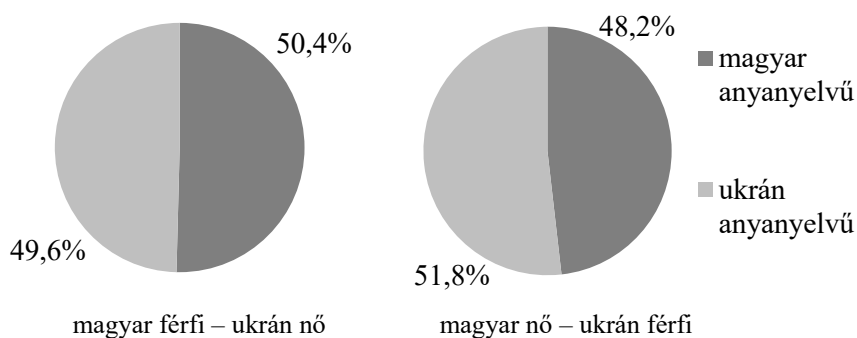
Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014; Molnár 2015b)

A nemek szerint további összefüggés mutatható ki a szülők nemzetisége és a gyermek anyanyelve között. A kislányok többségénél az apa nemzetiségével megegyező lesz az anyanyelv (magyar apánál 53,4% magyar anyanyelvű; ukrán apánál 58,6% ukrán anyanyelvű), míg a kislányok többségénél az anyák nemzetiségével lesz megegyező az anyanyelvük (magyar anyánál 55,3% magyar anyanyelvű; ukrán anyánál 53,0% ukrán anyanyelvű) (Molnár 2015b, 6. ábra).

6. ábra

Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása a szülők nemzetisége szerint Kárpátalján a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014; Molnár 2015b)

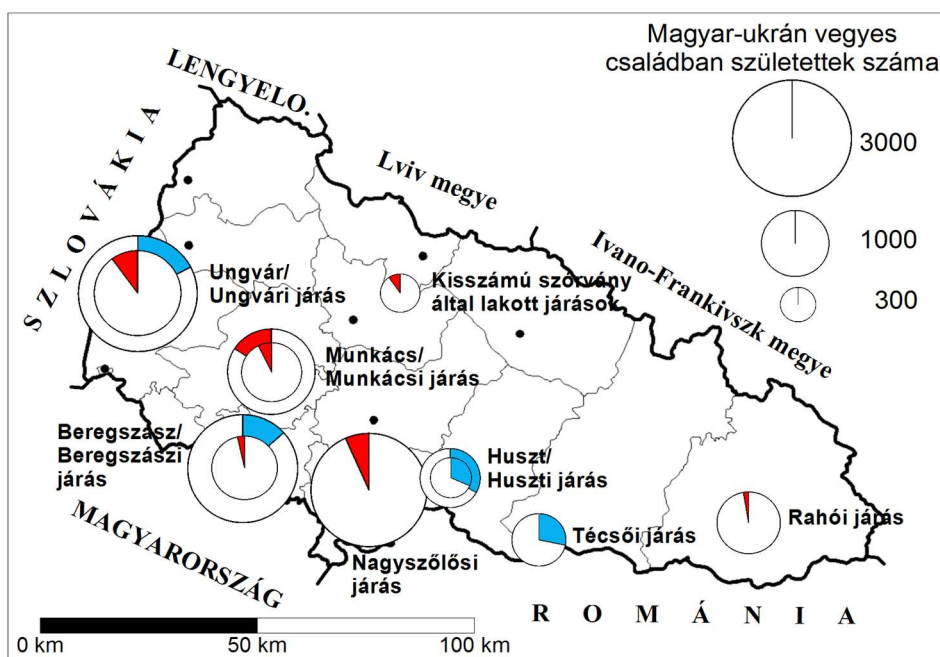

A kisiúk esetében a gyermek anyanyelve főként az apa nemzetisége irányába, míg a kislányoknál az anyanyelv az anya nemzetisége felé mutat eltolódást. A gyermekek anyanyelvének a szülők nemzetisége irányába mutató eltolódását Kárpátalja közigazgatási egységeiben vizsgálva a 7. ábrán láthatjuk, hogy a járásokban főként az édesanya nemzetisége irányába, míg a megyei alárendeltségű városokban főként az apák nemzetisége irányába mutatnak eltolódást.

7. ábra

Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvének eltolódása az apa (az óra 12-es pozíciójától jobbra eső), illetve az anya (az óra 12-es pozíciójától balra eső) nemzetisége irányába Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es ukrainai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014, Molnár 2015b)

3.2. A kárpátaljai magyar oktatási intézményrendszer jellemzői

A kisebbség szempontjából fontos tényező az iskolai tananyelv megválasztásakor, hogy az adott tananyelvű iskolai rendszer milyen fejlett, mennyire tud teljes képzési folyamatot nyújtani. A kárpátaljai magyar oktatási hálózat az óvodától a felsőoktatásig biztosítja a képzési szinteket a magyar kisebbség számára.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatbázisa alapján a 2014/2015-ös tanévben a kárpátaljai magyar oktatási rendszer 86 bölcsőde-óvodát vagy óvodát, illetve 97 különböző fokozatú oktatási intézményt foglal magába. Az iskolák közül 72 magyar, 25

pedig vegyes tannyelvű. Az oktatási intézmények szintjét²¹ tekintve 5 elemi iskola, 46 általános iskola, 36 középiskola és 10 líceum és gimnázium. A 86 bölcsőde-óvodában és óvodában 4253 gyermek részesül anyanyelvi nevelésben, illetve további két óvodában fakultatív keretek között oktatják a magyar nyelvet. A 97 iskolában összesen 15355 magyar tanuló tanulhat anyanyelvén.

2018-ban 101 óvodában folyt magyar nyelven, vagy magyar nyelven is a nevelés, melynek köszönhetően 4661 gyerek részsült magyar anyanyelvi nevelésben az iskoláskor előtt. Mind a 2018/2019-es, mind pedig a 2019/2020-as tanévben²² a 99 különböző fokozatú iskola közül 2 elemi iskola, 39 általános iskola, 32 középiskola, 11 líceum és gimnázium és 15 oktatási-nevelési központ²³ (ezek közül 5 középfokú, 5 általános iskolai és 5 elemi iskolai végzettséget ad). A 2018/2019-es tanévben a 99²⁴ magyar tannyelvű, vagy magyar nyelven is oktató intézményben 17030 gyermek tanult magyarul, míg ez a létszám 2019/2020-as tanévre 17445-re emelkedett.

A felsőfokú oktatás tekintetében a magyar kisebbségi tanulók anyanyelvükön három intézményben folytathatják tanulmányaikat: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karán, illetve a Munkácsi Humánpedagógia Főiskolán tanítói és óvodapedagógia szakjain²⁵. Ezen tanintézményeken kívül anyanyelven való továbbtanulási lehetőség csak Magyarországon lehetséges.

3.3. Vallási jellemzők

Kárpátalja legszámosabb (700 ezer tag) felekezete a görögkeleti, más néven ortodox (pravoszláv) egyház, amelyet az ukránok kétharmada, az oroszok többsége és a románok egy része tekint vallásának. Egyetlen magyar ortodox gyülekezetet Tiszabökényben működik. Második a görög katolikus egyház, amely kb. 220 ezres tagsággal rendelkezik. Ennek jelentős része ukrán nemzetiségű, de berkein belül számos magyar gyülekezet is megtalálható (Molnár 2009: 207).

---

²¹ Ukrajnában az elemi képzési szint 4 éves, amelyre ráépül az 5 évig tartó általános iskolai és a 2 éves középiskolai képzés. A kiegészítő iskolák hálózatába sorolják a líceumokat és a gimnáziumokat. A líceum vagy a 8. osztálytól a középiskolai 11. osztályig, 4 évben biztosít képzést, vagy az általános iskolai képzés (9. osztály) után 3 éves képzésben jutnak el az érettségig (Beregszász – Cserniczkó – Orosz 2001: 12–15.). A kárpátaljai egyházi líceumok 2013-ig ez utóbbi rendszert követték, majd kötelezően áttértek az első típusú képzési rendszerre. A gimnáziumok esetében is korábban két képzési rendszer közül választhattak az intézmény vezetői: az elemi iskola (4. osztály) után 7 vagy 8 éves képzés (Beregszász – Cserniczkó – Orosz 2001: 12–15.). A Beregszászi Magyar Gimnázium 2013-ig a 8 éves képzési rendszert alkalmazta, majd kötelezően áttért a 7 éves képzési rendszerre.

²² A 2018/2019-es és a 2019/2020-as tanévek óvodák és iskolák statisztikai adatait is a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség bocsátotta rendelkezésünkre.

²³ Oktatási-nevelési központ: egy tanintézménybe összevont iskola (elemi, általános, közép) és óvoda

²⁴ A 99 magyar tannyelvű intézménybe nem került besorolásra a Fancsikai Középiskola, ahol csupán a 2019/2020-as tanévben nyílt magyar tannyelvű első osztály 13 gyermekkel.

²⁵ Ez utóbbiban a 2018/2019-es tanévben megszűnt a magyar tannyelvű tanító és óvodapedagógus képzés.

A kárpátaljai magyar kisebbség jelentős része három történelmi egyház felekezeteiben tömörül. Legnépesebb felekezetet a református, amely mintegy 77000 tagot számlál, és a kárpátaljai magyar lakosság 51%-át teszi ki. A második a római katolikus felekezet a maga 32000 fős tagságával (21% a magyar kisebbségen belüli arány). Harmadik a görög katolikus felekezet a maga 14000 fős tagságával (9% a magyar kisebbségen belüli arány) (Molnár 2009: 207–208). E három történelmi egyház a kárpátaljai magyarság 81%-át öleli fel, vagyis az egyházaknak jelentős szerepe van/lehet a nyelvmegmaradás szempontjából. A történelmi egyházak mellett számos kiségyház (pl. Jehova Tanúi, baptisták, adventisták, pünkösdisták stb.) soraiban is találhatunk magyar híveket, de nem zárható ki a felekezet nélküli és ateista magyar nemzetiségűek megléte sem (Molnár 2009: 208–209).

A kárpátaljai keleti szláv–magyar etnikailag vegyes családok esetében a vallás különös jelentőséggel bíró tényező. Az ukrán és orosz nemzetiségűek többsége ortodox és görög katolikus hitű, míg a magyar kisebbség zöme református, római katolikus és görög katolikus hitű. A keleti szláv–magyar etnikailag vegyes családok így sok esetben nemcsak etnikailag, de vallásilag is heterogének. E heterogenitás a vallásgyakorlatban, a vallásideológiai nézetekben megfigyelhető jelentős eltéréseknek köszönhetően a családok mindennapjaiban is megmutatkozhat. Röviden csak a legszembetűnőbbeket és a családok mindennapjaiban is megjelenő különbségeket emelném ki:

- a templom belső díszítése, térszerkezete: a református templom egyszerű, a gyülekezeti tagok mozgása jóformán nem korlátozott; a római katolikus templom belseje szentképekkel és freskókkal díszített, a gyülekezeti tagok az oltár mögé nem mehetnek; az ortodox és görög katolikus templomok a közös múlt miatt hasonlóak, szentképekkel és freskókkal díszítettek, jellemző a szentélyt a hajótól elválasztó ikonosztáz, a gyülekezeti tagok e mögé nem léphetnek be;
- a legfelső földi méltóság a reformátusoknál a püspök és a zsinat, a római és görög katolikusoknál a pápa, míg az ortodox egyháznál a pátriárka, amely a különböző irányzatok mindegyikének külön van. Kárpátalján az ortodox irányzatok közül a két legjelentősebb van jelen, a kijevi és a moszkvai.
- az eltérő naptárak szerinti időszámítás szintén különbséget jelent, hiszen az ortodox és a görög katolikusok a Juliánusz-naptárt veszik alapul, míg a reformátusok és római katolikusok Gregoriánus-naptárt. Ebből fakadóan a vándorünnepek (pl. húsvét, pünköszt) és a vallási ünnepek többsége eltérő időpontban jelenik meg a két időszámítás alapján a vallásokban. Itt megjegyzendő, hogy a magyar településeken működő görög katolikus gyülekezetek a megyei püspök engedélyével a Gregoriánus-naptár szerint ünneplik meg vallási ünnepeiket.

Az etnikailag vegyes keleti szláv–magyar családokban a mindennapokban is megjelenő vallási eltérés az eltérő naptárak szerinti időszámítás. Például egy református és ortodox vallású házastársak esetében a nagyobb vallási ünnepek (húsvét, karácsony,

pünkösöd stb.) kétszer kerülnek megünneplésre, de kétszer jár a Mikulás is, kétszer van új kenyér és újbor ünnepe is stb. Azonban az ortodox vallásban olyan ünnepek is szép számmal jelen vannak, amelyek a református vallásgyakorlatban nincsenek, mint például a fű kizöldülésének ünnepe, vagy a kígyó kibújásának, illetve ősszel elbújásának megünneplése stb. A családban megjelenő vallási különbség az is, hogy az ortodoxok az otthonaikban is kifüggesztenek szentképeket, keresztet stb., viszont ez a reformátusokra nem jellemző. Ezek a különbségek a családokban legtöbb esetben konszenzus által oldódnak fel, ritkán azonban ebből komolyabb konfliktushelyzet is kialakulhat.

4. AZ ETNIKAILAG HETEROGÉN HÁZASSÁG ÉS A GYERMEK NYELVHASZNÁLATÁNAK, ILLETVE NYELVI SZOCIALIZÁCIÓJÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI

4.1. A kutatási terület

A családok kiválasztásánál elsősorban a kisebbség területi létszamarányának szempontját tartottam fontosnak, vagyis azt, hogy milyen az arány a többségi és kisebbségi lakosok között az adott régióban. Ez alapján két csoportot alakítottam ki: tömbben élő magyarok és szórványban élő magyarok. Mindkét csoportnál fontosnak tartottam, hogy a vizsgálatban mind a városi, mind pedig a falusi lakosság képviseltetve legyen, hiszen a demográfiai jellemzőknél is láthattuk, hogy a városokban magasabbra (majd háromszorosa) becsülték a vegyes házasságok arányát, mint a falvakban.

A 3.1. Demográfiai jellemzők pontban tárgyalt demográfiai mutatók alapján a szórványban élő magyarok csoportjába a Munkácsi, Huszti, Técsői, Rahói járások, illetve Munkács, Ungvár, Huszt városok kerültek. A tömbben élő magyarság csoportjába az Ungvári, Nagyszőlősi és Beregszászi járások, illetve Beregszász és Csap városok kerültek. A Nagyszőlősi és az Ungvári járásokban csupán 25–30% közötti arányban élnek magyarok, de azért kerültek bele a tömbben élő magyarok csoportjába, mert a tömbmagyarság Kárpátalján a magyar–ukrán határ mentén egy kb. 20 km-es sávban húzódik, (Molnár–Molnár 2005: 30–31), s e két járás jelentős területei fekszenek e sávban, ahol a magyarok a tömbmagyarság kritériumainak megfelelően helyezkednek el. A többi járás (Perecsenyi, Nagybereznai, Volóci, Ilosvai, Szolyvai, Ökörmezői) lakosai a magyarok alacsony számarányából fakadóan nem kerültek bele a vizsgálatba.

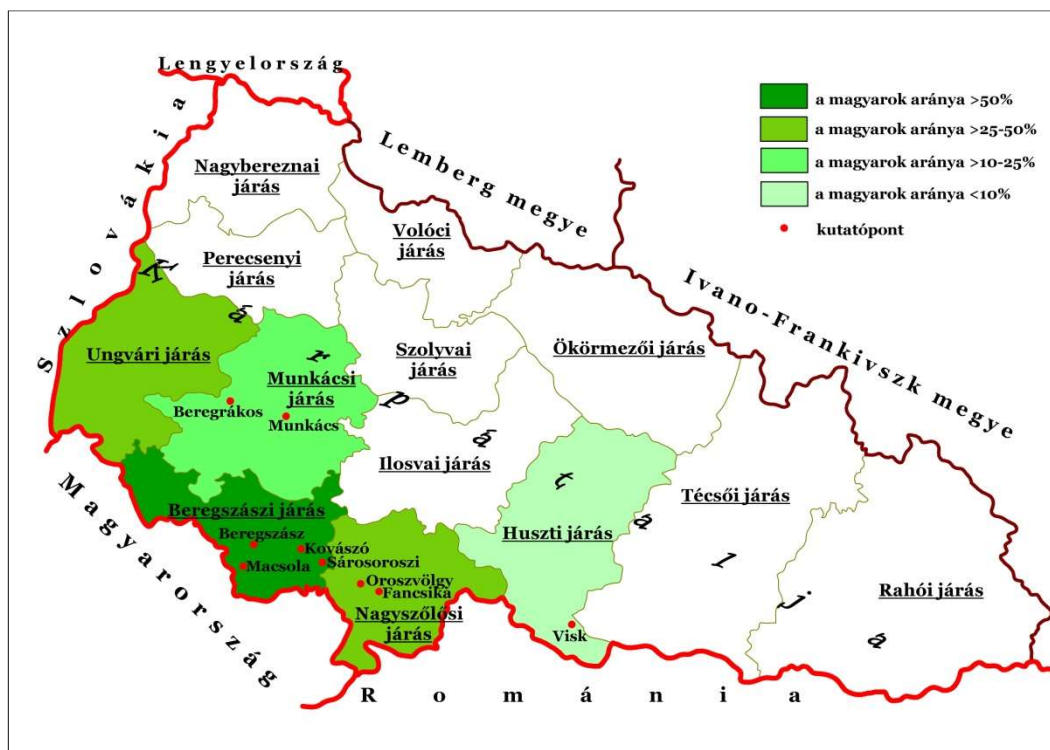
A szórványban élő magyarok csoportjánál 9 családban végeztük a vizsgálatot, amelyből Munkács városában 5, Beregrákoson 1 és Visken 3 család volt található (vö. 1. táblázat). Azonban mindenképpen megemlítenéd, hogy a családok felkutatásánál voltak olyan családok, amelyek ugyan megfeleltek a vizsgálat kritériumainak, de különböző okok miatt nem voltak hajlandók részt venni a kutatásban. A szórványban élő magyarok csoportjában Dercenben 2, Beregrákoson 1, Munkácson 3 és Visken 1 család utasította el a részvételt. Huszt városában is szerettünk volna családokat meglátogatni, de nem találtunk olyan családot, amely megfelelt volna a vizsgálat kritériumainak. Visk esetében mindenképpen kiemelendő, hogy a Huszti járásban a maga 45,4%-os magyarságával a magyar kisebbség szempontjából szigetet képez.

A tömbben élő magyarok csoportjánál 16 családban végeztük el a vizsgálatot, amelyből Beregszász városában 5, a Beregszászi járásban 8 (Oroszi 3, Macsola 3, Kovászó 2) és a Nagyszőlősi járásban 3 (Fancsika 1, Oroszvölgy 2) családot kerestünk fel a vizsgálat során (vö. 8. ábra, 2. táblázat). Az Ungvári járás a Nagyszőlősi járáshoz hasonló magyarság-arányokkal és azok területi elhelyezkedésével rendelkezik, ezért a két járás közül csak az egyikben, a Nagyszőlősiiben végeztük el a kutatást. Fancsika és Oroszvölgy esetében

mindenképpen hangsúlyozni érdemes, hogy a tömbmagyarság határterületén helyezkednek el. A tömbben élő magyarok csoportjában szintén voltak, akik nem vállalták a vizsgálatban való részvételt: Beregszászban 8 (ebből 3 csak az óvodában vállalta volna), Macsolán 1, Kovászáron 2, Fancsikán 1 család. Tiszaújlakon nem találtunk a vizsgálati kritériumoknak megfelelő családot.

8. ábra

A kutatópontok elhelyezkedése Kárpátalja területén

4.2. A kutatópontok rövid bemutatása

A kutatópontok lakosságának számát és ezen belül a magyarok számát és arányát tekintve két településen abszolút többséget alkot a magyar kisebbség, négy településen közel 50%-os arányban élnek a magyarok, míg három településen 10% körüli a magyarok aránya (lásd 1. táblázat). A népességi adatokat a legutóbbi 2001-es ukrainai népszámlálás adatbázisából merítettem (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, Molnár – Molnár 2005: 82–85).

1. táblázat

A kutatópontok lakosságának száma, ezen belül a magyarság száma és aránya

település	lakossága	ebből magyar	
		fő	%
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26050	12779	49,1
Oroszvölgy	442	48	10,9
Visk	8142	3699	45,4
Macsola	675	545	80,7
Fancsika	2059	770	37,4
Oroszi	895	852	95,2
Beregrákos	3280	1493	45,5
Kovászó	899	49	5,5

Munkács (ukránul Мукачево)

A megyei alárendeltségű Munkács Kárpátalja második legnagyobb városa, a Munkácsi járás központja. 2001-ben 81736 lakosából 6975 (8,5%) vallotta magát magyarnak. A város magyar nevelési és oktatási intézményekben jól ellátott, hiszen a magyar tannyelvű óvoda után a gyerekek magyar tannyelvű általános iskolában és a II. Rákóczi Ferenc nevét viselő középiskolában²⁶ tanulhatnak tovább. Szintén a magyar nyelvű középfokú képzést szolgálja az alapítványi fenntartású római katolikus Munkácsi Szent István Líceum, amely a munkácsi gyermekek kivül más járásokból is fogad magyar ajkú gyermekeket. Ezen kívül a Munkácsi Humánpedagógia Főiskolán 2019-ig indítottak magyar nyelvű képzést tanítói és óvodapedagógia szakirányban. A városban kapott helyet a magyar cserkészszövetség kárpátaljai központja is. Mind a római katolikus székesegyházban (ahol a kárpátaljai püspökség is található), mind a református gyülekezetben a szertartások nyelve a magyar. A városban önálló magyar nyelvű könyvtár is található.

Beregszász (ukránul Беґероґо)

Beregszász megyei jogú városa a Beregszászi járás központja. 2001-ben 26050 lakosából 12779 (49,1%) vallotta magát magyarnak. A városban 5 magyar és vegyes tannyelvű bölcsőde-óvoda és óvoda áll a magyar szülők rendelkezésére, akik gyermekük anyanyelven történő továbbtanulását 3 magyar tannyelvű általános iskolában, 2 magyar és 2 vegyes tannyelvű középiskolában biztosíthatják. A városban működik a magyar tannyelvű Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium is, amelybe egész Kárpátalja területéről érkeznek ide tanulni magyar anyanyelvű gyermekek. A Beregszászi Egészségügyi

---

²⁶ A kutatópontok leírásánál az óvodákra és iskolákra vonatkozó statisztikai adatokat a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatbázisából származnak.

College-ben (szakközépiskolában) és a Szolgáltatási Szakközépiskolában szintén lehetőség van magyar tannyelvű csoportok létrehozására, amelyekkel élnek is a magyar diákok. Itt többek között ápolók, varrónők, szakácsok, cukrászok, asztalosmesterek, szobafestő-mázolók képzését biztosítják. Beregszász ad otthont a neves Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház²⁷ társulatának is. A város magyar nyelvű római katolikus és református, illetve magyar nyelvű miséket tartó görög katolikus egyházközségekkel rendelkezik. A városban található a kárpátaljai magyarság egyetlen magyar tannyelvű felsőoktatási intézménye, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, amely a magyar nyelven történő magyar értelmiségi képzésén túl a magyar kulturális és tudományos élet fellendítését is előmozdította. Beregszászban található a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatás érdekképviselőjének székhelye, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. Emellett több magyar vonatkozású érdekképviselő, kulturális egyesület, civil szervezet székhelye is itt található.

Beregszászról elmondható, hogy a kárpátaljai magyarság szellemi, kulturális és tudományos központjává nőtte ki magát.

Visk (ukránul Вишково)

Visk község a Huszti járásban található. 2001-ben 8142 lakosából 3699 (45,4%) vallotta magát magyarnak. Vegyes tannyelvű óvodájában magyar tannyelvű csoportok is működnek. 2016 decemberétől önálló magyar tannyelvű óvodával is rendelkezik a település. Az egykori mezővárosban a továbbtanulás szempontjából az ukrán tannyelvű iskola mellett egy magyar tannyelvű középiskola is a magyar gyerekek rendelkezésére áll. Erős református közössége és a római katolikus egyháza is magyar nyelvű. Erőteljes a magyarországi turizmus a falusi vendégfogadásnak köszönhetően, amely ösztönzőleg hathat a magyar nyelv használatára és presztízsére. A faluban létrehoztak egy magyar tájházat.

Macsola (ukránul Мочола)

Macsola település a Beregszászi járásban található. 2001-ben 675 lakosából 545 (80,7%) vallotta magát magyarnak. Macsolán magyar tannyelvű elemi iskola működött, amelyben Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatbázisa alapján a 2008/2009-es tanévben már nem volt tanuló, vagyis az iskolát megszüntették. A szovjet korszak után a helyi kolhoz (termelési szövetkezet) széthullott, így a legtöbb helyi lakos a környező településeken, főként Beregszászban talál munkát magának.

Oroszi (ukránul Оросієво)

Oroszi település a Beregszászi járásban található. 2001-ben 895 lakosából 852 (95,2%) vallotta magát magyarnak. A településen magyar tannyelvű óvoda után a magyar gyermekek a magyar tannyelvű általános iskolában kezdenek el tanulmányaikat. Református gyülekezetének íg hirdetési nyelve a magyar.

---

²⁷ Napjainkban Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház.

Oroszvölgy (ukránul Руська Долина)

Oroszvölgy település a Nagyszőlősi járásban található. 2001-ben 442 lakosából 48 (10,9%) vallotta magát magyarnak. Ukrán tannyelvű óvodájában magyar anyanyelvű óvónők és nevelők is dolgoznak. Iskolája nincs, így a gyermekek Mátyfalva, Fancsika, Tiszaújhely és Nagyszőlős iskoláiban tanulhatnak. A helyi lakosok többnyire Nagyszőlősön találnak maguknak munkát.

Fancsika (ukránul Фанчи́ково)

Fancsika település a Nagyszőlősi járásban található. 2001-ben 2059 lakosából 770 (37,4%) vallotta magát magyarnak. A magyar szülők az alapítványi fenntartású magyar tannyelvű óvodába adhatják be gyermekeiket. Fancsikán vegyes tannyelvű középiskola működik, de a magyar tannyelvű osztályt csak a 2019/2020-as tanévben sikerült indítani 13 gyermekkel. A református egyházban a magyar nyelv használatos.

Beregrákos (ukránul Ракошино)

Beregrákos település a Munkácsi járásban található. 2001-ben 3280 lakosából 1493 (45,5 %) vallotta magát magyarnak. Ukrán tannyelvű óvodájában fakultatív órák keretében tartanak magyar nyelvű foglalkozásokat 30–35 magyar gyermek számára. Azonban a beiskolázás esetében a szülőknek lehetőségük van a Beregrákosi Általános Iskolában magyar nyelven taníttatni gyermeküket. A református egyház nagy szerepet játszik a magyar nyelv megőrzésében. A településen beszélt magyar nyelvet palóc nyelvjárási jegyek jellemzik.

Kovászó (ukránul Квасово)

Kovászó település a Beregszászi járásban található. 2001-ben 899 lakosából 49 (5,5 %) vallotta magát magyarnak. Ukrán tannyelvű óvodájában a gyerekek számára a magyar nyelvet fakultatív tantárgyként oktatják. Az óvoda után a településen csak ukrán tannyelvű általános iskolában van továbbtanulási lehetőség, amelyben az óvodához hasonlóan a magyar nyelvet szintén fakultatív keretek között oktatják.

4.3. A vizsgálat menete és módszerei

A vizsgálatban 25 olyan kárpátaljai család vett részt, amelynek egyik tagja magyar, másik tagja ukrán vagy orosz nemzetiségűnek és/vagy anyanyelvűnek vallotta magát, illetve a gyermek már betöltötte a 3. életévét, de még nem töltötte be a hatodik életévét, vagy nem tanult meg olvasni²⁸ (lásd 2. táblázat).

A korosztály kiválasztásánál figyelembe vettem Albert és Obler (1978) kutatásait, miszerint az életkor befolyással van a nyelvek agyi reprezentációjára. Vagyis ha a gyermek 6 éves kora előtt elsajátítja a második nyelvet, összetett kétnyelvű lesz, azaz számára a

---

²⁸ Ezért azok a gyermekek is belekerülhettek a vizsgálatba, akik 6. életévük betöltése előtt már iskolába jártak, és akik ugyan szeptemberben kezdték az iskolát, de még nem sajátították el az olvasást, vagyis az iskola első osztályának első félévében jártak.

konceptuális reprezentáció a fontos, nem a nyelvi megjelenítés. Továbbá figyelembe vettem azt, ahogyan Haugen (1998) a nyelvi tervezésnél kifejti, hogy a nyelvi tervezés csak azoknak a szociolingvisztikai színtereknek a befolyásolását tűzheti ki célul, amelyekben az írásbeliség regiszterei a meghatározó nyelvi kódok. A nyelvi szocializáció ebben a keretben tehát a nyelvi tervezésnek ugyan önálló, a státustervezés egyik alterületeként értelmezett része, de csak a beszélők elsődleges – az egyéni írásbeliség kialakulása előtti – nyelvi szocializációját követő szakaszaiban. Vagyis a nyelvi tervezés hatóköre a haugeni modellnek megfelelően az oktatási intézményeknél nem is bővíthető tovább (Bodó 2004: 39–40). Ebből kifolyólag az elsődleges nyelvi szocializáció időszakában a 3–6 éves gyermek még a család által megfogalmazott „informális nyelvi tervezés” keretében sajátítja el a nyelve(ke)t.

A vizsgálati korosztály behatárolásánál további segítségemre volt a nyelvi szocializáció Kiss Jenő szerinti szakaszolása, amely a szocializációt, s ezen belül a nyelvi szocializációt is több szakaszra bontja. Az elsődleges nyelvi szocializáció szakasza kisgyermekkorra esik, s ebben az időszakban a szülők szerepe a döntő, ugyanis a gyermek világát, nyelvi mintáit a család, illetve a szűkebb környezet határozza meg. A másodlagos szocializációt az iskoláskor kezdetétől számítja, míg a harmadlagos már a felnőttkor jellemzője (Kiss 1995: 89–90).

A családok felkutatása a helyi óvodákon, óvónőkön, helyi lakosokon²⁹, illetve azok kapcsolati hálóján keresztül történt, akik segítettek a vizsgálat kritériumainak megfelelő családok felkutatásában és a vizsgálat időpontjának egyeztetésében is. A családok felkutatásában ezért ezt a módszert alkalmaztuk, mert semmilyen hivatalos adat nem állt rendelkezésünkre az etnikailag heterogén családok számáról, arányairól, területi megoszlásáról, illetve Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatalban sem tudtak a kutatás tervezésének és kezdetének idején ilyen adatokat, kimutatásokat a rendelkezésünkre bocsátani. Indoklásuk szerint az etnikai vegyes házasságokról nekik nem állnak rendelkezésre adatok és nem is tudják kimutatni ezeket a népszámlálási adatbázisból sem, hiszen nem kérdeztek rá a kérdőívben. Csupán 2014-ben nyílt lehetőség az etnikailag heterogén családokkal kapcsolatban bizonyos – a 2001-es népszámlálási adatbázis 10%-os reprezentatív mintájának nyilvánosságra hozásával – következtetések levonására, amelyeket részletesen a 3.1. Demográfiai jellemzők pontban mutattam be.

A vizsgálatban részt vevő családoknál a látogatás során irányított beszélgetést végeztem a gyerekekkel, ahol a kiindulási alap egy-egy mese, a gyermek hétköznapi tevékenysége, az óvodához és a játékhoz kapcsolódó élményei, a barátokkal és gyerektársakkal megélt élmények, tevékenységek stb. voltak. A gyermekkel való beszélgetésben az Ukrán Oktatási Minisztérium által jóváhagyott óvodai szemléltető képsorokat (lásd 3.

---

²⁹ Ez alatt olyan embereket értek, akiket én vagy a terepmunkás társam személyesen ismertünk korábbról.

számú melléklet) is használtam, amelyeken gyümölcsök, állatok, hétköznapi használati tárgyak, ruházat, zöldségek, madarak stb. voltak láthatók. Továbbá két olyan képes meséskönyvvvel (lásd 4. számú melléklet) is dolgoztam, amelyek mind a magyar, mind pedig az ukrán és orosz kultúrkörben ismertek: Piroska és a farkas, A répa.

A szülőkkel kérdőívet (lásd 1. számú melléklet) töltettem ki. A kérdőív első hét kérdése a független változókra kérdezett rá, mint például kor, végzettség, nem, vallás, foglalkozás, gyermekek száma. A következő három kérdésben szülők egykori és az aktuális nyelvi szocializációs környezetére voltam kíváncsi. Ezt követően rákérdeztem a többségi (ukrán/orosz) és a kisebbségi (magyar) nyelvek ismeretére, a nyelvhasználati gyakoriságukra. Több kérdésben érintettem a családban a többségi és kisebbségi nyelvek használatát, annak aránybeli megoszlását mind a szülők, mind pedig a szülő(k) és gyermek(ek) között. E kérdésekre adott választ a szülőknek meg kellett indokolniuk. A kérdésekben kitértem a gyermek nyelvi szocializációjának intézményesített szakaszára is, vagyis arra, hogy milyen tannyelvű óvodába jár, milyen tannyelvű iskolába fogják beiskoláztatni. E válaszokat szintén meg kellett indokolni a szülőknek.

A kérdőívek kitöltése közben beszélgettem is a szülőkkel, s az elhangzottakról jegyzetet készítettem³⁰. Itt olyan kérdésekre próbáltam választ kapni, amelyek a család tágabb szociális életterére vonatkoznak, mint pl. a családot milyen nyelvi környezet (pl. szomszédok, barátok) veszi körül, a nagyszülőkkel milyen a viszony, milyen gyakori a kapcsolat stb. A vizsgálatban arra is figyelmet fordítottam, hogy a szülők mennyire viselkedtek természetesen, próbáltak-e a vizsgálati helyzethez alkalmazkodni.

A próbavizsgálatot a 2004-ben elkészített szakdolgozatomhoz szükséges interjúk alkották, melyet munkácsi és beregszászi etnikailag vegyes házasságokban készítettem. Ezt követően döntöttem úgy, hogy a gyermek nyelvválasztásának vizsgálatához két eltérő nyelvet használó terepmunkást fogok alkalmazni, hogy a gyermek nemcsak szülőkhöz, hanem más személyekhez irányuló nyelvválasztási szokásait is jobban szemléltetni tudjam. A családokban tett látogatások alkalmával először a két terepmunkás csak különböző nyelven szólhatott a gyermekhez, míg a második látogatás alkalmával mindkét terepmunkás alkalmazhatta az addig általa nem használt nyelvet is. Ezáltal szerettem volna fényt deríteni arra, hogy a gyermek az újabb információk birtokában átgondolja-e a nyelvválasztási stratégiáját.

A munkában a családokat és a gyermekeket is a példaanyagok beemelésékor kóddal láttam el. A családok esetében egy-egy szülő válaszában idézésekor a *gyermek neve, születési éve, település, nem, nemzetiség/anyanyelv* alapján kódoltam:

Regina 2003, Oroszi, nő, ukrán/magyar.

---

³⁰ A szülők nem járultak hozzá, hogy ezeket a beszélgetéseket diktafonra rögzítsem, ezért vagy a helyszínen, vagy a családtól elválva utólagosan a lehető legrövidebb időn belül jegyzetet készítettem róla.

A gyermek nyelvhasználatának munkámba történő beemelésekor a gyermeket a *gyermek neve, születési éve, település, kora* kódcsoporthoz alapján azonosítottam:

Dani 2002 Munkács (5;10).

Az interjúk lejegyzésében az alábbi kiemeléseket alkalmaztam, amelyek a könnyebb adatfeldolgozást és szemléletességet szolgálták (lásd 2. számú melléklet):

TM1: Karmacs Zoltán

TM2: főiskolai hallgató

ANYA: magyar anyanyelvű anya

MATb: ukrán vagy orosz anyanyelvű anya

APA: magyar anyanyelvű apa

БАТЬКО: ukrán vagy orosz anyanyelvű apa

[.....] — ukrán vagy orosz szövegrész magyar nyelvű fordítása

szavak — magyar nyelvű szövegrész

слів/слово — ukrán vagy orosz nyelvű szövegrész

говорити — nyelvileg hibrid szó, szöveg

A vizsgálatban részt vevő gyermekek nemi megoszlását tekintve 14 kislánnyal és 12 kislánnyal készítettük el az interjúkat. A gyermekek átlagéletkora 4;4 év. A legfiatalabb adatközlő 3;0 éves, a legidősebb 5;10 éves volt (lásd 2. táblázat).

A felkeresett családok közül 19 mind etnikailag, mind nyelvileg magyar–ukrán vegyes házasság. Két családban mindkét szülő ukrán nemzetiségűnek vallotta magát, de anyanyelvük tekintetében vegyes házasságot alkotnak. Egy esetben nemzetiségileg vegyes házasságot alkottak a szülők, de anyanyelvüknek mindketten a magyart jelölték. Egy családban az egyik szülő mind a nemzetiségnél, mind pedig anyanyelvnél az ukránt és a magyart is bejelölte, míg szintén egy családnál ugyanezt a válaszlehetőséget csak az anyanyelv esetében jelölte be az egyik szülő. A családokban 12 édesapa magyar nemzetiségűnek vallotta magát és a magyar nyelvet tartotta anyanyelvének, illetve 9 édesapa ukrán nemzetiségű és anyanyelvű volt. Négy olyan édesapa vett részt a vizsgálatban, akinél a nemzetiség és anyanyelv nem egyezett meg. Az édesanyák közül 8 magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallotta magát, míg 12 édesanya az ukránt jelölte meg nemzetiségének és anyanyelvének, illetve egy esetben mind a nemzetiségnél, mind pedig az anyanyelvnél a magyart és az ukránt is bejelölte. Négy esetben az édesanya nemzetisége és anyanyelve nem egyezett meg.

2. táblázat

A vizsgálatban résztvevő családok és gyermekeik főbb jellemzői (N=25)

	Település	Gyerek neve	Születési éve	Életkor (év;hónap)	Apa nemzetisége / anyanyelve	Anya nemzetisége / anyanyelve	Hangfelvétel ideje (óra:min:sec)
1.	Munkács	Danika	2003	4;9	U/O*	M/M*	1:21:24
2.	Munkács	Dórika	2002	5;7	M/M	U/U	1:30:57
3.	Munkács	Viktor	2003	5;1	U/U	M/M	1:47:41
4.	Munkács	Dani	2002	5;10	M/M	U/U	1:55:56
5.	Beregszász	Annamária	2003	4;11	U/U	M/M	1:39:51
6.	Beregszász	Sanyika	2003	4;8	U/U	M/M	1:39:08
7.	Oroszvílgy	Marjanocska	2004	3;9	M/M	U/U	1:45:43
8.	Oroszvílgy	Janocsko	2005	4;1	**	U/U	43:27
9.	Fancsika	Tányka	2004	3;9	M/M	U/U	1:42:20
10.	Oroszi	Regina	2003	4;5	M/M	U/M	0:32:50
11.	Oroszi	Krisztina	2003	4;6	U/U	U/M	1:01:03
12.	Oroszi	Artúr	2005	3;2	M/M	U/U	1:52:28
13.	Kovácsó	Alex	2003	4;6	U/U	M/M	44:41
14.	Macsola	Máté	2005	3;4	M/M	U/U	2:08:22
15.	Macsola	Martin	2006	3;0	M/M	U/U	1:40:37
16.	Beregszász	Zsoltika és Marica	2004 és 2003	4;3 5;6	M/M	MU/MU	1:31:09
17.	Beregszász	Stefike	2006	3;1	MU/M	U/U	1:02:59
18.	Kovácsó	István	2006	4;2	M/U	U/U	1:20:06
19.	Beregrákos	Valika	2004	5;8	M/M	U/O	1:29:56
20.	Visk	Lajcsika	2007	3;6	M/M	U/U	30:26
21.	Visk	Adrián	2006	4;8	U/U	M/M	1:01:20
22.	Visk	Angelina	2007	3;4	U/U	M/M	47:12
23.	Munkács	Dánocska	2005	4;10	U/U	M/O	2:08:22
24.	Beregszász	Daniella	2004	5;2	M/M	U/U	1:14:25
25.	Macsola	Karina	2006	4;0	U/U	M/M	43:22

* U – ukrán, O – orosz, M – magyar

**A magyarul jól beszélő, magát magyarnak nevező édesapa nem töltötte ki a kérdőívet, és nem vett részt a vizsgálatban.

Hat család esetében a magyar nemzetiségű és anyanyelvű nagyszülők is egy háztartásban élnek a családdal. A nagyszülők közül csak kevés család esetében élnek távol az unokáktól, mint például a munkácsi Danika apai nagyszülei a szomszéd megyeközpontban, Lembergben (Lvivben) élnek, ezért elég ritkán találkoznak egymással. A legtöbb nagyszülő a családdal megegyező településen vagy annak körülbelül 20 km-es vonzáskörzetében él, amely többé-kevésbé intenzív kapcsolattartásra ad lehetőséget az unokával, s így befolyással van/lehet a nyelvi szocializációs folyamatokra.

A vallás tekintetében a családok többsége (15 család) szintén vegyes. A leggyakrabban a református–ortodox (6 család), a református–görög katolikus (4 család) és görög katolikus–római katolikus (3 család) vallású házastársakból álló családok fordulnak elő. A vegyes vallású családokhoz egy-egy római katolikus–ortodox és görög katolikus–ortodox vallású házastársakból álló családot vizsgáltunk. Ez utóbbi esetben a görög katolikus vallású fél magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ezért nagy valószínűséggel a magyar vonatkozású ünnepeket ünnepli, illetve magyar hagyományú gyülekezet tagja. A többi görög katolikus vallású szülő mind ukrán nemzetiségűnek vallotta magát. Ugyan református–római katolikus vallású házastársak esetében is vallásilag vegyes a házasság, de mindkét vallás a magyarság fő vallásai közé tartozik, ezért ezt nem tekintettem a vizsgálatom szempontjából fontosnak a vallásilag vegyes házasságok közé sorolni. Azért is nem soroltam a vallásilag vegyes házasságok közé, mert mindkét családban az egyik házastárs magyar nemzetiségű és anyanyelvű. A másik fél az egyik családban magyar és ukrán nemzetiségűnek és anyanyelvűnek, míg a másik családban ukrán nemzetiségűnek, de magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Továbbá a két szülő elmondása alapján magyar „munkanyelvű” római katolikus egyházközségbe járnak.

A szülők közül 2-en általános iskolai, 11-en középiskolai, 19-en szakoktatási és 16-an pedig felsőfokú intézményben szerzett végzettséggel rendelkeznek.

A szülőket ért elsőleges és másodlagos nyelvi szocializációs hatásokat a kérdőív két kérdésében vizsgáltam. A szülők családi hátterének vizsgálatakor bevallásuk szerint szülei és nagyszülei 20 szülőnél csak magyarul, 4 többségében magyarul, 3 szülőnél közel egyforma arányban mindkét nyelven, 8 szülőnél többségében ukránul/oroszul, 13 szülőnél pedig csak ukránul/oroszul beszéltek. A családot körülvevő közvetlen környezet esetében 8-an csak magyarok lakta, 10-en többségében magyarok lakta, 16-an a nemzetiségek által egyforma arányban lakta, 8-an többségében ukránok/oroszok lakta, 6-an pedig csak ukránok/oroszok lakta környezetben nőttek fel.

4.4. Stratégiák az etnikailag vegyes családokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatában

Az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek a kétnyelvű egyénekhez hasonlóan választanak a rendelkezésükre álló nyelvek közül, ami nem meglepő, hiszen maguk is a kétnyelvűség valamilyen fokán vannak.

A kétnyelvű beszélő felméri a vele szemben álló partner nyelvi kompetenciáját, s dönt, hogy egy- vagy kétnyelvű kommunikációt folytat-e vele. Ha a szemben álló partner egynyelvű beszélő, akkor a kétnyelvű beszélő az egynyelvű által ismert nyelvet fogja választani. Azonban ha kétnyelvű partnerrel áll szemben – s legalább két nyelv ismerete közös mindkettőjükénél –, akkor dönthet, hogy melyik nyelven kezd kommunikálni (Navracsics 1999). S ez De Houwer szerint a kétnyelvű gyermekek esetében is fennáll (De Houwer 1990).

A nyelvi heterogenitás azonban nem jelent korlátlan nyelvi szabadságot, hiszen különféle tényezők, többek között a társadalmi csoportnormák, a társadalmi helyzet, valamint a kommunikatív célok és interakciós szabályok alkotta korlátok határozzák meg (Bartha 1999: 87).

A nyelvhasználati normák és szabályok ismeretéhez tartozik, hogy az egyén vagy egy társadalmi csoport bizonyos tevékenységeihez meghatározott nyelvváltozatot köt. „A nyelvválasztás voltaképpen a társalgás alkódjának kijelölését jelenti. A nyelvválasztás és a kódváltás gyakorlatilag egymástól nehezen elválasztható kérdések, hiszen a kétnyelvű beszédpartnerek közötti lezajló társalgásának nyelve sem egyszer és mindenkorra kötött” (Bartha 1999: 88).

„A kétnyelvű a beszélgetés megkezdése előtt az általa és a közösség által jól ismert szabályoknak megfelelően választ a birtokában lévő nyelvek közül, de ez a választás nem zárja ki, hogy a választott nyelven belül ne térjen át a másik nyelvre is. A kétnyelvű beszélő legfontosabb ismérve, hogy beszéde közben vált át a másik nyelvre, vagyis kódot vált.” (Borbély 2014: 61).

4.4.1. A kódváltás fogalma és típusai

A kódváltás fogalmát két különböző aspektus felől közelíthetjük meg: a grammatikai szempontok aspektusából, illetve társadalmi aspektusból.

A kódváltás grammatikai szempontú aspektusa

A grammatikai szempontok alapján Lanstyák István (2006: 107) részletes megfogalmazását adja a kódváltásnak: „Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban: két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak.” Vagyis a kódváltás meghatározásakor a nyelvi rendszer felépítése felől közelítjük meg, akkor a jelenséget a diskurzus, a mondat vagy az egyes szekvenciák szintjén vizsgálhatjuk meg, melynél lényeges a két érintett nyelv egymáshoz való viszonya. A grammatikai aspektusban a bázisnyelv (befogadó nyelv, mátrix nyelv) a kódváltás esetén grammatikai szempontból meghatározza az adott megnyilatkozás szerkezetét, míg a vendégnyelv-

ből (befogadott vagy beágyazott nyelv) a bázisnyelvbe veszünk át egy vagy több nyelvi elemet (szót, szintagmát, mondatot) (Borbély 2001: 188, Lanstyák 2006: 109–110). A kódváltás során a másodnyelvi szekvenciák bázisnyelvbe történő beépülésének, illetve a diskurzus grammatikai rendszer változásának mértékétől függően beszélhetünk bázisstartó és bázisváltó kódváltásról.

Lanstyák István (2006: 112–113) a két különböző nyelvből származó szekvenciák egyetlen kétnyelvű diskurzussá épülésének módjától függően a kódváltás alábbi típusait különbözteti meg: a) kötött morféma beépülése szabad morfémába, b) szó beépülése egyetlen mondatrészbe, c) szó beépülése mondatba, d) mondatrész beépülése szintagmába szerkezetként, e) mondatrész beépülése szintagmába mondat szintjén, f) mondat-szó beépülése mondatba, g) mondatszó beépülése diskurzusba, h) egyszerű mondat beépülése összetett mondatba. A beszélő ötféleképpen építheti be a formális eszközök alkalmazásával a bázisnyelvbe a vendégnyelvi elemeket: 1. zéró morfémával, 2. bázisnyelvi morfémák segítségével, 3. vendégnyelvi morfémák segítségével, 4. formális eszközök alkalmazása nélkül, 5. a beépülés a beépülés töredezettsége miatt irreleváns.

Muysken (2000) a kódváltás három típusát határozza meg: 1. beemelés (insertion), amikor egy kódváltás úgy valósul meg, hogy egy nyelvből egy szó vagy egy szó szerkezet egy másik nyelvi megnyilatkozásba, diskurzusba kerül; 2. alternálás (alternation), amikor kódváltáskor két nyelv szerkezete között váltakozás (alternálás) megy végbe; 3. egybevágó lexikalizáció (congruent lexicalization) esetében egy egymást átfedő grammatikai rendszerbe két nyelv szavai alkotnak egységet (idézi Borbély 2014: 65).

A kódváltás társadalmi aspektusa

A kódváltás gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi jelentést hordoz magában (Gumperz 1970). A kódváltás társadalmi megközelítésében a nagyobb hangsúly arra esik, hogy mi motiválja a kódváltást és milyen funkciót tölt be. A kódváltást társadalmi aspektusból megközelítő vizsgálatok során a kódváltás társadalmi hatását tágabb társadalmi és politikai kontextuson belül vizsgálják (Gal 1988). Mindezekből következik, hogy az elemzés az interakció szintjén történik (Borbély 2014: 66).

Susan Gal (1988: 247) meghatározása szerint: „A kódváltás társadalmi stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésre, áthágására vagy lerombolására használnak; arra, hogy megteremtsék, előhívják vagy megváltoztassák az interperszonális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt.”

Navracscs Judit (1999: 26) kutatásai igazolják, hogy a tisztán funkcionalista megközelítésből a kódváltásnak kétféle szerepe lehet egy beszédhelyzetben: egységesítő vagy elkülönítő. Egységesítő szerepe akkor van egy kódváltásnak, ha az adott közösségben a beszéd gazdaságosságát szolgálja, nem hangsúlyozva politikai, státuszbeli, rangbeli különbségeket. Ha viszont a kódváltásnak meghatározó szerep van abban, hogy a beszédben

résztevőknek milyen szerep jutott, mit akarnak hangsúlyozni, hogyan akarják egyéni különbségeiket előtérbe helyezni, akkor elkülönítő kódváltásról beszélhetünk.

A kódváltás társadalmi szempontú vizsgálatakor Blom és Gumperz (1972: 424–426) a kódváltás két alapvető típusát különböztette meg: a helyzethez kötött és a metaforikus kódváltást. Mindkét kódváltás-típus társadalmi megegyezésen alapszik. A helyzethez kötött kódváltásnál a nyelvválasztás függ a témától, a helytől, a beszélőktől és az interakció céljától, míg a metaforikus kódváltást főként nyomatékosításra használják (Myers Scotton évszám nélkül, idézi Márku 2008: 98).

Kétnyelvű csoporton belül a kódváltásokat kiváltó kommunikációs indítékokat tekintve, funkciójuk alapján az alábbi típusokba szokták sorolni (Borbély 2001: 192–193, 2014: 67, Márku 2008: 99):

- státuszemelés: a beszélő szerepének megváltozása, hivatalos jelleg, szakértelem kifejezésre juttatása, műveltség fitogtatása;
- szolidaritás: a csoportidentitás jelzése és hangsúlyozása;
- az üzenete perszonalizálása: a beszélő jelenlétének kifejezésre juttatása;
- bizalmasság: düh és bosszúság kinyilvánítása, káromkodás;
- kizárás: valaki kizárása a társalgásból;
- megszólítás: egyvalakinek a megszólítása egy több személyből álló csoportban, a megszólított azonosítása;
- személyes kontra objektív álláspont kinyilvánítása: a beszélő kifejti, hogy saját véleményéről vagy egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó;
- kitöltés: egy lexikai alak, kifejezés, diskurzusjegy vagy mondat kitöltése;
- kiváltás/kötés: a legutóbb használt nyelv folytatása;
- idézés: valakinek az idézése;
- közbevetés: a beszélő kilép a személytelen narrátor szerepből, hogy egy másik megjegyzést tegyen;
- az üzenet minősítése: részletezés vagy hangsúlyozás, az egyik kódon elhangzottak magyarázata;
- ismétlés: az egyik kódon elhangzott üzenet megismétlése a másik kódon;
- az üzenet tartalma: az üzenetben szereplő személy nyelvhasználata befolyásolja a kódváltás létrejöttét.

4.4.2. A beszédpartner és nyelvismeretének hatása a gyermek nyelvhasználatára

Bartha Csilla monográfiájában (1999: 90) azt olvashatjuk, hogy az interakcióban alapvetően a résztvevők személye szabja meg a nyelvválasztást, de szerintem mindig lesznek olyan egyének, akik egyik vagy másik nyelvet nem olyan szinten beszélik, mint beszédpartnerük, vagyis a nyelvek választásának gyakorisága, az alkalmazott stratégiák összefüggésben lehetnek az egyes nyelvek ismeretének fokával. Vizsgálatomban ugyan a gyermek még a

nyelvvelsajátítás valamilyen fokán helyezkedik el, ezért nála nehezebb a nyelvek ismeretének szintjét meghatározni, azonban azt nagyon jól meg tudtam figyelni, hogy a vizsgálati szempontnál megfogalmazott első látogatáskori egy személy–egy nyelv a terepmunkások esetében is mennyire volt befolyással a gyermekek nyelvválasztására.

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kiindulva az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kódkeverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők mely nyelveket milyen szinten ismerik, illetve milyen megosztási arányban használják ezeket a nyelveket a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban.

McLaughlin (1984) szerint a szimultán kétnyelvű gyerekeknél gyakori a nyelvek közötti kódváltogatás is, amelyet ő úgy határoz meg, hogy a gyermek személyektől függően akár mondaton belül is kódot válthat (például, hogy melyik szülőjéhez szól). A kódváltást befolyásolhatja/nehezítheti azonban az, hogy a felnőtt a megszokott környezetben nem a megszokott nyelven beszél a gyermekkel, s előfordulhat, hogy a gyermek nem tudja értelmezni a hallottakat. Ha már egy bizonyos nyelvi kódot kialakított valakivel, akkor azt nehéz megváltoztatni egy másik nyelvre.

Mint látni fogjuk, az alábbi interjúrészletekben jól megfigyelhető a nyelvek közötti munkamegosztás nemcsak a szülőkkel történő beszélgetéskor, hanem más személyekkel, esetünkben a terepmunkásokkal történő kommunikációban is, mint a beszédpartnerhez és annak nyelvismeretéhez kötött kódválasztás esetei.

A munkácsi Viktorka és a beregszászi Sanyika a szülőkkel való kommunikációjában nagyon szemléletesen előtérbe kerül a személyhez kötött, és természetesen annak nyelvismeretéhez igazodó nyelvválasztási stratégia. Amíg Viktorka magyar anyanyelvű édesanyjával beszélget, addig magyarul válaszol, majd édesapja ukránul bekapcsolódik a kommunikációba, akihez Viktorka is ukrán nyelven szól. Hasonló személytől függő kódváltás történik meg Sanyika szüleivel történő nyelvhasználatában is. Viszont nála nem tudunk nyelvismerttől függő kódváltásról beszélni, hiszen édesapja nagyon jól beszél magyarul, s a családban is a magyar nyelv a mindennapi kommunikáció domináns nyelve. Vagyis esetében a személyhez kötött nyelvválasztás jelenik meg, mivel az édesapa az, akivel oroszul szokott beszélgetni. Itt megjegyzendő, hogy befolyásoló tényező a személy nyelvválasztása is.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

ANYA: *És mit szoktak azok a kalózkok csinálni?*

Sanyika: *Szoktam velük kardozni, játszani.*

БАТЬКО: *Пирати, а ще з чим граєшся, сол-* [És még mivel játszol, ka-]

Sanyika: *Солдатами.* [Katonákkal]

ANYA: *És azok mit szoktak csinálni?*

Sanyika: *Szoktam velük katonázni, indiánozni, kalózkodni, dinoszauruszozni.*

Viktorka 2004 Munkács (5;1)

Anya: *És a zebra milyen?*

Viktor: *Gyors.*

Anya: *Nem.*

Viktor: *Nehéz.*

Anya: *Úgy fölrepült. Könnyű.*

Батько: ***Хто там ще біля зебри?*** [Ki van ott még a zebra mellett?]

Viktor: ***Біля зебри?*** [A zebra mellett?]

Az ötéves Dani édesanyjával többnyire ukránul beszél, amelynek előzménye, hogy édesanyja is leggyakrabban az ukrán vagy orosz nyelvet használja a gyermekével való kommunikációban. Az anyja bevallása szerint magyarul csak alig néhány szót tud, ezért is nem beszél gyermekével e nyelven. Az alábbi példán is jól látszik, hogy a magyar nyelvű felszólítás ellenére is Dani az édesanyjához ukránul intézi a kérdést.

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM1: *Na mi az? Szép piros. Belül vannak a magjai. Kérdezd mag anyától.*

Dani: ***Мама, то що?*** [Anya mi az?]

Az anya elmondása szerint a gyermekben annyira tudatosult, hogy ő ukrán/orosz nyelven kommunikál vele, hogy az anyja magyar nyelvű feléje irányuló nyelvválasztása ellen szinte már tiltakozik. Azonban a gyermek édesapjával általában magyarul beszél, mivel édesapja is így kommunikál vele. A szülők közötti kommunikációs nyelv viszont az orosz, hiszen a feleség anyanyelvének az orosz jelölte meg, illetve a férj is jól beszéli az orosz nyelvet. Tehát a gyermeket az orosz nyelv hatása is éri, ennek ellenére a vizsgálatban nem gyakran nyilvánult meg ezen a nyelven még szülei irányába sem.

A magyar nyelv használata elleni „lázadása” a magyarul beszélő terepmunkás irányába is megfigyelhető volt, hiszen többször előfordult, hogy a magyar nyelvű kérdésre ukrán válasz jött a gyermektől.

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM1: *És ez itt micsoda?*

Dani: ***Замок.*** [Vár.]

TM1: *Fényképeket? Huha! Mi van ezeknél? Nézzed csak!*

Dani: ***Золата.*** [Arany.]

TM1: *Na ez melyik mese?*

Dani: ***Жар-птиця.*** [Tűzmadár]

TM1: *Mi az, ami a kezében van?*

Dani: ***Стріла.*** [Íj.]

A Dani nyelvhasználatában ritkábban előfordul fordított nyelvfelállással a kódváltás elmaradása, vagyis hogy ukrán nyelvű kérdésre magyarul válaszol.

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM2: *Що у нас падає?* [Mi esik nálunk?]

Dani: *A hó.*

A munkácsi Danika a magyarul beszélő terepmunkással magyarul beszélget, majd az édesapjával való kommunikációban azonnal átvált édesapja anyanyelvére, az orosz nyelvre. De az interjúrészlet végén látható, hogy mihelyst magyar nyelvű édesanyja is bekapcsolódik, hozzá már ismét magyar nyelven szól.

Danika 2003 Munkács (4;9)

TM1: *Kérdezd meg apát! Kérdezd csak meg mi ez.*

Anya: *Kérdezd meg apucitól, hogy mi az.*

AK: *Ау, что это?* [Ау, mi ez?]

Батько: *На новый год что мы ставили?* [Újévre mit állítottunk fel?]

Anya: *Karácsonykor milyen fa [sic! van] nálunk?*

AK: *Karácsonyfa.*

Azonban érdemes kiemelni, hogy az édesapa megszólítása magyar nyelven történik, és nem az orosz „*отец*” megnevezést használja, amely nagy valószínűséggel annak köszönhető, hogy számára édesanyja így tanította meg, az anyai nyelvhasználatban mindig így nevezhette férjét a gyermekkel történő beszélgetései során. Hasonló megfigyelésre jut Vančóné Kremmer Ildikó (2011: 396) is, amikor a szlovák–magyar vegyes házasságban a *tata* szót nem a magyar „*öregember*” jelentésben használják a családon belül, hanem a kislány nyelvhasználatának hatására a szlovák *tato* megfelelőjeként.

Az interjúrészletben azonban kulturális különbségeket is felfedezhetünk. Korábban utaltam arra, hogy bizonyos vallási ünnepek és a hozzájuk kapcsolód szokások az eltérő naptár-használat miatt előfordulnak a keleti szláv–magyar vegyes házasságokban. Az édesapa orosz nyelvű megfogalmazásában azt kérdezi gyermekétől, hogy milyen fát szoktunk állítani *újévre*, míg az édesanyja a *karácsonyi* faállításra kérdez rá. A háttérben húzódó különbségek oka az, hogy az ortodox vallásúak, vagyis a szláv kultúrkörhöz tartozók újévre állítanak karácsonyfát, a katolikusok/reformátusok, vagyis az európai (ezen belül a magyar) kultúrkör tagjai pedig karácsonyra. Mint már a 3.3. A vallási jellemzők pontban részletesen is tárgyaltuk, az ortodox vallás a Juliánus-naptár szerint tartja nyilván az időt. Ebből kifolyólag a hivatalosan elfogadott naptári újév³¹ megelőzi a január 7–8-án esedékes ortodox karácsonyt, melynek köszönhetően az újév, mint ünnep, sokkal nagyobb hangsúlyt kap a szláv kultúrában. Ezért is szokták a „karácsonyfát” hamarabb, már újévre felállítani.

---

³¹ A Juliánus-naptár szerinti újévet január 14-én tartja nyilván az ortodox egyház.

Azonban a beszédpartnerhez és annak nyelvismeretéhez igazodó nyelvválasztás a gyermeknél akkor is bekövetkezhet, ha nem a szülővel, hanem más emberekkel, esetünkben a terepmunkásokkal kommunikál.

Tányka 2004 Fancsika (3;9)

TM2: *А ти з'їла?* [És te megetted?]

Tányka: *Ho!* [Igen!] *З'їлам перше стільки повно.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat]

TM1: *Mi van itt a fán?*

Tányka: *Парагáj.*

Tányka itt abban a tudatban volt, hogy az első számú terepmunkás csak magyarul ért, ezért nem tudjuk itt sem különválasztani a személyt és a nyelvismeretét.

A beregszászi Sanyika, akinek családjában a mindennapi kommunikációban döntő többségben a magyar nyelv használatos, mégis él a személyhez (nyelvismerethez) kötött kódváltással a terepmunkások esetében is.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

TM1: *Emlékszel még azokra a nagy kártyákra?*

Sanyika: *Igen.*

TM2: *Ну, а що це таке?* [Na és mi ez?]

Sanyika: *Банан.* [Banán.]

A munkácsi Dórika szintén kódot vált a terepmunkásokkal történő beszélgetésben, amint a másik terepmunkás a kommunikációtól eltérő kódot használ, de a magyar nyelvben kölcsönzést (vagy interferenciát) figyelhetünk meg, hiszen a *nagymama* szó helyett a *бабушка*-t használja.

Dórika 2002 Munkács (5;7)

TM2: *Ну, куди спрятався, дивись тільки виглядає так. За що він спрятався?* [Hova bújt el, nézd, csak úgy kukucskál? Mi mögé bújt el?]

Dórika: *За дерево.* [A fa mögé.]

TM1: *Nézzed csak, fordítunk még egyet. Mi történik itt?*

Dórika: *Бежött a бабушкаja* [nagymamája] *házába.*

Azonban a gyermek nem minden esetben él a kódváltás lehetőségével annak ellenére sem, hogy a vele szembenálló kommunikációs partner a kommunikáció alapnyelvétől eltérő nyelven szólal meg.

Márjánocska 2004 Ruszka Dolina (3;9)

TM2: *Ну що тут є, скажи мені?* [Na mi van itt, mondd el nekem?]

Márjánocska: *Яйце.* [Tojás.]

TM2: *А це?* [És ez?]

Márjánocska: *Блюдя.* [Étel.]

TM1: *Ez itt micsoda, nézd csak! Hát mi ez? Mit látsz a képen?*

Márjánocska: *Куриця.* [Tyúk.]

4.4.3. A kommunikáció nyelve kiválasztásának hatása a gyermek nyelvhasználatára

A kommunikáció nyelvének kiválasztása (nyelvválasztás) akkor figyelhető meg, mikor ugyanazon személlyel történő társalgás esetében az adott személy egyszer egyik nyelven, majd másik nyelven kommunikál, s a gyermek nyelvválasztása igazodik az adott beszédpartner nyelvhasználatához. Ez jól megfigyelhető a beregszászi Sanyika édesapjával³² folytatott beszélgetése estében.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

БАТЬКО: *Ó, igen sikerült. Egy sor megvan, Sanyika győzött. Tovább. Nem, második sort pirosból. Milyen szín?*

Sanyika: *Piros.*

БАТЬКО: *És ez?*

Sanyika: *Piros.*

БАТЬКО: *Na, így megvan. Tovább, milyen szín megy? Ez milyen szín a kezében?*

Sanyika: *Kék.*

БАТЬКО: *Синій.* [Kék.]

Sanyika: *Синій* [kék], *rákhatom, apa?*

...

БАТЬКО: *Тімеа.* [Tímea.]

Sanyika: *Тімеа.* [Tímea.]

БАТЬКО: *Буде на слідуючий рік, да?* [Jövőre lesz, igaz?]

Sanyika: *Да.* [Igaz.]

БАТЬКО: *Бог поможе, буде.* [Ha az Isten megsegít, lesz.]

A kommunikáció nyelvének kiválasztása nemcsak a szülők esetében befolyásolja a gyermek nyelvválasztását, hanem a terepmunkás általi nyelvváltás a gyermeknél is a nyelvek közötti váltást eredményezi/eredményezheti.

---

³² Az édesapa ukrán anyanyelvű és nemzetiségű, de jól beszél magyarul is.

Daniella 2004 Beregszász (5;2)

TM1: *Jaj, és ez mi?*

Daniella: *Білочка*. [Mókuska.]

TM1: *És mit szokott enni?*

Daniella: *Magot*.

TM1: *Це яблуко, ні?* [Ez alma, nem?]

Daniella: *Не яблуко*. [Nem alma.]

Ugyancsak Daniellánál volt megfigyelhető, hogy az ukránul kérdező terepmunkás kérdéseire magyarul és ukránul is megadja a választ, bár ez nem minden esetben ekvivalencia-párként jelenik meg, hiszen az egér ukrán megfelelője a *мишка* és nem a *крусa*. De ebben az esetben akár az is lehet az elérés magyarázata, hogy a gyermek módosította a képen látható állat megnevezését, de a *patkány* lexéma csak ukrán nyelven (*крусa*) állt rendelkezésére.

Daniella 2004 Beregszász (5;2)

Daniella: *Fekete*.

TM2: *Це який колір має?* [Ez milyen színű?]

Daniella: *Fekete, чорний*.

TM2: *А це хто?* [És ez ki?]

Daniella: *Egér, круса* [patkány].

4.4.4. Tükörfordítás mint kommunikációs stratégia?

A gyermekek számára nem mindig áll rendelkezésre a kommunikáció nyelvén a válaszlehetőség, de valamilyen okból kifolyólag nem szeretne a másik nyelvre átváltani, ezért megpróbálja a kommunikációban használt nyelvre lefordítani a mondanivalóját. Azonban a nyelvi hiány fennállása sajátos fordítást, szó szerinti vagy tükörfordítását adja a szövegnek. A tükörfordítások (kalq) nem specifikusak, hiszen a kétnyelvű felnőttek is alkalmazzák azokat. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban is találkozhatunk a tükörfordítás jelenségével, mint például a *ma kimenős vagyok* megnyilatkozásban a *kimenős* magyar standardbeli megfelelője a *szabadnapos* kifejezés.

A munkácsi Dani beszédében előforduló tükörkifejezések nem csak szavak szintjén, de néha egész mondatot átszövő tükörfordítások jelennek meg. Például az alábbi interjúrészletben a gyermek az „*Olyan **рукавицят** [kesztyűt] vagy enyém keze tudta úgy megfázni, hogy a jég*” megnyilatkozást az ukrán „*Таки рукавички, або мої руки можуть змерзти, як лід.*” szöveg szó szerinti fordításából alkotja meg. Ezzel számos érdekes nyelvi fordulatot hoz létre a magyar nyelvhasználatában. A magyar nyelvben *az én kezem*, vagy a személyes névmás elmaradása eseté rövidített alakban *a kezem* formában használt kifejezés helyett a gyermek az *enyém keze* kifejezést használja. Ez egyértelműen az ukrán

nyelvből történő tükörfordításnak köszönhető, hiszen a gyermek az ukrán nyelvben használatos birtokos névmással ellátott alakot (*мої рьку*) használja a magyar nyelvben is. De a *tudta úgy megfázni, hogy a jég* nyelvi megnyilatkozás sem a magyar mondatalkotási szabályokat követi, hiszen magyarul valahogy így hangozhatott volna: *úgy megfázott, hogy jéghideg lett*.

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM1: *Miből akarta csinálni?*

Dani: *A ebből a **сгінуб**ól, hogy nekünk a falba, és hogy tenni... Ez villa.*

Dani: *Ez olyan **csaszé**.*

TM1: *Dani, figyelj csak, és a kezedre mit szoktál húzni?*

Dani: *Olyan **руквицят** [kesztyűt] vagy enyém keze tudta úgy megfázni, hogy a jég.*

A beregrákosi Valika beszédében lexikai szinten szintén használ tükörfordítást. Az alábbi példaanyagban is jól látszik, hogy a magyarban használatos *felvágni, összevágni* szavak helyett a *megvágdosni* kifejezést használja, amely az ukrán nyelvből átvett, „átfordított” *порізати* szó tükörfordításának felel meg.

Valika 2004 Beregrákosi (5;8)

TM1: *És az ugorkából mit szoktunk csinálni?*

Valika: *Megvágdosni, [felvágni, összevágni] és lehet sóval enni.*

A macsolai Máté is használ beszédében tükörfordításokat, hiszen magyarul *szuró*-ként nevezi meg a sündisznó hátán lévő tüskéket, Ez a kifejezés pedig az ukrán *колючка* [szuróka] szónak az tükörfordítása.

Máté 2005 Macsola (3;4)

TM1: *Na, mi van ott rajta?*

Máté: *Az szuró. Tovább, ez egy hagyma.*

4.4.5. A beszédtema hatása a gyermek nyelvhasználatára

A kódváltást kiválthatja a téma is, amelyről éppen az egyénnek, esetünkben a gyermeknek beszélni kell. „A téma szerinti választás minden olyan kétnyelvű helyzetben természetes, amikor a beszélő az egyes nyelveket eltérő kontextusokban sajátította el (Hamers–Blanc 1989), így egy-egy adott fogalom mentális szótárbeli reprezentációja vagy csak az egyik nyelven létezik, vagy ha mindkettőn, másik nyelvi előhívása hosszabb időt venne igénybe” (Bartha 2002: 126). Továbbá Bartha Csilla arra is rávilágít, hogy a nyelvválasztás interakcióközpontú stratégiájához kötődő szülő–gyermek kommunikációban elsősorban a téma határozza meg a hozzá tartozó kódot (Bartha 2002: 125).

A téma nyelvválasztásra gyakorolt hatásánál mindenképpen meg kell említenünk a főként mese- és rajzfilmeken keresztül érkező médiahatást is. A gyermek számára a mesék erős érzelmi hatással (és olykor kötődéssel) járnak, ezért a mesékről való beszélgetés esetében nagyon jól megfigyelhető a beszédtema nyelvválasztást befolyásoló hatása, mint ahogy az átélés nyelvének befolyásoló hatására Vančoné Kremmer Ildikó (1998) és a Jarovinszkij – Fabricius (1978: 79) szerzőpáros is rámutatott (bővebben lásd 22. oldalakon).

A médiahozzáférés esetében a magyar kisebbség nem mindenütt tud teljes egészében hozzáférni a magyar nyelvű televízió- és rádióadókhoz. A hozzáférés a magyar–ukrán határ mentén a legzökkenőmentesebb, s ahogy távolodunk, annál problémásabb a hozzáférés a magyar nyelvű adókhoz.

A mesefilmek és mesék a legtöbbször csak rövidebb kódváltást eredményeznek, amelyek főként a mese címének és a szereplők megnevezésében merülnek ki.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

TM1: *Nézzed csak, ezt a mesét ismered?*

Sanyika: *Nem.*

TM1: *Nézzed csak, lapozzuk végig és utána.*

TM2: **Червона шапочка** [Piros sapkácska = Piroska és a farkas].

Sanyika: *Ez Piroska.*

Tányka 2004 Fancsika (3;9)

TM1: *Nézd csak, mit kérdez Piroska tőle?*

Tányka: **Червона шапка.** [Piros sapkácska = Piroska és a farkas.]

TM1: *Ja az nem Piroska, az Червона шапка.*

Tányka: *Igen, öhö.*

A fancsikai Tányka a terepmunkás által használt magyar nyelvű szereplő-megnevezést kijavítja ukrán nyelvűre, amely arra enged következtetni, hogy a gyermek a Piroska és a farkas című mesét főként (vagy kizárólagosan) ukrán nyelven hallotta, s ezért könnyebb számára így azonosítani. Ennek valószínűségét támasztja alá az, hogy édesanyja ukrán anyanyelvű és a családban történt látogatások során is főként ukrán nyelvű verseket akart/tudott felidézteni gyermekével. A férje ugyan Magyarországon dolgozik és csak ritkán „látogat” haza a családjához, a mesehallgatás csak ukrán nyelven való élményét a családdal együtt élő magyar anyanyelvű apai nagymama teszi kérdésessé.

A munkácsi Danikával való beszélgetés során szintén felmerült a kedvenc mesék témaköre. Az ukrán nyelvet használó terepmunkás kérdésére ukrán nyelven sorolja fel az általa nézett meséket. Azonban a magyar nyelvet használó terepmunkás magyar nyelvű kérdésénél szeretne megfelelni a terepmunkás által választott nyelvnek – amelyet a magyar névelő és kötőszó alkalmazása is jól mutat –, de a mesehősöket csak a mese átélésének nyelvén tudja megnevezni.

Danika 2003 Munkács (4;9)

TM2: *Ну розповідай, які ти там казки дивишся по телевізору?* [No, mesélj, milyen meséket szoktál nézni a tévében?]

Danika: *Том і Джері, Черепашку нінзу, Человек паук, Вулкан Тігер, Русалки, Питер Пен, іще Мікі Маус, Питер Пен, Русалки.* [Tom és Dzserrit, Tininindzsa teknős, Pókembert, Vulkán Tigris, Sellők, Piter Pen, és még Miki egeret, Piter Pen, Sellők.]

TM1: *Ki a barátja?*

Danika: *А Фіона мег Ослік.* [Fióna meg Szamár.]

A téma csak ritkább esetben vált ki hosszabb terjedelmű kódváltást, mint például a munkácsi Dani esetében, amikor a képről való mesélés közben narratív módon elmeséli a mese lezáró részét:

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM1: *Kit? Ki az az ötet?*

Dani: *Внучку. Каже:* [Az unokát. Mondja:]

– *Бабусю чого у тебе такі великі уха?* [Nagymama, miért olyan nagyok a füleid?]

– *Щоб краще було чути.* [Hogy jobban halljalak.]

– *Бабусю чого у тебе такий великий нос і рот?* [Nagymama miért olyan nagy az orrod és a szád?]

– *Щоб тебе краще було відчувати.* [Hogy jobban érezzelek.]

– *Бабо, чого в тебе такі великі очі?* [Nagymama, miért olyan nagyok a szemeid?]

– *Щоб тебе було краще видно.* [Hogy jobban lássalak.]

– *Бабо, чого у тебе такий рот?* [Nagymama miért olyan nagy a szád?]

– *Щоб тебе було краще з'їсти!* [Hogy jobb legyen téged megenni.]

І з'їв. Спіймали вовка. А потім прийшли воїни, одрізали. [És megette. Elfogták a farkast. És majd jöttek a harcosok és levágták.]

Azonban nemcsak a mesefilmek és mesék esetében határozza meg a nyelv választást az adott téma, hiszen egy korábbi vizsgálatomban (Karmacs 2005b: 134) a munkácsi Albert³³ a látogatások során még az ukrán nyelvű kérdésekre is magyarul felelt, azonban mikor a videó lejátszó használatáról kellett mesélnie, akkor kódot váltott:

---

³³ Albert 1999-ben, Munkácson született, a vizsgálat idején 5 éves már elmúlt. Édesapja orosz anyanyelvű, édesanyja magyar anyanyelvű. A családdal együtt él az anyai magyar anyanyelvű nagymama. A szülők egymással az orosz nyelvet használják a kommunikációban, azonban az édesapa gyermekével többnyire magyarul beszél.

Albert 1999: Ez *перемотати* [átváltani], tudod. Ez *перемотати* [átváltani], *hogy látod, mi még maradt. És itt a cmon* [stop]. Tudod hol van?

Albertnél ez valószínűleg abból adódik, hogy az orosz anyanyelvű édesapa inkább az, aki a technikai dolgokkal jobban tisztában van, mint a magyar anyanyelvű édesanya, s így a gyermek főként orosz nyelven kerül kapcsolatba ezekkel a dolgokkal. Tehát az általa használt nyelv is ezekben a témakörökben inkább lesz az orosz, vagy az ukrán, mint a magyar.

4.4.6. Kódkeverés (kódváltogatás) a gyermek beszédében

Trudgill (1997: 37) kódkeverésnek tekinti azt, amikor „a beszélők olyan sűrűn és gyorsan váltanak kódot a különböző nyelvek között, még mondaton és kifejezéseken belül is, hogy nemigen lehet megmondani, egy adott pillanatban éppen melyik nyelvet beszélnek.” Borbély Anna (2014: 67) hasonló alapokból indul ki, mint Trudgill, azonban a kódkeverést kétnyelvűségi beszédstratégiának tekinti, melyben a beszélő megnyilatkozásában úgy keveri a két nyelvet, hogy azok elemei egységet alkotnak annak ellenére, hogy az egyes kódot hangtanilag nagyrészt megőrzik sajátosságukat.

Jelen vizsgálatban résztvevő 26 gyermek beszédében mindösszesen egy esetben, a macsolai Martinnal készített interjúban találkoztam a kódkeverés jelenségével.

Martin 2006 Macsola (3;0)

Gyerek2: *Ану, я буду тобі показувати képeket.*

Martin: *Tu nem.*

...

Мать: *Nem дарив* [ütöttél].

Martin: *Látod, не дарив* [nem ütöttem].

Martin: *Látod anya, nem дарив я* [ütöttem én].

Мать: *А я віділа ош ударивсь мене* [én úgy láttam, hogy ideütöttél nekem].

Martin: *Я látom* [én].

A kárpátaljai etnikailag vegyes családban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatára nem jellemző a kódkeverés (kódváltogatás), mint nyelvhasználati stratégia. 2004-es vizsgálatomban (Karmacsi 2005b: 130, 2007: 79) is mindösszesen két olyan esettel találkoztam, amikor a gyermek beszédében élt a kódverés lehetőségével.

A munkácsi Viktorral (M-99-M-U) való ukrán nyelvű beszélgetésem során a feltett kérdésre először ukránul kezdi el a válaszadást, majd azután magyarra való áttérésként elkezd keverni a két kódot, s ezután már magyarul folytatja.

Viktor: *...i* [és] *mondta a дівочка* [kislány] *мég egyszer у мене є яблуко* [nekem van almám]...

Angéla (B-97-U-M) esetében sokkal inkább szembetűnő a kódkeverés, és nem az egyik nyelv használatáról a másik nyelv használatára való áttérést szolgálja, mint előző esetben.

Angéla: *íde* [megy], *tessék*, *mak* [igen], *így*, *ckopo* [gyorsan].

4.4.7. Nyelvi interferenciák a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölcsonzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a tényt, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttekétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Mindenképpen szükséges tisztáznunk, hogy mit értünk interferencián és mit kölcsönzésen. Weinreich (1953: 1) az interferenciát gyűjtő fogalomnak tekintti: azon nyelvi jelenségek összessége, amelyek a kétnyelvű beszélő mindennapi interakcióban használt több nyelvből ered. Vagyis e meghatározás alapján minden olyan nyelvi jelenség interferenciának tekinthető, amely a kétnyelvűség következtében jön létre (Borbély 2014: 56).

Jelen munka alapja Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatokhoz csak megszorításokkal alkalmazható. Mindazt, ami a többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása – és fordítva – a kétnyelvű gyermek beszédében, interferenciának tekinthető. Nem tesztek viszont különbséget alkalmi kölcsönzés és interferencia között, vagyis az interferencia fogalmába az alkalmi kölcsönzés fogalma is beletartozik. Azonban amikor egy interferencia közösségi szinten is gyakran és rendszeresen előforduló jelenség, illetve az adott nyelvváltozat részévé vált, akkor ezt már kölcsönzésnek (állandósult kölcsönzésnek) nevezem (Márku 2008: 19–20).

A gyermekek beszédében számos típusú interferencia fordul elő. Fagyal Zsuzsanna (1995) Hoffmann (1991) nyomán az interferenciák három típusát különbözteti meg: lexikai, grammatikai (azaz morfoszintaktikai) és fonológiai. A vizsgálat során a gyermekkel készített beszélgetések során e csoportosításban szereplő mindhárom típusú interreferenciával találkoztunk.

A grammatikai interferenciák közül először azokat nézzük meg, amikor a kommunikáció nyelvbe beépülő más nyelvű tömorféma a kommunikáció nyelvének toldalékmorfémáját veszi fel. Mint az alábbi példákban látni fogjuk, a magyar nyelvű beszédbe kerülő ukrán nyelvű tömorféma magyar toldalékmorfémát vesz fel.

TM1: *Na itt mi történik? Azt is el tudod mondani?*

Dórka 2002 Munkács (5;7): A *бабушkat* megette farkas.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Мегмосні і їсти. Це мег цибулька* [hagyma].
Hagyma.

Dani 2002 Munkács (5;10): *Ой (.) а яблочки* [almákat] *сзеді* össze.

Мать: *Матико а від бабцяги боїшся?* [Mátéka, és a boszorkánytól félsz?]

Máté 2005 (3;4): *Нєт.* [Nem.]

Мать: *Кажі: бабцяга.* [Mondjad: boszorkány.]

Máté 2005 (3;4): *Бабцягя!* [boszorkány] *фєлєк.*

Ritkább esetben az is előfordul, hogy az ukrán nyelvű szövegbe kerülő magyar törmelforma vesz fel ukrán toldalékmorfémát.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *ої фужокат, та давала Крістинка фужоку* [és Krisztinka adott fujókát]. *Жолтіко від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Dóra 2002 Munkács (5;7): *Один раз ми робили з ариєм такі кружочки з сніга та у вікно кидали сюда.* [Egyszer mi csináltunk apuval hóból olyan köröcskéket, és ide dobáltuk az ablakba.]

Dóra 2002 Munkács (5;7): *Про фурюлу?* [A furulyáról?]

A munkácsi Dóra beszédében a nyelvi interferenciát a prefixumok esetében is láthatjuk, hiszen a magyar szótőhöz járuló rag helyett az ukrán nyelvben használt prefixumot, a *про*-t alkalmazza.

A vizsgálatban részt vevő családok esetében előfordult olyan gyerek is, akinek a beszédében mind a magyar nyelvű szövegben ukrán nyelvű, mind pedig az ukrán nyelvű közegeben lévő magyar interferencia is előfordul.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Ріка у лісі живе* [az erdőben él].

...

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Єзі мєфєлє а рókát а мишка. Ха, ха ,ха.*

Viktorka 2004 Munkács (5;1): *То сica така велика, не така друга.* [Az cica, olyan nagy, nem olyan más.]

...

Viktorka 2004 Munkács (5;1): *Туй* [itt] *сок лєвєл. Це кóрте. Нагьон мєргєс.*

Az interferenciák egy újabb típusa az, amikor a két különböző nyelvű morféma egymás mellé kerülésekor az egyik morféma nem teljes (allomorf-szerű) alakjában jelenik meg, mint ahogy a fancsikai Tányka esetében is láthatjuk:

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *За сiску* [A cica után].

Ebben a példában is jól látható, hogy a magyar nyelvű *cica* tőmorféma nem teljes alakja veszi fel az ukrán toldalékokat és prefixumot, hanem egy allomorf *cic-* alakja.

Az előbbihez hasonló típusa az interferenciáknak, amikor a tőmorféma két különböző nyelvű tőmorfémának az összemosódásából jön létre. A beregszászi Sanyikával történő beszélgetés során találkozhattunk ilyen fonematikus jelenséggel is. Az interferencia a tőmorféma, a *béka* szó utolsó hangja esetében a magyar nyelv helyett az ukrán nyelv fonémájával kerül pótlásra. Az első szótagban szereplő /é/ fonéma egyértelműen a magyar nyelvre utal, míg a második szótag /a/ fonémájának ukrán nyelvi kiejtése hozza létre ezt az interferenciát. A /k/ fonémát mindkét szótaghoz be lehet sorolni, hiszen egyformán ejtődik a magyar és ukrán nyelvben, ezért az interferencia hordozója csakis az utolsó hang lesz.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

TM2: *Зелений* [zöld]. *Так, а яка тварина?* [Igen, de milyen állat?]

Sanyika: *Да*. [Igen.]

TM2: *Но, яка тварина прыгає?* [Na, milyen állat ugrál?]

Sanyika: *Бéка*.

Szintén ebbe a kategóriába sorolható interferenciát figyelhetünk meg a beregszászi Marica beszédében is, amikor is a magyar *medve* és az ukrán *ведмідь* szavakból hozott létre egy sajátos alakulatot magyar nyelvi kiejtéssel: *medvi*.

Marica 2003 Beregszász (3;6)

Marica: *Medve*.

TM2: *А що любити їсти ведмедик?* [Mit szeret enni a medve?]

Marica: *Medvi*.

TM2: *Що любить їсти? Но? Гм?* [Mit szeret enni? Na? Hm?]

A fancsikai Tányka beszédében a szókölcsonzés számos példáját figyelhetjük meg. Elsőként nézzük meg a magyar *zsemle* szó Kárpátalján használt nyelvi helyettesítőjét, a direkt kölcsönszót, a *bulacskát*. Az alábbi részlet második sorában láthatjuk, hogy a gyermek magyar nyelvi környezetben magyar nyelvi hanglejtéssel használja a *bulacska* szót, amikor a főként magyar nyelven beszélő terepmunkásnak válaszol. Majd a hanganyag következő részében a főként ukrán nyelven beszélő terepmunkás kérdésére már a *bulacska* szót ukrán nyelvi hanglejtéssel mondja ki.

Tányka 2004 Fancsika (3;9)

TM1: *Mit süttött?*

Tányka: *Bulacskát*.

...

TM2: *Танько ти сьогодні була в садик? Що там було їсти?* [Tányka te voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

Tányka: **Булочка**. [Zsemlét.]

TM2: **А що ще?** [És még mit?]

Tányka: **Левеш**. [Levest.]

Újabb direkt kölcsönszó megjelenése is megfigyelhető ebben a szövegrészben. Azonban most a magyar nyelvű *leves* szó kerül ukrán nyelvű környezetben ukrán hanglejtéssel felhasználásra a *суп/бульон* szó helyettesítőjeként. Ez természetesnek mondható, hiszen a két érintkező nyelvben nemcsak egyirányú az interferenciahatás, hanem oda-vissza érvényes. Persze az is igaz, hogy a kisebbségi nyelv irányából a többségi nyelv felé ez mindig kisebb mértékű, mint fordítva. Ezek a jelenségek igen gyakran jelentek meg azokban az ukrán közösségekben (pl. Oroszvolgy település), amelyek a magyarság felhígítására lettek politika célokkal betelepítve a szovjet éra idején. Továbbá a magyar fennhatóság idején a ruszinság (ruténság) számos magyar szót emelt be a nyelvébe, mint akkori kisebbség, hiszen több nyelvhasználati szintéren csak a magyar nyelvvel lehetett boldogulni (Karmacsi 2009: 69).

A fancsikai Tányka beszédében először is a *kanycma* ukrán szó teljes magyaros kiejtéssel (*kapusztá*) jelenik meg, de a gyermek rájön, hogy hibát vétett, s azonnal ki is javítja magát.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Ez meg kapusztá. Kanycma* [káposzta].

Ugyanez a jelenség figyelhető meg a macsolai Martin beszédében, amikor a cseresznye képről *jágodá*-nak (bogyónak) nevezi a cseresznyét, illetve a kanál ukrán nevét magyaros kiejtéssel mondja: *loska*. Azonban ő csak az apa, illetve az anya helyesbítésére javítja ki a megnevezéseket.

Martin 2006 Macsola (3;0)

APA: *Apa nem szereti?*

Martin: *De, jágoda* [bogyó].

APA: *Ez nem jágoda, ez cseresznye, vagy nem?*

Martin: *Cseresznye*.

Martin: *Loska*.

Мать: **Ложка**. [Kanál.]

Martin: **Забери собі ложку та їди**. [Vedd el magadnak a kanalat és eredj.]

A beregrákosi Valika nyelvhasználatában mind az ukrán nyelvben megjelenő magyar, mind pedig a magyar nyelvben megjelenő ukrán kölcsönszavak előfordulnak. Az ukrán nyelvben megjelenő magyar kölcsönszavak (mint az alábbi példákban a *kosár* és *pohár*) az ukrán dialektológiai megközelítés szerint a kárpátaljai ukrán nyelvjárás egyik sajátos lexikai jellemzője.

Valika 2004 Beregrákos (5;8)

TM2: **А що на столі?** [Mi van az asztalon?]

Valika: **Яблоко, грушка і погар.** [Alma, körte és pohár.]

TM2: **Мг. А що їй тьотя дає? Що в неї в руках?** [Hm. Mit ad neki a néni? Mi van a kezében?]

Valika: **Косар.** [Kosár.]

TM1: **Єс тієн шоктāl uborkāt enni? Єс азт hogу csinālјk?**

Valika: **Бāнкāбa** [üvegbe] **зāрик.**

Az utolsó szövegrészletben a szláv kölcsönszó mellett a magyar köznyelvi alak tájnyelvi változata jelenik meg. A beregrákosi Valika a **зāрик** szó használatánál a vidékre jellemző egyes szám 3. személyű tárgyas ragozású ige mély és magas hangrendű szótövekhez egyaránt járuló **-i** toldalék többes szám 3. személyű tövekhez való kiterjedését figyelhetjük meg (Kálmán 1994: 55, Kiss szerk. 2003: 358, Tóth 2016: 624).

A munkácsi Viktorka esetében hasonlóan a beregrákosi Valika beszédében megfigyelhető jelenséghez, a gyermek az ukrán nyelvre jellemző kiejtési formával hangoztatja a magyar nyelvű szavakat. Vagyis a gyermek itt is él a fonológiai interferencia lehetőségével. Mégpedig úgy, hogy az előtte ukrán nyelven kérdező terepmunkás ukrán nyelvű kérdésére magyar nyelven, de az ukrán nyelvre jellemző hanglejtési formákat használja. Olyannyira igazodik a szláv kiejtésformához, hogy a magyar nyelv **-ka/-ke** kicsinyítő képzőjét is ukránosan ejti **kā**-nak.

Viktorka 2004 Munkács (5;1)

TM2: **Запитаї у мамі. Мама буде знати, точно.** [Kérdezd meg anyától.

Anya biztos fogja tudni.]

Viktorka: **Палочка.** [Polcocska.]

TM1: **Бизону.**

TM2: **А це тут що?** [És ez itt mi?]

Viktorka: **Тāныérkā.**

TM2: **Так.** [Igen.]

TM1: **На itt mi van?**

Viktorka: **Шék. Kenyér.**

TM1: **А шék és а кенйér ott van. Єс ми van még аз asztalon а кенйєрен ківұл?**
Аз micsoda?

Viktorka: **Тāныér.**

TM1: **Тāныér.**

TM2: **А це?** [És ez?]

Viktorka: **Рohārkā.**

TM2: **А що це тут у півня?** [És mi van itt a kakasnak?]

Viktorka: **Сзарныаскя.**

TM1: **És mit csinál a kakas?**

Viktorka: **Iszik.**

A munkácsi Danika beszédében az ukrán nyelvű kommunikáció során szintén találkozzunk interferenciával, de ez esetben az ukrán és az orosz nyelv ekvivalenciapárjai keveredése által keletkezett interferenciális jelenségről beszélhetünk, mint ahogy az alábbi példán is láthatjuk.

Danika 2003 Munkács (4;9)

TM2: **Ой, а хто там? Дивися. Хто це?** [Jé, ki van ott? Ki ez?]

Danika: **Рóка.**

TM2: **А якого кольору вона?** [Milyen színű?]

Danika: **Красный.** [Piros.]

TM2: **Тут стоять гарні такі.** [Itt, nézd, olyan szép.]

Danika: **Цвіточки.** [Virágok.]

TM1. **Мі аз?**

Anya: **Ї kérte.**

Danika: **Зелёный гоблин.** [Zöld kobold.]

TM2: **Що ти любиш малювати? Що ти любиш малювати? А це що? Що це? Карандаші? Це?** [Mit szeretsz rajzolni? Mit szeretsz rajzolni? És ez mi? Mi ez? Ceruzák? Ez?]

Danika: **Нє.** [Nem.]

Orosz nyelven a virágok *цвєты*, míg ukránul *квіти*, s jól láthatjuk, hogy a gyerek egyértelműen keveri a két nyelvet az adott szóban, hiszen csak az orosz nyelvben kezdődik a szó *ц*-vel. Azonban Danika nemcsak az interferenciák ezen csoportjánál használja az orosz szavakat ukrán környezetben, hanem más esetben is, akár a kölcsönzések-nél (s ha úgy vesszük, kódváltásnál is).

Danika beszédében többször is orosz nyelvből vett szavakat használt az ukrán helyett: *вот – тут* [itt, ni], *зелёный – зелений* [zöld], *красный – червоний* [piros], *нє – ні* [nem], *вот – ось* [ni]. De megemlíthetjük a *kobold* szót is, amit oroszul *гоблин*-nak neveznek, míg ukránul pedig *гоблін*-nak. Vagyis az eltérés igazából a szavak írott alakjában figyelhető meg, de esetünkben nagy a valószínűsége annak, hogy az orosz *зелёный* kifejezés mellett inkább az orosz változatot használhatta.

Danika nyelvhasználatában az orosz szavak, de maga az orosz nyelv jelenléte is természetes, hiszen édesapja orosz anyanyelvű, s vele főként ezen a nyelven érintkezik. Továbbá ottlétünkör is megfigyeltük, hogy éppen orosz nyelvű televíziócsatornán nézte a meséket.

A következő idevágó jelenséget a fancsikai Tányka beszédében figyelhetjük meg. A kislány az asztal megnevezésekor az ukrán *cmín* megnevezés helyett egy sajátos helyi ukrán (rutén) hangalakot, a *cmün-t* használja. Maga a szó a helyi ukrán nyelvváltozatokban (pl. rutén, hucul) széles körben elterjedt alak. A szó hangalakjában lévő /ü/ fonéma a magyar nyelv hatására enged következtetni, azonban a magyar nyelvi hatás ellen vall az a tény, hogy az ukrán dialektológiai vizsgálatok szerint az /i/ fonéma vokálisok közötti pozíciójában bekövetkező labializálódásával /ü/ fonémában realizálódik. Ez a jelenség nemcsak Nyugat-Ukrajna, de egész Közép-Ukrajna vidékein is megtalálható nyelvjárási jelenség (Az ukrán nyelv atlasza I. (1984), II. (1988)).

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Ez *cmün* [asztal].

4.4.8. Nyelvi ekvivalenciák a gyermek beszédében

A kutatás során színekártyák segítségével a színnevek³⁴ esetében szándékosan irányítottuk a figyelmet az ekvivalenciapárok megjelenésének/meglétének vizsgálata felé, ugyanis az első látogatás során ukránul kérdeztük a színekártyákat, míg a második látogatásnál magyarul. Továbbá a hanganyag feldolgozásakor figyelmet fordítottunk arra, hogy az ekvivalenciapárok, főként a névszók esetében, megjelennek-e a spontán beszédben is. Ekvivalenciapáron értem azt a jelenséget, amikor a gyermek beszédében mindkét nyelven megjelenik az adott fogalom, legyen az akár a kommunikáció folyamatában közvetlenül egymás közelében, vagy akár távolabbi kontextusában.

A gyermekek beszédében a piros, a zöld, a kék, a fekete, a fehér, a sárga színek esetében megtalálhatók a színnevek ekvivalenciapárjai. De egyes gyermekeknél előfordult az is – mint például a fancsikai Tányka esetében, aki a kéket csak magyarul, míg a feketét csak ukránul nevezte meg, akár magyar nyelvű, akár ukrán nyelvű kérdés esetén is –, hogy csak egy nyelven nevezi meg/tudja megnevezni a színeket. A munkácsi Viktorka beszédében a színnevek ukrán ekvivalenciapárja nem jelenik meg, s minden egyes színmegnevezést magyar nyelven végez el, legyen akár ukrán vagy orosz nyelvű a kommunikáció.

A gyermekek beszédében az ekvivalenciapárok megjelenése nemcsak a színnevek esetében fordult elő, hanem a más témakörökről történő beszélgetés során, főként mesehősök megnevezésekor is találkozhattunk olyan szavakkal, fogalmakkal, amelyek mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nyelven realizálódtak.

---

³⁴ A vizsgálat előtt nyelvileg homogén magyar anyanyelvű óvodások körében is elvégeztük a színnevek ismeretének vizsgálatát. A Mezőkaszonyi Arany Kulcsocska Bölcsőde-Óvodában a megkérdezett közel 60 óvodás közül harmada nem volt tisztában a mutatott színek legalább felének a megnevezésével. A legtöbben a barna, narancssárga színeket nem tudták megnevezni, de akadt olyan gyermek is, aki egyik színt sem tudta megnevezni. A vizsgálat időszakában az ukrán óvodai követelmények szerint a bölcsődés korszak végére a gyermeknek rákérdezéssel tudniuk kell a három alapszínt (piros, sárga, kék) és a zöldet, míg az óvodás korszak középső csoportjának végére a barna, fekete és narancssárga színeket kell elsajátítaniuk. A nagycsoport végére a nagyobb színárnyalatokkal is tisztában kell lenniük, mint például a sötétkék, világoszöld, lila stb.

Dóra 2002, Munkács (5;7)

TM1: *Na mit szoktatok játszani?*

AK: *Barbist.*

...

Anya: *Ez?*

AK: ***Барбі.*** [Barbie.]

TM1: *Mondd már el, mi van benne!*

AK: *Fióna.*

...

AK: *Ez Shrek, ez meg Фіона.*

S mint ahogy már fentebb említettem, az ekvivalenciapárok nemcsak egymástól távol lévő kommunikációs aktusokban jelenhetnek meg, hanem akár egy rövid párbeszédnyi, egy témáról szóló beszédegységben is, mint ahogy azt az alábbi példákban is láthatjuk.

Martin 2006 Macsola (3;0)

Martin: *Makaróni.*

Мать: ***Та все тамки макароники варять?*** [Hát ott mindig makarónit (tészta) főznek?]

Martin: ***Да.*** [Igen.]

Мать: ***Ай?*** [Igen?]

Martin: ***Ай, каждый день макарони.*** [Igen, minden nap tészta (makarónit) adnak.]

Dani 2002 Munkács (5;10)

TM1: *Gyere már ide egy kicsit! Ki hozta neked ezeket a játékokat?*

Dani: *Mikulás.*

TM1: *Mikulás? Az előbb azt mondtad, hogy Mikoláj.*

Dani: *Mikulás az Mikulás.*

TM1: *És a Mikoláj az kicsoda?*

Dani: *Mikoláj az Mikulás. Hozza olyakat.*

Utóbbi esetben a munkácsi Dani nemcsak használja, hanem azonosítja is ugyanazon fogalom két nyelvben lévő megnevezését, vagyis az ekvivalenciákat. Hasonlóan tesz a be-regszácsi Daniella is, hiszen választ mindkét nyelven megadja a kérdésre. Bár megjegyzendő, hogy olykor az ekvivalens azonosítás nem teljesen sikerül, hiszen az *egér* ukrán ekvivalenseként a *patkányt* (*крука*) adja meg, amely esetünkben a *muwa* lenne. De akár az is elképzelhető, hogy a *крука* nem a magyar *egér* szó ekvivalenciájaként jelenik itt meg, hanem a gyermek mégis inkább a képen egy patkányt vélt felfedezni, csak éppen valami oknál fogva nem magyar nyelven nevezte meg.

Daniella 2004 Beregszász (5;2)

Gyerek2: *Fekete*.

TM2: *Це який колір має?* [Ez milyen színű?]

Gyerek2: *Fekete, чорний*.

TM2: *А це хто?* [És ez mi?]

Gyerek2: *Egér, криса*. [patkány]

Az ekvivalenciapárok egyik érdekes és ritka megnyilvánulási formája az, amikor keveredve egy hibrid szóalakban összeolvadva jelennek meg a gyermek beszédében. Ez figyelhető meg a beregszászi Annamária beszédében is, amikor a magyar *csokoládé* és az ukrán (esetleg orosz) *шоколад* ekvivalenciapárt egyesíti ukrán hanglejtéssel: *чоколад*. A szóalak majdnem teljességgel megfelel az ukrán nyelvben található szóalaknak, csupán a szókezdő pozícióban lévő hang esetében mutatkozik eltérés, ugyanis az a magyar szóalak hatására az /s/ hangról /cs/ hangra változik.

TM1: *És ez mi?*

Annamária 2003 (4;11): *Чоколад*.

Hasonló figyelhető meg a macsolai Ádám beszédében is, amikor a meséskönyvből sorra nevezi meg az állatokat. A magyar *skorpió* szóalak vagy az ukrán *скорпiон* szóalak helyett a *sco(rp)piон* hibrid szóalakot használja, amelynek első szótagja a magyar nyelvből vett elem, amit a hanglejtés is bizonyít, illetve a második része a szónak az ukrán nyelvből vett elem, amelyet az egyértelmű ukrán nyelvre jellemző intonáció és a szóalakzáró más-salhangzó is bizonyít.

TM2: *Так, тигр*. [Igen, tigris.]

Ádám 2004 (5;8): *Sco(rp)piон* [skorpió].

4.4.9. Összegzés

Az etnikailag vegyes házasságban élő gyermekek a mindennapi kommunikációjuk során a kétnyelvű beszélőkhöz hasonlóan viselkednek, hasonló stratégiákat alkalmaznak a kommunikációs aktusok során a velük szemben álló felek nyelvtudásának megfelelően: kódot váltanak, élnek a szókölcsonözés lehetőségével és az interferenciák használatával.

A kódváltás alkalmazásának számos kritériumát figyeltük meg a gyermekek nyelvhasználatában. A beszédpartner és a nyelvismerete nagyon nehezen szétválasztható, általában együttesen ható tényező a kódváltásnál, mintahogy ezt a gyermekek beszédében is megfigyelhettük, hiszen nemcsak a szüleikkel, de a különböző nyelven beszélő terepmunkásokkal is legtöbbször éltek a kódváltás lehetőségével. A kódváltásra azonban hatással van maga a nyelvválasztás is, hiszen a gyermekek többnyire igazodtak a személy által választott nyelvekhez, bár természetesen éltek azzal a lehetőséggel is, hogy maradtak a

kommunikáció alapnyelvén, amelyen addig zajlott a beszélgetés. Ezen tényezőkön felül mindenképpen hatással van a gyermekek kódváltására a téma, amely esetében az átélés/megélés nyelve, különösen ha erős érzelmi hatással is párosul, erőteljesen akadályozza a másik nyelven történő előhívást. A vizsgálatban részt vevő gyermekeknél ez főként a mesékről való beszélgetések alkalmával a mesehősök megnevezésekor vezetett kódváltáshoz.

A kölcsönzések és interferenciák között csupán a közösségi szinten is gyakran előforduló, az adott nyelvváltozat részévé vált jelenségek szintjén (állandósult kölcsönzések) tettem különbséget. Vagyis kölcsönzésről csak utóbbi esetben, míg minden más esetben csupán nyelvi interferenciáról beszélek. Ebből kiindulva a gyermekek beszédében a legtöbbször az interferenciák fordulnak elő, s kölcsönzésekről csak ritkábban beszélhetek. A kölcsönzések mindkét irányban előfordultak: a magyar nyelvű beszédben ukrán kölcsönszavak (*нозар, коуар*), illetve az ukrán nyelvű beszédben magyar kölcsönszavak (*bánka, bulacska*). Akárcsak a kölcsönzések, az interferenciák is mindkét irányú használata megfigyelhető a gyermekek nyelvhasználatában, mint kommunikációs stratégia. Típusait tekintve a morféimákat érintő interferenciáktól egészen a szóalakot érintő interferenciáig terjednek. Ritkább esetben előfordulnak úgynevezett hibrid interferenciák is, amelyek esetében a két nyelv szóalakja egy szóalakban összeolvadva jelenik meg. A vizsgálatban mindösszesen egy alkalommal találkoztam a kódkeverés jelenségével a macsolai Martin beszédében.

A gyermek beszédében megjelenő kétnyelvűségi jelenségek közül azonban a kódkeverést és az interferenciák gyermekek által használt típusait kevésbé tekinthetjük nyelvhasználati stratégiának, hanem sokkal inkább az adott kommunikációs szituáció alapnyelvében megjelenő nyelvi hiány pótlása. Bár természetesen előfordul, hogy a gyermek stratégikusan, valamilyen „stratégiai cél” mentén alkalmazza a szókölcönzés vagy interferencia eszközét. A kódváltás viszont nagyon is hozzátartozik a gyermek nyelvhasználatának stratégikus felhasználáshoz, hiszen amint fentebb is láttuk, a személytől, nyelvismerettől, nyelvhasználatától, témától stb. függően tudatosan váltanak egyik nyelvről a másikra, illetve választják ki a kommunikáció alapnyelvének az adott kódot. Felmerül a kérdés, hogy a szónál nagyobb grammatikai egységeket érintő tükörfordítások a kétnyelvű gyermek beszédében mennyire tekinthetők stratégiának, vagy egyszerűen csak az egyik nyelv alacsony fokú ismeretéből adódóan a gyermek a domináns nyelven megfogalmazott gondolatait csak így tudja átadni. Vagy ez maga a stratégia?

4.5. A nyelvszocializációra ható tényezők: környezet és család

4.5.1. A vizsgált családok nyelvi szocializációjának jellemzői

A nyelvek a nyelvhasználati színtereken nyilvánulnak meg és konkrét beszédhelyzetekben realizálódnak. A nyelvhasználati színterek maguk is társadalmi-kulturális képződmények, amelyek intézményesült formában, implicit szabályok szerint rögzítik egy-egy szituáció-fajta prototipikus résztvevőit, helyét, témáját és a hozzájuk tartozó nyelvi kódot (Bartha 1999: 92). A nyelvi viselkedést, a nyelvhasználatot elsősorban meghatározó két kommunikációs helyzettípus a privát és a nyilvános színtér, amely Labovnak köszönhetően informális és formális néven vált ismertté (Kiss 1995: 69). Az elsődleges nyelvi szocializáció legfőbb közege, ahol a kommunikációs szituációk zöme a gyermek életében lezajlik, ez az informális nyelvhasználati színtér.

Bartha Csilla 1994-es amerikai egyesült államokbeli terepmunkája alapján a nyelvhasználati színterek elemzésekor három alapvető szülői modellt vázolt fel:

- interakció-központú stratégia: a szülők a gyermekükkel magyarul és angolul beszélnek, gyakran alkalmazkodva a gyermek által választott nyelvhez;
- integratív stratégia: az otthoni nyelvhasználat nyelve kizárólag az angol;
- autoritatív stratégia: a szülők következetesen megőrzik családi nyelvnek a magyart (Bartha 2002: 125–127).

A családi (elsődleges) nyelvi szocializáció jellemzői

A családokban az elsődleges nyelvi szocializációt a szülő–gyermek és a házastársak egymás közötti kommunikációban alkalmazott nyelvek és azok használatának aránya befolyásolja leginkább.

Kárpátalján a házastársak közötti kommunikációban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak házastársukhoz szólni. A két nyelv kiegyenlített használatát mindösszesen a szülők egyharmada jelölte be. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/oruszul válaszlehetőséget, mint a nők, akik hajlamosabbak a két nyelv egyforma arányú használatára a házastársi kommunikációban. A házastársakhoz szólva enyhe dominancia figyelhető meg az ukrán/orusz nyelv használata javára (vö. 3. táblázat). Hasonló megfigyelésre jutottam a felvidéki vizsgálatom³⁵ során is, ahol ugyanez a dominancia a szlovák nyelv esetében szintén fennáll.

---

³⁵ 2014-ben Nyitra és Párkány környékén 8 etnikailag vegyes (szlovák–magyar) családban végeztem felmérést az értekezés vizsgálatának módszerét felhasználva.

3. táblázat

A házastársakkal történő nyelvhasználat a mindennapi kommunikációjában

	férj ³⁶	feleség
csak magyarul	3	3
többségében magyarul	5	5
közel egyforma arányban mindkét nyelven	5	7
többségében ukránul/oroszul	3	4
csak ukránul/oroszul	7	6

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének domináns használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták. Lássunk néhány példát az indokok közül:

„mert csak magyarul tudok.” (Regina 2003, Oroszi, nő, ukrán/magyar³⁷)

(főként magyarul) *„бо не все розуміє”* [mivel ő nem mindent ért meg (sic! ukránul)] (Máté 2005, Macsola, nő, ukrán/ukrán)

(Csak magyarul) *„Így szoktuk meg”* (Annamária 2003, Beregszász, férfi, ukrán/ukrán)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédünkben, a nyelvtudással és a kényelemmel indokolták válaszukat.

„Mert ő (sic! a férjem) magyar” (Zsoltika 2004 és Marica 2003, Beregszász, nő, ukrán/ukrán)

(Mindkét nyelven) *„Це для нас комфортно”* [Mert ez nekünk kényelmes] (Lajcsika 2007, Visk, nő, ukrán/ukrán)

S ha már a szülők többször említették a nyelvtudást nyelvválasztásuk indokaként, akkor essen most itt szó a szülők nyelvtudásáról (nyelvismeretéről, nyelvi kompetenciájáról)³⁸, illetve a nyelvismeretük és a házastársak közötti kommunikáció nyelvének

³⁶ A férjek közül kettő nem adott választ a kérdésre.

³⁷ A szülők nemzetisége és anyanyelve (nemzetiség/anyanyelv) önbevallásuk szerint van feltüntetve.

³⁸ A szülők nyelvtudását (nyelvi kompetenciáját) egy átlagértékkel fejeztem ki, amelyet úgy kaptam meg, hogy a hétfokú skálán (anyanyelvi szintű nyelvtudástól a sehogy szintűig) az anyanyelvi szint kapta a legkisebb értéket (1), míg a sehogy szint a legnagyobbat (7). A többségi nyelv (ukrán/orosz) estében az értékelést fordított értéksorrendben átkonvertáltam, amelynek köszönhetően a kisebb értékátlag a kisebbségi nyelv erősségét, míg a nagyobb értékátlag a többségi nyelv erősségét mutatta. Az így kapott matematikai középértékekből az alábbi értékskálát hoztam létre: 1,00–2,00 erős magyar dominanciájú nyelvtudás, 2,01–2,75 közepes magyar dominanciájú nyelvtudás, 2,76–3,50 enyhe magyar dominanciájú nyelvtudás, 3,51–4,50 kiegyenlített nyelvtudás mindkét nyelven, 4,51–5,25

összefüggéseiről. Az 5. táblázatban alapján elmondható, hogy a szülők közel kétharmada legalább jól beszél magyarul, ukránul és oroszul is. Ebből az adatokból is látszik, hogy nemcsak az a szülő, aki az adott nyelv anyanyelvi beszélője, hanem a házastársaik közel fele legalább jól beszéli párja anyanyelvét.

A család nyelvtudásának³⁹ becslését a szülők kérdőívben adott önbevallása alapján fogom értékelni (vö. 4. táblázat). A vizsgálatban részt vevő családok a nyelvismeretük átlagértéke alapján az enyhe magyar többletű (2,76–3,50) vagy enyhe ukrán/orosz többletű (4,51–5,25) nyelvismerettel, illetve közel egyforma nyelvismerettel (3,51–4,50) rendelkeznek. Mindösszesen egy munkácsi család bír közepes ukrán/orosz többletű nyelvismerettel, egy orosz család pedig magyar többletű nyelvismerettel.

4. táblázat

A szülők magyar, ukrán és orosz nyelvi kompetenciája

a nyelvismeret szintje	magyar	ukrán	orosz
anyanyelvi szinten	22	21	8
nagyon jól	6	4	3
jól	5	9	24
nem nagyon jól	6	11	3
alig néhány szót	3	0	1
nem beszélek, csak értek	3	1	1
sehogyz	1	0	0

A kérdőívekben megadott szülői válaszok alapján a házastársak közötti kommunikációban az egyik házastárs nyelvválasztásához a másik fél nyelvválasztása nagymértékben igazodik. Azonban a férfiak többet válaszolnak mindkét nyelven, és kevesebbet csak egyik, vagy csak másik nyelven, míg a feleségek sokkal inkább hajlamosak az egyik nyelv domináns használatára, mint a mindkét nyelven történő válaszadásra.

Ha a házastársak közötti kommunikációt az egyes felek nyelvtudása felől vizsgáljuk, akkor többféle stratégia is előtérbe kerül, amely nem feltétlen van egyensúlyi viszonyban a szülők nyelvi kompetenciájával. Az összehasonlíthatóság szempontjából a házastársak nyelvválasztására irányuló két kérdésnél⁴⁰ megadott válaszlehetőségeket értékekkel láttam el⁴¹, amelyeket azután szülőnként összeadtam és a darabszámmal elosztottam. Az így kapott matematikai középérték iránymutató adatot biztosított számunkra a szülők

---

enyhe ukrán dominanciájú nyelvtudás, 5,26–6,00 közepes ukrán dominanciájú nyelvtudás, 6,01–7,00 erős ukrán dominanciájú nyelvtudás.

³⁹ A család nyelvtudását az egy házasságban élő két szülő nyelvtudása átlagértékeinek összeadása, illetve az eredmény és az összeadott elemszámok hányadosa adja.

⁴⁰ Kérdések: Férjével/feleségével milyen nyelven szokott beszélni?, Férje/felesége milyen nyelven szokott válaszolni?

⁴¹ Válaszlehetőségek: a) csak magyarul – 1, b) többségében magyarul – 2, c) közel egyforma arányban mindkét nyelven – 3, d) többségében ukránul/oroszul – 4, e) csak ukránul/oroszul – 5.

nyelvtudásáról. A középértékek alapján az alábbi értékskálát hoztam létre: 1,00–1,50 erős magyar nyelvi dominancia, 1,51–2,00 közepes magyar nyelvi dominancia, 2,01–2,50 enyhe magyar nyelvi dominancia, 2,51–3,50 közel egyforma nyelvhasználati megoszlás, 3,51–4,00 enyhe ukrán/orosz nyelvi dominancia, 4,01–4,50 közepes ukrán/orosz nyelvi dominancia, 4,51–5,00 erős ukrán/orosz nyelvi dominancia. A szülők nyelvtudását a 38. számú lábjegyzetben leírt módszer alapján számítottuk ki.

Egyszerű a helyzet abban az esetben, ha mindkét szülő egyforma nyelvtudással bír, s ezt alkalmazza az egymás közötti kommunikációban is. Ilyenkor logikusan elvárható nyelv választás történik a házastársak közötti kommunikációban, mint például mindkét szülő kiegyenlített nyelvtudásánál a házastársak közötti kommunikációban közel egyforma nyelvhasználati megoszlás van a nyelvek között. Vagy hasonlóképpen az erős magyar dominanciájú nyelvtudással rendelkező szülők egymás közötti kommunikációja is erős magyar nyelvi dominanciával történik. Szintén elvárható, hogy az enyhe magyar dominanciájú és az erős ukrán dominanciájú nyelvtudással rendelkező házastársak között a nyelvhasználat az ukrán nyelvhasználat irányába tolódik, esetünkben közepes dominanciával.

Azonban a szülők hasonló nyelvtudása a családok viszonylatában nem minden esetben jár azonos eredménnyel, mint ahogy az erős ukrán dominanciájú és közepes magyar dominanciájú nyelvtudással bíró házastársak esetében két családban enyhe, egy-egy családban pedig közepes és erős ukrán dominancia jellemzi a házastársak közötti kommunikációt. S még ennél is érdekesebb jelenség az, amikor a közepes magyar dominanciájú és közepes ukrán dominanciájú nyelvtudással bíró házastársak esetében is két családban az elvárható közel egyforma nyelvhasználati megoszlás helyett a férj nyelvtudásának megfelelően közepes ukrán dominanciájú a házastársak közötti kommunikáció. Ezekben az esetekben nem hanyagolható el a környezet hatása, hiszen utóbbi két család olyan településen él (Visk és Munkács), ahol 50% fölötti a többségi (ukrán) lakosok aránya, illetve a települések környezetében is a többségi lakosok dominálnak. A bekezdés elején említett négy család közül háromnál is a környezeti tényezők hatása szintén nem hanyagolható, hiszen ez esetben is a többségi lakosok által jelentős mértékben lakott településekről van szó. Csupán az erős ukrán dominanciájú nyelvhasználattal rendelkező család esetében bír a környezet (Macsola) – s ez értendő a távolabbi környezetre is – jelentős kisebbségi lakossággal, amelynek köszönhetően válik kirívóvá az eredmény.

A környezet családi nyelvhasználatra gyakorolt hatását támasztja alá az alábbi két család esete is. Az egyik családban a közepes és enyhe magyar dominanciájú nyelvtudással bíró fancieskai házaspár a jelentős mértékű többségi lakosság településszintű és környező települési jelenlétének hatására a családban a közel egyforma nyelvhasználati megoszlást alkalmazza a házastársi kommunikációban. A másik családban az enyhe magyar dominanciájú nyelvtudással és mindkét nyelven kiegyenlített nyelvtudással bíró beregszászi házaspár mindennapi kommunikációjában egymás között erős magyar nyelvi dominancia figyelhető meg, nagy valószínűséggel a kisebbségi lakosság környezetben betöltött túlsúlya

miatt. A beregszászi család esetében az anya maga is orosz–magyar etnikailag vegyes családból származik, ahol szintén a magyar nyelv lehetett a domináns családi nyelv. Erre az általa kitöltött kérdőívben is utalt a gyermekével történő beszélgetés kérdésre adott válaszában:

(csak magyarul) *Mert nekem így jobb, és könnyebb, mivel velem is otthol csak magyarul beszéltek, és csak ritkán beszéltek oroszul.*” (Stefike 2006, nő, magyar és ukrán/magyar)

S ha már a környezetnél tartunk, akkor a családot körülvevő szűkebb környezetre is érdemes néhány pillantást vetnünk, hiszen a szülőkkel kitöltetett kérdőívekben erre is rákérdeztem. A szülők bevallása szerint családjuk szomszédságában 5 esetben csak magyarok, 11-ben csak ukránok, 22-ben magyarok és ukránok, 2-ben magyarok és oroszok, míg 6 esetben magyarok, oroszok és ukránok élnek. A kicsivel tágabb környezetükben, az utcában 8–8 esetben élnek csak ukránok vagy csak magyarok, 21 esetben mindkét imént említett nemzet képviselői élnek, 8-ban pedig mindhárom nemzetiség (magyar, ukrán, orosz) képviselője van. A munkahelyen – mely akár a lakhelytől sokkal távolabb is eshet – a szülők 9-en magyar, 7-en ukrán, 1 orosz, 14-en magyar és ukrán, 3-an magyar és orosz, míg 6-an magyar, ukrán és orosz nemzetiségű munkatársak között dolgoznak. A barát egy sokkal személyesebb tér, amelyet általában az ember magának választ meg. A szülők közül 7-en csak magyar, 4-en csak ukrán, 23-an magyar és ukrán, 2-en magyar és orosz, 11-en pedig magyar, ukrán és orosz barátokkal is rendelkeznek (vö. 5. táblázat).

Összességében elmondható, hogy a szülők nyelvkörnyezete főként magyar–ukrán vegyes környezet, legyen akár szó az utcáról, akár a barátokról. De több család is él olyan utcában, szülő dolgozik olyan munkahelyen, ahol csak magyar, vagy csak ukrán nyelven beszélő emberek vesznek körül. Sőt, a barátok között is szép számmal találkozunk a „csak egy nyelven” beszélőkkel (vö. 5. táblázat).

5. táblázat

A szülők szűkebb és tágabb környezetének nyelvi jellemzői

	magyar	ukrán	orosz	magyar, ukrán	magyar, orosz	magyar, ukrán, orosz
szomszédság	5	2	0	22	2	6
munkahely	9	11	1	14	3	6
utca	8	7	0	21	0	8
baráti kör	7	8	0	23	2	11

A házastársak közel fele az egymással történő kommunikációban egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén.

6. táblázat

Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni? kérdésre adott válaszok

	férj	feleség
csak magyarul	3	3
többségében magyarul	11	5
közel egyforma arányban mindkét nyelven	3	8
többségében ukránul/oruszul	3	6
csak ukránul/oruszul	3	3

A megkérdezett szülők közel fele gyermekükkel kizárólag vagy többnyire magyarul beszél. Ezek közül is a férfiak azok, akik dominánsan többségében magyarul szoktak gyermekükhöz szólani. A szülők a gyermekükkel történő kommunikációja során a nyelvválasztást a nyelvtudással vagy annak hiányával, a nyelvtanulással, a szokással, a nyelv jövőbeli szükségességével stb. indokolták a leggyakrabban, mint ahogy az alábbi szülői válaszokban is láthatjuk:

(többségében magyarul) *„Hogy tanulja a magyar nyelvet is.”* (Dórka 2002, Munkács, férfi magyar/magyar)

(magyarul) *„Így szokták meg. Csak az ukrán nyelv tanulásakor ukránul.”* (Annamária 2003, Beregszász, nő, magyar, magyar)

(többségében magyarul) *„Így alakult.”* (Annamária 2003, Beregszász, férfi, ukrán, ukrán)

(többségében magyarul) *„Szokás hatalma. Én magyarul, a férjem pedig a saját anyanyelvét. Fontosnak tartom, hogy tudjon magyarul, anyanyelvén.”* (Sanyika 2003, Beregszász, nő, magyar/magyar)

A munkácsi Viktorka családjában a gyermekkel történő kommunikációban még az ukrán nemzetiségű és anyanyelvű édesapja is, aki magyar nyelvtudását a nem nagyon jól kategóriába sorolta, bevallása szerint igyekszik anyanyelve mellett magyarul is szólani, s ezáltal közel egyforma arányban használja mindkét nyelvet a gyermekkel történő kommunikációban. Bevallása szerint ezzel ő is gyakorolja a magyar nyelvet, hiszen a magyar nyelvre a mindennapi kommunikációban is szüksége van, amikor barátaival, szomszédaival és az

utcabeliekkel beszélget. Viktorka édesanyja pedig tudatosan használja a magyar nyelvet, hiszen szerintre ezt csak ő közvetíti a gyermek felé a családban.

(egyforma arányban mindkét nyelven) „*Тому що сам практикую угорську мову.*” [Azért, mert így én is gyakorolom a magyar nyelvet.] (Viktorka 2004, Munkács, férfi, ukrán/ukrán)

(csak magyarul) „*Mert a magyar nyelvet csak tőlem tanulják.*” (Viktorka 2004, Munkács, nő, magyar/magyar)

A Felvidéken végzett kutatásomban a szülők már közel azonos arányban szólnak magyarul, szlovákul, illetve mindkét nyelven gyermekeikhez. Itt érdemes kiemelni a helembei (Chl'aba) magyar/magyar nő nyelvválasztásának indoklását, aki szerint „*mivel falunkban magyar anyanyelvű óvoda van, ottthon próbálom fejleszteni nyelvtudásukat. És hogy férjem is értse beszélgetéseimet gyermekeinkkel.*” Vagyis magyar nemzetiségűként és anyanyelvűként egyrészt a szlovák nyelv fejlesztését tűzte ki célul, másrészt a férje nyelvtudásának hiányával indokolja a gyermekekkel való szlovák nyelvhasználatot. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd hozzáteszi a gondolat zárásaként az „államnyelv” és „az Ukrajnában élünk” célokat: „*З дітьми я розмовляю по-українськи, щоб вони навчились і не забували материнської рідної мови і для того, щоб знали українську, тому що ми живемо на Україні, це наша державна мова*” [A gyerekekkel én ukránul beszélek azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvüként s ne felejtsek el, és azért, hogy tudják az ukránt, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk.] (Artúr 2005, Oroszi, nő, ukrán/ukrán).

A viski Lajcsika esetében a szülők a gyermekhez szóló kommunikációban a nyelvválasztást előre eltervezett stratégia mentén valósítják meg. Legalábbis ezt engedi feltételezni a feleség kérdőívben adott válasza, amely szerint a családban előre el volt tervezve, hogy a férj a gyermekkel magyarul, a feleség pedig ukránul fog majd beszélni. Azonban a férj válaszában a gyermeke élete során fellépő szükségre hivatkozik.

„*Ми з чоловіком прийняли таке рішення з народження наших дітей, я – по-українськи, а він – по-угорськи. Це для того, щоб діти не плутались.*” [Mi a férjemmel a gyermek születésekor hoztunk egy olyan határozatot, én ukránul, ő magyarul (sic! beszél a gyerekkel). Ez azért, hogy a gyerekek ne keverjék össze] (Lajcsika 2007, Visk, nő, ukrán/ukrán)

(többségében magyarul) „*Mert szerintem a gyermekeimnek szüksége lesz rá az élete során.*” (Lajcsika 2007, Visk, férfi, magyar/magyar)

Ha megnézzük mindkét szülő válaszát a *Milyen nyelven szokott gyermekéhez szólni?* kérdésre, akkor szembetűnő, hogy nincs konkrét egyezés a két válasz között. A feleség a

férjével közös megegyezésen alapuló „egy személy–egy nyelv” elvet említi, míg a férj a magyar nyelv szükségességére teszi a hangsúlyt. S a gyermekükkel való kommunikációban egyik szülő sem alkalmazza a csak egyik nyelven történő nyelvhasználatot, hanem mindkét szülő saját anyanyelvét csak többségében használja gyermekével. Ehhez pedig még azt is érdemes hozzátenni, hogy a házastársak között mindkét nyelv egyforma használatával zajlik a kommunikáció, amelyet az is segít, hogy mindketten legalább jól beszélnek a másik anyanyelvét.

Mind Felvidéken, mind pedig Kárpátalján a gyermekek válasza nagymértékben igazodik a szülei nyelvválasztásához. Azonban a kárpátaljai vizsgálat során a gyermekek válaszadásában a többségében ukránul/oroszul adott választól a csak magyar nyelven történő válaszadás irányába enyhe eltolódás figyelhető meg. Ez nem azt jelenti, hogy a gyermekek, akikhez a szülők többségében ukránul/oroszul szólnak, azok csak magyarul hajlandóak válaszolni szüleiknek, hanem sokkal inkább azt, hogy több szülői nyelvválasztás esetében is megfigyelhető, hogy a gyermek nyelvválasztása egy-két szinttel a magyar nyelvi válaszadás irányába mozdul el.

A kérdőívben rákérdeztünk a szülők gyermekkori családi nyelvi szocializációjára is, pontosabban arra, hogy szülei (nagyszülei) milyen nyelven/nyelveken beszéltek velük. A családbeli nyelvhasználat esetében 20 szülővel csak magyarul beszéltek szülei és nagyszülei is, amely szerint a vizsgálatban részt vevő családok többségében az egyik házastárs legalább nyelvíleg – s valószínűleg etnikailag is – homogén kisebbségi magyar családban nevelkedett. Ezt alátámasztja az adatbázisom is, hiszen mindegyik szülő a vizsgálatban részt vevő külön családban található. Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy 13 szülőnek a családja csak a többségi ukrán nyelven beszélt gyermekkorában vele, akkor a szülők elsődleges nyelvi szocializációját családok szerinti bontásban vizsgálva elmondható, hogy 12 családban mindkét szülő nyelvíleg homogén családban nevelkedett. További 8 családban a magyar nemzetiségű szülő nyelvíleg homogén családban nevelkedett, míg házastársa családi nyelvhasználatát nem jellemezte az egynyelvűség. Három családban viszont mindkét szülő családjában több nyelvet használtak a velük történő kommunikációban.

A szülők családi nyelvi szocializációs „élményeit” összevettem a gyermekükkel történő kommunikációban alkalmazott nyelvhasználatukkal. Azt vizsgáltam meg, hogy az otthonról hozott nyelvi szocializációs minta hogyan és milyen irányban változott (ha változott), s került alkalmazásra a saját gyermekeikkel való családi nyelvi szocializációban. A szülők egyenkénti elemzésekor a kérdőíves vizsgálat eredményei alapján 17 szülő hasonló nyelven/nyelveken beszél gyermekeihez, mint ahogyan szülei vele is beszéltek. 26 szülő esetében a házastársa anyanyelve felé közelített a gyermekkel történő kommunikációban a nyelvválasztás, míg 2 esetben eltért a korábbi két stratégiától. Ha mindezen adatokat a vizsgálatban részt vevő családok szintjén elemezzük, akkor 4 olyan családot találunk, ahol mindkét szülő a korábbi családi szocializációban gyermekként tapasztalt nyelvhasználati mintát követi a saját gyermekével történő kommunikációjában. További 9 családban az

egyik szülő a saját családi nyelvi szocializációs mintájától eltérően a házastársa anyanyelvéhez és nyelvhasználatához közelíti saját nyelv választását a gyermekével történő kommunikációban, illetve 8 család esetében ezt mindkét szülő megteszi. Két családban az előzőektől eltérő stratégiát alkalmaznak.

Ha a szülők gyermekkel alkalmazott nyelvhasználata eltér a saját családi nyelvi szocializációs tapasztalataitól, akkor 8 család esetében mindkét szülő nyelvhasználatában közelít házastársa nyelv választásához, 5 esetben a magyar házastárs nyelv választása közelít az ukránéhoz, míg 4 esetben az ukrán házastárs nyelv választása közelít a magyaréhoz. Ha a családban csupán az egyik szülő – a saját nyelvi szocializációjában átélt nyelv választás alapján – a gyermekével történő kommunikációban közelít a házastársa nyelv választásához, akkor összefüggést figyelhetünk meg abban a tekintetben, hogy a közelítésre kényszerült szülő anyanyelvében milyen kompetenciával bír a házastárs. A vizsgálatból az is kiderül, hogy a mindkét szülő általi nyelvhasználatbeli közelítésnél mindkét szülő legalább jól beszél a másik anyanyelvét, míg csak az egyik szülő nyelvi közelítésénél a másik szülő alig vagy egyáltalán nem beszél a közelítő nyelvhasználatot produkáló házastársa anyanyelvét.

Az elsődleges nyelvi szocializációban a szülő–gyermek és a házastársak egymás közötti kommunikációjában alkalmazott nyelvek és azok használati arányának összefüggéseit a szülők által kitöltött kérdőívekből nyert adatok alapján szeretném összehasonlítva bemutatni. Az összehasonlítás alapjául a kérdőív négy kérdését⁴² vettem, amelyekre ugyanazon válaszlehetőségek⁴³ voltak adottak minden kérdés esetében, s amelyek a család alapvető kommunikációjának nyelvezetét vizsgálták. Ezeket a válaszlehetőségeket értékekkel láttam el (csak magyarul 1-től a csak ukránul/oroszul 5-ig, lásd 30. lábjegyzet), amelyeket azután családonként összeadtam és a darabszámmal elosztottam. Az így kapott matematikai középérték szolgálta az összehasonlíthatóság és az összefüggések kimutatását, amelyekhez az alábbi értékskálát hoztam létre: 1,00–1,50 erős magyar nyelvi dominancia, 1,51–2,00 közepes magyar nyelvi dominancia, 2,01–2,50 enyhe magyar nyelvi dominancia, 2,51–3,50 közel egyforma nyelvhasználati megoszlás, 3,51–4,00 enyhe ukrán/orosz nyelvi dominancia, 4,01–4,50 közepes ukrán/orosz nyelvi dominancia, 4,51–5,00 erős ukrán/orosz nyelvi dominancia.

A szülők gyermekükkel való kommunikációja és a gyermek válasza közötti összefüggések alapján kiszámított átlageredmény mutatja a szülő–gyermek közötti kommunikáció nyelvi jellegzetességeit. A szülő–gyermek közötti kommunikációban négy-négy családban erős magyar nyelvi dominancia, illetve közepes magyar nyelvi dominancia, továbbá három családban gyenge magyar nyelvi dominancia figyelhető meg. Kilenc családban az

---

42 A négy kérdés: Férjével/feleségével milyen nyelven szokott beszélni?, Férje/felesége milyen nyelven szokott válaszolni?, Milyen nyelven szokott gyermekével/gyermekével beszélgetni?, És a gyermek(ek) milyen nyelven válaszolnak?

43 Válaszlehetőségek: a) csak magyarul – 1, b) többségében magyarul – 2, c) közel egyforma arányban mindkét nyelven – 3, d) többségében ukránul/oroszul – 4, e) csak ukránul/oroszul – 5.

átlagértékek szerint a szülő–gyermek kommunikációban közel egyforma a nyelvhasználati megoszlás a kisebbségi és a többségi nyelv között. A többségi nyelv irányába mutató nyelvi dominancia két esetben gyenge, míg egy esetben közepes a szülő–gyermek közötti nyelvhasználatban. Összességében a szülő–gyermek kommunikációban többségében magyar dominancia alapú (11 család) nyelvhasználat figyelhető meg, bár jelentős az egyforma arányú nyelvhasználati megoszlás (9 család) is.

A házastársak közötti kommunikáció esetében már csak három-három családban erős magyar nyelvi dominancia, illetve közepes magyar nyelvi dominancia, s csupán kettő családban gyenge magyar nyelvi dominancia figyelhető meg. Szintén csökken (5 család) a közel egyforma arányú nyelvhasználati megoszlás is a házastársak közötti kommunikációban, s ezzel arányosan növekszik azon családok száma, ahol a többségi nyelv kerül domináns helyzetbe: három családban enyhe dominancia, négy családban közepes dominancia, míg három családban erős dominancia figyelhető meg. Vagyis a házastársak közötti kommunikációban sokkal nagyobb szerep jut a többségi nyelvnek, mint a szülő–gyermek közötti kommunikációban.

Mint ahogy azt korábban már említettem, a szülő–gyermek és a házastársak egymás közötti kommunikációja alkotják az elsődleges nyelvi szocializáció legfőbb tényezőit, ezért az előző két átlagértéket összeadva, majd kettővel osztva egy olyan átlagértéket kaptunk, amely a családban zajló nyelvi szocializációnak nyelvi összetevőire utal(hat). A nyelvi szocializáció ilyen szempontból három családban erős, míg két esetben csak közepes magyar nyelvi dominanciát mutat, s további kilenc családban egyforma arányú a nyelvhasználati megoszlás a többségi és a kisebbségi nyelvek használata között. Az ukrán (és orosz) nyelv nyelvi szocializációban betöltött szerepe hat család esetében enyhe dominanciát mutat, míg egy-egy család esetében közepes és erős a többségi nyelv dominanciája. Vagyis ezen átlagértékek szerint a családban zajló nyelvi szocializációnak nyelvi összetevői szempontjából már jelentősebb a többségi nyelv hatása, de nem hanyagolható el a kisebbségi nyelv hatásának mértéke sem.

A fentiekben szó esett a szülő–gyermek közötti kommunikáció nyelvi jellegzetességeiről. Azonban itt érdemes megemlíteni azt az összefüggést, amely a szülő–gyermek kommunikációja és a szülők nyelvtudása között figyelhető meg. Ebben az esetben az összefüggések értékelésénél az alábbi értékskálát⁴⁴ használtam: 1,00–2,00 erős magyar nyelvi dominancia, 2,01–2,50 közepes magyar nyelvi dominancia, 2,51–3,00 enyhe magyar nyelvi dominancia, 3,01–4,00 közel egyforma nyelvhasználati megoszlás, 4,01–4,50 enyhe ukrán nyelvi dominancia, 4,51–5,00 közepes ukrán nyelvi dominancia, 5,01–6,00 erős ukrán nyelvi dominancia.

---

44 Az 1,00 alatti és a 6,00 fölötti értékek automatikusan kiesnek, hiszen ha mindkét értéknél 1,00 a legkisebb érték, akkor az átlaguk sem lesz ennél kisebb; illetve ha egy 5,00 és 7,00 legmagasabb értékkel bíró skálákat összeadunk, az átlagértékük nem lesz nagyobb 6,00-nél.

Azoknál a szülőknél, akik legalább jól beszélnek a magyar nyelvet, s legfeljebb nem nagyon jól a többségi (ukrán vagy orosz) nyelvet, megfigyelhető, hogy a magyar nyelvhasználat erős és közepes dominanciát mutat a gyermekekkel történő nyelvhasználatban. Ugyanez az állítás fordítottan is igaz, hiszen a többségi nyelvet legalább jól beszélők, akik a kisebbségi nyelven legfeljebb nem nagyon jól beszélnek, azoknál erős és közepes többségi nyelvi dominancia figyelhető meg a szülő–gyermek kommunikációban. Közel egyforma, illetve enyhe magyar, vagy enyhe ukrán dominanciát mutat a nyelvhasználati megoszlás azoknál a szülőknél, akik mindkét nyelven legalább jól beszélnek. Ezekből az adatokból jól láthatjuk, hogy a szülők nyelvismerete jelentős hatással van a szülő–gyermek kommunikációban történő nyelvválasztásra és nyelvhasználatra.

A fentebbi elemzések alapján a szülők nyelvtudása és a házastársakkal, gyermekekkel való kommunikációban alkalmazott nyelvhasználat, illetve a gyermekek által adott válasz(ok) nyelvválasztása között tipikus összefüggések figyelhetők meg. Ezen kritériumok alapján a kárpátaljai vizsgálatban részt vett családok többsége hét alaptípusba⁴⁵ sorolható:

1. típus: A kisebbségi házastárs legalább jól beszéli a többségi nyelvet, a házastársak közötti és a gyermekkel való kommunikációban alkalmazott nyelvhasználat a többségi nyelv jelentős dominanciáját mutatja. A gyermek válaszában egyforma arányú megoszlás figyelhető meg a két nyelv között.
2. típus: A két szülő kölcsönösen rosszul beszéli a másik fél anyanyelvét, a házastársak egymás közötti kommunikációját enyhe többségi nyelvi dominancia jellemzi. A gyermek a kisebbségi nyelvet használó szülőhöz kisebbségi nyelven, a többségében többségi nyelvet használó szülőhöz a két nyelv közötti egyforma arányú megoszlással válaszol.
3. típus: A többségi szülő legalább jól beszéli a másik fél anyanyelvét, a kisebbségi szülő viszont legfeljebb nem nagyon jól beszéli a másik fél anyanyelvét. A házastársak között és a gyermekekhez szólva többségében kisebbségi nyelven zajlik a kommunikáció. A gyermek válasza szintén többségében kisebbségi nyelvű.
4. típus: A kisebbségi szülő párja egy vegyes házasságból származó házastárs, akinek mind a kisebbségi, mind a többségi nyelv az anyanyelve, házastársak közötti és a gyermekkel való kommunikáció nyelve többnyire a kisebbségi nyelv, amelyre a gyermek hasonlóképpen többnyire kisebbségi nyelven válaszol.
5. típus: Mindkét szülő legalább jól beszéli a másik anyanyelvét. Az egymás közötti kommunikációban kisebbségi nyelven, míg gyermekükkel egyforma

---

45 Azonban vannak olyan családok is, amelyek nem sorolhatók be egyértelműen egyik típusba sem, vagy egyszerre többre is beleilleszthetők lennének, illetve azokról bizonyos feltételek miatt ki is zárhatók.

arányban használják a két nyelvet. A gyermek a válaszadásban többnyire a kisebbségi nyelvet alkalmazza.

6. típus: A kisebbségi szülő legalább jól beszéli a másik fél anyanyelvét, a többségi szülő pedig legfeljebb nem nagyon jól beszéli házastársa anyanyelvét. A házastársak közötti kommunikáció főként többségi nyelven zajlik és a gyermekhez egyforma arányban mindkét nyelven szólnak. A gyermek válaszában szintén egyforma arányú megoszlás figyelhető meg a két nyelv között.

7. típus: Mindkét szülő legalább jól beszéli a másik anyanyelvét, s az házastársak közötti kommunikációban azonos arányban használják a két nyelvet. A gyermekkel többségében anyanyelvüknek megfelelően kommunikálnak, s a gyermek válasza adekvát a szülő nyelvválasztására.

A családon belüli nyelvhasználat alapján fent megnevezett hét típus a nyelvek családon belüli megjelenésének arányai szerint tovább csoportosíthatók, így a családok többnyire az alábbi alapvető kategóriákba⁴⁶ tartoznak:

domináns többségi nyelvet használó család (6 család), amely alatt az 1. és 2. típusban felsorolt családokhoz hasonló családokat értem;

dominánsan kisebbségi nyelvet használó család (8 család), amelyben a 3., 4. és 5. típusban említett családokhoz hasonló családokat sorolom;

domináns többségi nyelvű szülők közötti kommunikáció nyelvek tekintetében egyforma arányú gyermekhez szóló kommunikációval (2 család), amely alatt a 6. típushoz tartozó családokat értem;

a szülők többségében saját anyanyelvi kommunikációja gyermekével, nyelvek tekintetében egyforma arányú szülők közötti kommunikációval (5 család), amelybe a 7. típushoz hasonló családokat soroltam.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa vagy aspektusai az óvoda⁴⁷ és az iskola tannyelvének kiválasztása, amely a családi (elsődleges) nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített (másodlagos) nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

Az óvoda és az iskola a tannyelv-választás mellett fontos színtere a kortársakkal történő kommunikációnak. A kortárscsoport a felnőtt-gyermek kapcsolaton túl a legfontosabb

---

⁴⁶ 4 család esetében nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy melyik kategóriába sorolhatók, így azok nem kerültek besorolásra.

⁴⁷ Az óvodai nevelést én a korcsoportos besorolás szerint (bővebben lásd a kutatási célcsoport kijelölésének indoklásában) az elsődleges nyelvi szocializáció kategóriájába sorolom annak ellenére, hogy ez intézményesített, s ennek hatására valamelyest irányított nyelvelsajátítási folyamatot takar.

nyelvi szocializációs szintér, amely fontos szerepet játszik a különböző beszédmodok elsajátításában és begyakorlásában (Ervin-Tripp és Mitchell-Kerman 1977). A gyerekek kortársakkal történő kommunikációban sajátítják el a hasonló korú partnerrel való kommunikációt, a verbális agresszió megnyilvánulásait, a versengés szabályait, a másik beszédének kiigazítását stb. (Réger 2002). Radó (1996) rámutat, hogy a kétnyelvű közösségekben meghatározó a kortárscsoport domináns nyelve, amely erősítheti vagy gyengítheti valamelyik nyelvet, jelzi a kétnyelvűség stabilitását, az esetleges nyelvcserefolyamatok irányát. Ebből kiindulva, a kisebbségi gyerekek többségi oktatási-nevelési intézménybe történő beíratásakor nagy valószínűséggel olyan kortárscsoportba kerül, ahol a domináns nyelv a többségi, így a már fent említett kortársakkal történő kommunikációban elsajátítható beszédmodok többnyire többségi nyelven érik majd. Bálint (2005) kutatásai alapján kijelenti, hogy a kölcsönösségen alapuló kapcsolatok meghatározóak a beszélő csoportidentitása szempontjából, s ezáltal befolyása van a nyelvi viselkedésre is. Vagyis ha a kortárscsoportban normatívvá válik a vegyes kód használata, akkor az megjelenik a más beszélőkkel való kapcsolatban is. A gyermek a szerepek próbálgatásával a kortárscsoportban megtapasztalja a kisebbségi létből, a kétnyelvűségből adódó másságot, s ez a kapcsolatrendszer az itt kialakuló nyelvi szokások és nyelvi viselkedés révén visszahat a családon belüli nyelvhasználatra, többek között a testvérekkel való kommunikációban nyilvánul meg. A Felvidéken (Szlovákia) végzett kutatásom során ehhez hasonló viselkedést tapasztaltam a garamkövesdi (szlovákul Kamenica nad Hronom) Vikicánál, aki a szülők elmondása szerint az óvodába lépés előtt a szülők anyanyelvén szólt hozzájuk, azonban a többségi nyelvű óvoda hatására a magyar anyanyelvű apjához is csak szlovákul volt hajlandó szólani:

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

APA: *Gyere, mondd el, mit látsz itt! Megmutatod nekem?*

AK: **Nie.** [Nem.]

APA: *Nem? És miért nem? Legózni akarsz?*

AK: **Áno ja sama.** [Igen én magam.]

APA: *Egyedül?*

AK: **Áno.** [Igen.]

TM1: *És mit építesz?*

APA: *No Viki mondd el, mit építesz!*

AK: **Viki sa veľmi veľmi hnevá.** [Vikike nagyon nagyon haragszik.]

MATKA: **A prečo Vikinka, čo sa deje?** [Miért, Vikike mi történik?]

AK: **Vikinka je veľmi veľmi zlá.** [Vikike nagyon nagyon rossz.]

A Kárpátalján végzett vizsgálatomban az általam felkeresett családokban ehhez hasonló jelenséggel nem találkoztam.

Az első családon kívüli intézményesített nyelvhasználati szintér az óvoda, mely esetében gyermekük számára a kárpátaljai vizsgálatban részt vett szülők többsége (15

gyerek) a kisebbségi tannyelvű intézményt választotta, míg 10 gyerek ukrán tannyelvű óvodába, egy oroszölgyi (ukránul Ruszka Dolina) gyermek ukrán tannyelvű óvodába jár, ahol azonban magyar nyelven is folynak foglalkozások. Az adott óvoda mellett történő döntésüket a szülők sok esetben hétköznapi dolgokkal indokolták, mint például az alábbi szülői válaszokból is láthatjuk:

„тому що в селі є тільки один садок з угорською мовою” [mert a községben csak magyar nyelvű működik] (Artúr 2005, Oroszi, nő, ukrán/magyar)

„Mert közelebb van az otthonunkhoz” (Stefike 2006, Macsola, férfi, magyar és ukrán/magyar)

Persze ettől vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„Azért, hogy tudjon ukránul” (Alex 2003, Kovászó, nő, magyar/magyar)

(ukrán nyelvűbe) *„Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt.”* (Annamária 2003, Beregszász, nő, magyar/magyar)

(magyar nyelvűbe) *„Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak.”* (Zsoltika 2004 és Marica 2003, Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán)

Összefoglalva az óvodai nevelés tekintetében elmondható, hogy a legtöbb család számára, különösen a kisebb települések esetében, nincs lehetőség az óvoda tannyelvének kiválasztásában, hiszen a településen csak egy iskola előtti nevelési intézmény működik. A vizsgálatban nyolc család jelölte meg ezt a válaszlehetőséget indokként. További két család az óvodák közelségével indokolta a választást. Az óvodai tannyelvválasztásnál csak hat család említi a jobb boldogulás, az államnyelv elsajátítása és az Ukrajnában élünk okokat. Ugyanennyi családban látják úgy, hogy a magyar nyelvű nevelési intézmény a gyermek kisebbségi anyanyelvének fejlesztésében, a magyar nyelv megőrzésében stb. lehet a gyermek hasznára.

A másodlagos nyelvi szocializáció jellemzői

A gyermek nyelvi szocializációját, fejlődését jelentős mértékben befolyásolja az iskola tannyelvének kiválasztása. Sorbán (2000: 169) szerint a többségi tannyelvű iskola „a kisebbségi kulturális viszony rendszerből való kilépés első lépcsőfoka”. A gyermek és a fiatal nyelvi szocializációjában az iskoláskor fontos szerepet tölt be, hiszen ekkor alakulnak ki az anyanyelvnek azok a regiszterei, amelyeket nem spontán módon sajátítunk el másoktól, hanem az iskolában tanulunk az alapműveltség megszerzése közben (Szilágyi N. 2004).

Az óvodai nevelés után 11 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket többségi tannyelvű iskolába fogják beíratni. Ide sorolhatók azok a gyermekek is, akiknél az egyik szülő még bizonytalan az iskola tannyelvével kapcsolatban, de a másik szülő az ukrán jelölte meg (1 család), s azok a családok is, ahol az egyik szülő adott csak választ a kérdésre (2 család), illetve az a család is, ahol a választás az ukrán és az orosz tannyelv között dől majd el. Vagyis összességében 13 gyermek kezdheti meg majd tanulmányait többségi tannyelvű iskolában (vö. 7. táblázat).

7. táblázat

A gyermek számára választott oktatási intézmények a tannyelv szerint

Gyerek	Óvoda tannyelve	Iskola tannyelve
Regina 2003, Oroszi	magyar	ukrán
Alex 2003, Kovászó	ukrán	ukrán
Krisztina 2003, Oroszi	magyar	még nem döntöttek
Artúr 2005, Oroszi	magyar	ukrán
Máté 2005, Macsola	magyar	ukrán
Annamária 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Danika 2003, Munkács	magyar	még nem döntöttek
Zsoltika 2004, Marica 2003† Beregszász	magyar	magyar
Stefánia 2006, Beregszász	magyar	ukrán
Martin 2006, Macsola	magyar	magyar
Sanyika 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Angelina 2007, Visk	ukrán	magyar/még nem döntött
Adrián 2006, Visk	ukrán	nem válaszoltak
Lajcsika 2007, Visk	ukrán	ukrán/magyar
Tányka 2004, Fancsika	magyar	ukrán
Márjánocska 2004, Oroszvölgy	magyar és ukrán	még nem döntöttek
Dani 2002, Munkács	ukrán	orosz/ukrán vagy orosz
Viktorka 2004, Munkács	magyar	magyar
Dórika 2002, Munkács	ukrán, majd magyar	magyar
Valika 2004, Beregrákos	ukrán	magyar
Dánocska 2005, Munkács	magyar	ukrán
István 2006, Kovászó	ukrán	ukrán
Karina 2006, Macsola	magyar	magyar
Daniella 2004, Beregszász	ukrán	ukrán
Janocska 2005, Oroszvölgy	magyar	ukrán

A szülők 6 gyermek esetében a magyar tannyelvű iskolát választják majd. Azonban két családban az egyik szülő bizonytalan még, de a másik szülő egyértelműen a magyar tannyelvű iskolát jelölte meg. Vagyis a magyar tannyelvű beiskolázást 7 családban jelölték meg. Négy családban a szülők még nem döntöttek az iskola tannyelvét illetően, továbbá egy családban egyik szülő sem adott választ a kérdésre. A többségi tannyelvű iskolát választók közül 7 gyermek kisebbségi tannyelvű óvodába járt (vö. 7. táblázat).

Érdekes, hogy egy viski és egy beregrákosi család ukrán tannyelvű óvoda után adja magyar tannyelvű iskolába a gyermekét. S hogy miért?

„Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek” (Angelina 2007, Visk, nő, magyar/magyar)

„Hogy jól tanuljanak meg írni és olvasni, és a magyar történelmet” (Valika 2006, Beregrákos, férfi, magyar/magyar)

„Пусть знають все мови” [Hadd tudják mindegyik nyelvet.] (Valika 2006, Beregrákos, nő, ukrán/ukrán)

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek a többségi állam rejtett oktatási, nyelvpolitikai céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára az anyanyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel. A vizsgálatban részt vevő családok közül 7 család indokolta gyermeke ukrán tannyelvű beiskoláztatását azzal, hogy *Ukrajnában élünk, ez az államnyelv, hogy jobban boldoguljon az életben*. Ebből kiindulva az iskola tannyelvválasztásánál az első számú szempont a másodlagos nyelvi szocializáció folyamatában az oktatási és nyelvpolitikai rejtett célok szülők döntésére gyakorolt hatása.

„Тому, що живемо в Україні” [Azért, mert Ukrajnában élünk] (Lajcsika 2007, Visk, nő, ukrán/ukrán)

„Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.” (Annamária 2003, Beregszász, nő, magyar/magyar)

Ez utóbbi példán jól látszik, hogy a szülő a gyermeke másodlagos nyelvi szocializációjába a saját nyelvszocializációs tapasztalatait is beépíti. Hasonló tényeket állapít meg Sorbán (2000: 145) is a romániai magyar kisebbség tannyelvválasztásával kapcsolatban. Szerinte az a tényező, hogy a szülők milyen tannyelvű iskolába jártak, kiemelt szerepet kap saját gyermekük beiskolázásakor a tannyelvválasztásban. A személyes tapasztalat nemcsak a többségi tannyelvű iskolaválasztás esetében kerülhet előtérbe, hanem ugyanúgy a kisebbségi tannyelvű iskolaválasztásánál is, mint ahogy az alábbi szülői indoklásban is megjelenik:

„Én is magyar iskolát végeztem, itt dolgozom, így őrizhetjük meg a magyarságunkat.” (Viktorka 2004, Munkács, nő, magyar/magyar)

Mint ahogy a fenti példában is a magyar tannyelvű iskolaválasztásnál a kisebbségi lét, a magyar nyelv megőrzése is fontos tényezővé lép elő, úgy az alábbi esetben is ez a nyelvi szocializációs szempont dönt az iskola tannyelvének kiválasztásánál:

(magyar iskolába) „*Hogy anyanyelvükön tanuljanak.*” (Zsoltika 2004 és Marica 2003, Beregszász, nő, magyar, ukrán/magyar, ukrán)

A beiskolázás indoklásánál kíváncsi voltam arra, hogy a szülők döntésére hatással van-e a szülők végzettsége, a végzettség mutat-e összefüggést a többségi állam rejtett oktatási, nyelvpolitikai céljaként megjelenő szülői indokokkal. A vizsgálatban részt vevő általános iskolai végzettséggel rendelkező szülők közül mindösszesen ketten említették az államnyelv elsajátítása és az ukrán nyelven való könnyebb boldogulás eszményét. Hasonló arányban említették ezen indoklehetőséget a felsőfokú⁴⁸ végzettséggel rendelkező szülők is. A szakoktatási intézményt (szakiskolát) végzett szülők (20) azonban jóval többször (8 szülő) indokolták a többségi tannyelvű iskola választásánál döntésüket azzal, hogy *ez az államnyelv, csak az ukrán nyelvvel lehet boldogulni, s hogy Ukrajnában élünk. S ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy a szülők közül 3-an nem indokolták válaszukat, 1 még nem döntött és 4-en az iskolaválasztás lehetőségének hiánya miatt döntöttek úgy, akkor ez a számarány jelentős arányú az indokok között. Ha ezen indokok mentén a családok szintjén haladunk tovább, akkor láthatjuk, hogy két családban mindkét szülő szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik, illetve további három családban a szakközépiskola végzettséggel rendelkező szülő és egyéb végzettséggel rendelkező házastársa is hasonló indokok miatt döntöttek a többségi tannyelvű beiskoláztatás mellett. Mindenképpen megjegyzendő, hogy az egyik szakközépiskolai végzettséggel rendelkező férj az ukrán tannyelvű beiskoláztatás indokként úgy fogalmazott, hogy a gyermek „*tudja mindkét nyelvet*”. Azonban a felesége indoklása, akinek általános iskolai végzettsége van, egyértelműen az előző indokok mentén körvonalazódik az ukrán tannyelvű beiskoláztatás: „*Mivel Ukrajnában élünk, a magyar ajkú embereknek egyre nehezebb, így úgy döntöttünk, hogy ukrán iskolába adjuk a gyermekünket.*”*

Az általános iskolai végzettségűek esetében előfordul, hogy megfontolt stratégia mentén döntenek az iskola tannyelvének kiválasztásánál, mint ahogy az oroszvolgy Márjánocska édesanyja válaszában is láthatjuk:

---

⁴⁸ Ukrajnában a felsőfokú végzettség több szintből áll. A legfelső akkreditációs szinten az egyetemek állnak (specialist és magiszteri végzettség), amelyet a főiskolák követnek (baccalaureate és specialist végzettség). Ukrajnában a felsőfokú végzettséget biztosító intézmények legalsó szintjére emelték a szakközépiskolákat, technikumokat és college-eket (ifjú szakember végzettség). Jelen munkában azonban ettől eltekintve a felsőfokú végzettség alatt én csak a főiskolát és egyetemet végzett, baccalaureate, specialist és magiszter végzettségű egyéneket értem. A specialist szintű végzettséget 2017-ben végérvényesen kiveztették a felsőfokú végzettségek közül.

„Буде видно, на який краще розмовлятиме. Бо по українськи на даний час розмовляє, а на угорський слабше.” [Majd meglátjuk, melyik nyelven beszél jobban. Mert most ukránul beszél, magyarul viszont gyengébben] (Márjánocska 2004, Oroszvölgy, nő, ukrán/ukrán)

A felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők esetében a nem válaszoltak (4 szülő), a még nem döntöttek (1) és a csak ilyen iskola van a települése (2 szülő) mellett konkrét elképzelések is megjelennek az iskola tannyelvének kiválasztásánál.

A munkácsi Dórka esetében a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők a magyar nyelv anyanyelvként történő elsajátítását egyértelműen nyelvszocializációs célként tűzik ki, amelyet az édesanya indoklása jól tükröz:

(magyar iskolába) *„Бо у неї батько угорець, вона народилася в Угорщині. Ми б хотіли, щоб угорська була для неї, як рідна мова.”* [Mert az apja magyar, ő Magyarországon született. Mi azt szeretnénk, ha a magyar lenne az anyanyelve.] (Dórka 2005, Munkács, nő, ukrán/ukrán)

A házastársak közötti kommunikációban a férj főként ukránul beszél feleségéhez, mivel „a feleségem ukrán anyanyelvű”; a feleség szerint a kommunikációban egyforma arányban vesz részt mindkét nyelv. A gyermekkel való kommunikációban az apa többnyire magyarul beszél, míg a feleség közel egyforma arányban használja mindkét nyelvet. Az apa tudatosan a nyelv elsajátításának céljával használja a magyar nyelvet gyermekével, míg az édesanyja csak azért beszél hozzá ukránul, mert nem mindig áll rendelkezésére a megfelelő kifejezés magyarul. A gyermek a szülők nyelvhasználatához igazodva válaszol. A család esetében a magyar nyelv anyanyelvként való elsajátíttatása a gyermekkel ugyan célként van kitűzve, de az anya részéről ennek nyelvi hiányossága van, az apa sem csak a magyar nyelvet alkalmazza gyermekéhez szólva, illetve a házastársak egymás közötti kommunikációjában is a férj szerint többségében ukránul, míg felesége szerint mindkét nyelven zajlik a kommunikáció, amely a gyermek számára nem ad egyértelmű magyar nyelvi mintát. Azonban a családlátogatások során tapasztalt családi, és főként szülő–gyermek közötti kommunikáció nyelvválasztása nem teszi egyértelművé a szülők indoklását, s nem lehet eldönteni egyértelműen, hogy ez csak a vizsgálati helyzethez igazodó „szép szavak”, vagy ténylegesen a család mindennapjaiban jelenlévő cél.

Szintén a magyar identitástudat és a magyar nyelv megőrzését tartják szem előtt a munkácsi Viktorka szülei is. A felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar nemzetiségű és anyanyelvű édesanya az iskola tannyelvének kiválasztásakor – a személyes tapasztalatok mentén értékelve – a gyermek magyarságának megőrzését tekinti mérvadónak. A szintén felsőfokú végzettséggel rendelkező ukrán nemzetiségű és anyanyelvű édesapa szerint a magyar nyelv elsajátítása a jövőben a gyermek hasznára válhat.

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál már nem tűnik oly mértékben lényeges (csak 3 család válaszolt így) szempontnak az – mint az óvodák esetében –, hogy a településen csak ilyen tannyelvű intézmény működik. A szülők itt már akár más településekre is hajlandók beiskoláztatni gyermeküket a kívánt tannyelv elérése szempontjából, bár ez a vizsgálatban részt vevő családokban nem fordult elő.

Göncz Lajos (2004: 59) szerint a szülők szeretnék, hogy gyermekeik mindkét nyelvben magas szintű jártasságot szerezzenek, de mivel kevés ismeretük van a kétnyelvű gyermekek nyelvi fejlődéséről, abból a naiv elképzelésből indulnak ki, hogy az anyanyelvét már úgyis megtanulta, ezért a többségi nyelvű oktatást választja, hogy a többségi nyelvet is elsajátítsa. Nincs ez másként Kárpátalján sem, hiszen az alábbi családok is hasonlóan vélekednek:

„Бо якщо дитина після школи, захоче ще навчитись, то їй більш потрібна буде українська мова. Так як ми проживаємо на Україні. А угорську завжди будуть знати, так як це їхня рідна мова.” [Hogyha gyerek az iskola után tovább akar tanulni, akkor jobban szükséges lesz az ukrán nyelvre. Hiszen Ukrajnában élünk. A magyar nyelvet mint anyanyelvét pedig mindig fogja tudni] (Máté 2005, Macsola, nő, ukrán/ukrán)

„Мабуть в російську. Угорською і українською він володіє добре, а знати і вивчати інші мови я вважаю, що корисно.” [Talán az orosz (tannyelvűbe sic!). Magyarul és ukránul jól beszél, de én úgy gondolom, hogy több nyelvet elsajátítani és tudni hasznos.] (Dani 2002, Munkács, nő, ukrán/ukrán)

„Mert jó, ha több nyelvet ismer. A magyart úgyis tudja, mivel édesapja és nagyszülei magyar anyanyelvűek.” (Dani 2002, Munkács, férfi, magyar/magyar)

Göncz Lajos (2004: 59) erről úgy vélekedik, hogy a felcserélő kétnyelvűségi helyzetben ez a stratégia nemhogy magas szintű kétnyelvűséget nem eredményez, de gyakran inkább a többségi nyelv dominanciájához és az anyanyelv elsorvadásához vezet, távlatilag pedig akár nyelvcseréhez is. Az etnikailag vegyes házasságokban e stratégia szintén a kisebbségi nyelv értéktelenné válását, elsorvadását eredményezheti.

A szülők által szívesen alkalmazott másik jellemző beiskoláztatási stratégia, hogy a kisebbségi iskolában való iskolakezdés után átíratják a többségi nyelvű iskolába, hogy megtanulja a többségi nyelvet is. A beregrákosi Valika (5;8) családjában az iskolaválasztás a magyar tannyelvű iskolára esik ugyan, amellyel mindkét szülő egyetért. Azonban a beszélgetés során kiderült, hogy a szülők egyike sem zárja ki a lehetőségét annak, hogy 5. osztálytól a gyermeket átíratják az ukrán tannyelvű iskolába. Az édesapa indoklása szerint ez majd jót tesz a gyermeknek, hiszen ő is hasonlóképpen jutott el az érettségig, s így lehetősége volt arra, hogy megtanulja mind a magyar, mind pedig az ukrán nyelv grammatikai rendszerét. Az eredmény hasonló lehet az előző bekezdésben Göncz Lajos által felvázolt eredményekhez.

A magyar homogén házasságban élő szülők sok esetben a többségi nyelv alapszintű ismerete nélkül is beíratják gyermekeiket a többségi tannyelvű iskolába, s nem veszik figyelembe azt a tényt, amelyet például a munkácsi Dánocska felsőfokú végzettséggel rendelkező szülei figyelembe vesznek az iskola tannyelvének kiválasztásakor. Az ukrán nemzetiségű és anyanyelvű édesapa csak néhány szó erejéig beszéli a magyar nyelvet, s ezért az ukrán tannyelvű iskola választásánál a magyar nyelv nehézségét adja meg indokul. A magyar nemzetiségű, de orosz anyanyelvű édesanya, aki maga is csak jól beszél magyarul, gyermekét azért szeretné ukrán tannyelvű iskolába íratni, mert *„a gyermek nehezen beszél magyar nyelven, s úgy hiszem, hogy a magyar tannyelvű iskolában nehézségei lehetnek a tanulásban.”*⁴⁹ A szülők nem véletlenül alapozzák erre a válaszukat, hiszen mind a házastársak közötti, mind pedig a gyermek és a szülők közötti kommunikációban többségében az ukrán és orosz nyelv használatos. Vagyis ez esetben a szülők a döntést a kisebbségi nyelv nem megfelelő ismeretére alapozva hozzák meg, s terelik a gyermeküket a másodlagos nyelvi szocializációban a többségi nyelv felé, amely mintegy szerves folytatása a szintén javarészt többségi nyelven zajló családi nyelvi szocializációnak.

A szülői tannyelv választási döntéseket Séra Magdolna (2010: 171–173) saját kutatásának eredményei alapján tannyelv választási motívumokban foglalta össze: 1. rejtett kompenzáció, 2. magyarországi továbbtanulási cél, 3. magyar nyelven való tanulás fontossága, 4. nyelvtudás megszerzése, 5. társadalmi mobilitás (ukrán nyelven fog csak tudni érvényesülni), 6. magas szintű tudás megszerzése.

A vizsgálatban részt vevő etnikailag vegyes családok többségében a szülők szintén e motívumok mentén beazonosítható válaszokkal indokolták meg azon döntésüket, miszerint a kisebbségi vagy többségi tannyelvű iskolát részesítik majd előnyben gyermekük részére. Az etnikailag vegyes családokban is erőteljesen jelen van a társadalmi mobilitás (5 szülő, 4 család⁵⁰), mint az iskolai tannyelv-választást befolyásoló tényező. Azonban itt kiemelném azt, mint tannyelv választási döntést befolyásoló motivációt, amikor a szülő válaszában az államnyelv (*mert ez az államnyelv*, 2 szülő, 1 család) vagy az Ukrajnában való élés (*mert Ukrajnában élünk*, 5 szülő, 4 család) motívumot adta meg indokul. Ugyan valamiféleképpen kapcsolódhat a társadalmi mobilitáshoz, de itt inkább a többségi állam által megfogalmazott kötelesség jelenik meg a kisebbségi lakosok irányában, ami a szülői válaszokban is tükröződik. Vagyis ezt ha motivációként szeretnénk megfogalmazni, akkor társadalmi kötelességként azonosíthatjuk. Ugyancsak egy új motiváció megjelenése az, amikor a szülők a gyermek nyelvi kompetenciáját (nyelvtudását vagy nyelvtudásának hiányát) adják meg indoknak a tannyelv választásban indokként. Ez a gyermek nyelvi kompetenciája mint beiskolázási motiváció. Szintén önálló, eddig nem említett motiváció (s

---

⁴⁹ Az édesanya választát eredetileg ukrán nyelven fogalmazta meg: *„дитина важко сприймає угорську мову, вважаю, що в угорській школі виникатимуть більші складності з навчанням”*.

⁵⁰ A szülő száma azt jelöli, hogy hány szülő adta ezt a választ, míg a család száma azt, hogy ezek a szülők hány családban élnek: vagyis esetünkben két szülő ugyanazon családban él.

egyben döntési kényszer is) lehet az, amikor csak adott tannyelvű iskola áll rendelkezésre az adott településen (6 szülő, 3 család). Ezt nevezhetjük a nincs más tannyelvű iskola motivációjának. A már korábban Séra Magdolna által meghatározott motivációkból a vizsgálatban még említették a nyelvtudás megszerzését (7 szülő, 4 család), a magyar nyelven való tanulás fontosságát (4 szülő) és a rejtett kompenzáció is előkerül egy szülőnél.

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál a vizsgálatban a szülők előzetesen beszéltek terveikről, azonban közvetlenül a doktori értekezés megszületése előtt, 2015 tavaszán megpróbáltam elérni a kutatásban részt vett családokat, és információt szerezni arról, hogy a gyermekek milyen tannyelvű iskolába járnak. A 25 családból 15-öt sikerült közvetlenül vagy az egykori terepmunkás társaimon keresztül elérnem. A korábbi tervekhez képest 10 család nem tért el, s olyan tannyelvű iskolába adta gyermekét, amelyet a vizsgálat idején megadott. A munkácsi Dánocskánál a szülők mindketten az ukrán tannyelvű iskolát említették, azonban a gyermeket végül magyar tannyelvű iskolába jár. Döntésük megváltoztatását azzal indokolták, hogy nagyobbik lányuk is magyar iskolába jár, és így könnyebb lesz a kicsinek is. Az oroszvölgyi Márjánocska és a viski Adrián esetében a kérdőívben a szülők nem válaszoltak, illetve Márjánocska édesanyja még nem döntött az iskola tannyelvét illetően. Azonban mindkét gyermek esetében a szülők az ukrán tannyelvű iskolát választották. A gyermekkel való nyelvhasználat (többnyire ukránul) és az óvoda tannyelve (ukrán tannyelvű) mintegy előrevetítették a szülők ezen döntését. Továbbá érdemes még megemlíteni a munkácsi Dani esetét is, hiszen a vizsgálat idején az ukrán nemzetiségű és anyanyelvű édesanya egyértelműen az orosz tannyelvet jelölte meg, míg a magyar nemzetiségű és anyanyelvű édesapja az orosz és az ukrán tannyelv között hezitált. A gyermek napjainkban orosz–ukrán vegyes tannyelvű iskola ukrán tannyelvű osztályába jár. A macsolai Karina esetében is a korábban magyar tannyelvű iskolába való beiskolázási tervek után az egyik beregszászi vegyes tannyelvű iskola ukrán tannyelvű osztályába írtak be gyermeküket. Bár korábban azzal indokolták a szülők a magyar tannyelvű iskola mellett döntésüket, hogy csak ilyen iskola található a településükön⁵¹ és nem szeretnék más településre vinni iskolába gyermeküket, azonban a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatbázisa alapján tudjuk, hogy a 2008/2009-es tanévtől már nem működött a településen iskola. Tehát a szülők végül az iskola hiánya miatt kénytelenek voltak más településre vinni gyermeküket, és így a döntési lehetőség következtében mégiscsak az ukrán tannyelvű iskolát választották.

A fenti vizsgálati eredmények alapján elmondható, hogy az etnikailag heterogén családokban a szülők legtöbbször olyan motivációk mentén döntenek a tannyelv kiválasztáskor a többségi nyelv mellett, amely a többségi állam rejtett oktatás- és nyelvpolitikájában a többségi nyelv pozíciójának megerősítését, a kisebbségi nyelv értéktelenségét, leértékelődését

---

⁵¹ A gyermekkel a vizsgálatot 2010-ben készítettem, s az iskola már 2008-tól nem működött. Vagyis a szülők nem voltak tájékozottak arról, hogy a településükön nincs is működő oktatási intézmény és így mindenképpen más településen lesznek kénytelenek beiskoláztatni gyermeküket.

szorgalmazza, vetíti elő. Szintén jelentős azon motivációk száma, amelyek a magyar nyelven történő tanulás fontosságát, illetve a nyelvtudás (kisebbségi és/vagy többségi) megszerzését tűzik ki célul. Azonban az etnikailag vegyes házasságok esetében a beiskolázás során nyelvi stratégiaként többségében a többségi nyelv elsajátítását tűzik ki célul, bár több esetben is együttthatóként megjelenik a kisebbségi nyelv elsajátítása, beszédszintű megőrzése.

4.5.2. A társadalom és a környezet hatásai a családok nyelvi szocializációjára

Mivel a nyelv rendszerint a politikai hatalom gyakorlásának eszköze is, így nem meglepő, hogy a nagymérvű politikai átalakulások új nyelvpolitikai döntéseket is vonnak maguk után, amelyek egy-egy ország nyelvi arculatát jelentősen megváltoztatják, a kétnyelvűség új formáit hozzák létre (Bartha 1999: 43), s ezáltal jelentősen befolyásol(hat)ják az országban élő etnikai kisebbségek nyelvhasználatát, nyelvi attitűdjét, anyanyelvéről való értékvilágát.

A családban lezajló elsődleges szocializációnak köszönhetően a szocializáció során közvetített értékek belsővé válnak, s ezek a későbbiekben jelentősen meghatározzák az egyén viselkedését. Ezek a családban szerzett minták befolyásolják a másság elfogadását, az etnikai identitás beépülését, a másokról kialakított sztereotípiákat. A szülők döntésének közvetlen szerepe van a nyelvek iránti attitűdök, a nyelvtanulási motivációk kialakításában, fenntartásában, mint azt Józsa és Nikolov (2005), Kormos és Csizér (2005) kutatásai is alátámasztják. S ez nemcsak az idegen nyelvek tanulásánál állapítható meg, hanem a családon belüli nyelv(ek) elsajátításánál is.

A nyelvileg vegyes családban élő házastársak akár tudatosan, akár nem, kidolgozzák a saját családjukra jellemző nyelvhasználati szabályrendszert, amely meghatározó lesz a családban szocializálódó gyermekek számára is (De Klerk 2001, Kiss 1995: 229). Ezeknek a döntéseknek a hátterében olyan tényezők húzódnak, mint a nyelvek nemzetközi és gazdasági szerepe, a nyelvek presztízse, történelmi és politikai tényezők, a nyelvekre jellemző szociokulturális örökség, a nyelvekhez való hozzáférés a családon kívül, a család sajátos dinamikája (Vremir 2007), a szülők nyelvi attitűdje, a nyelvek elsajátításának költség-haszon dimenziója (Bartha 1999: 175) stb.

A családban a szülői nyelvi attitűdök közvetlen hatással vannak a gyermek nyelvi szocializációjának kimenetelére. Ha ezek az attitűdök a másik házastárs anyanyelvének irányába negatív jelzést közvetítenek, akkor a családon belül a gyermekek nyelvi nevelésében sem lesz kiegyensúlyozott a nyelvi hatás, s így az egyik nyelv vagy dominánssá, vagy kizárólagossá válik. Ugyanilyen hatással járhat az is, amikor az eltérő nyelvű házastársak között a megindult nyelvi kiegyenlítődés hatására változáson megy keresztül mindkét fél nyelvhasználata (Kiss 1995), s ennek következtében az egyirányú kétnyelvűség esetében a közös, általában többségi nyelv válik dominánssá (Vetési 1980).

Bartha Csilla (2002: 130) véleménye szerint a szülői attitűdök, nyelvválasztási stratégiák nagymértékben felelősek a gyermeknél regisztrálható nyelvvészteni tendenciák intenzitásáért és minőségéért.

A nyelvi attitűd az attitűd⁵² fogalmához hasonlóan, csak a nyelv szintjére szűkítve, definiálható. Trudgill (1997: 58) megfogalmazásában a nyelvi attitűd az embernek a különböző nyelvekhez, dialektusokhoz, kiejtésváltozatokhoz és ezek beszélőihez való viszonyulása. ... Nincs nyelvi megalapozottsága, társadalmi eredetű, de erős hatással lehet a nyelvi változásra és viselkedésre. Kiss Jenő (1995: 135) meghatározása szerint „a nyelvi attitűdöt az egyént érő különböző természetű presztízshatások, az egyén nyelvi és a nyelvhez kapcsolódó ismeretei és hiedelmei, anyanyelvi és általános műveltsége, környezetének szokásai, véleménye formálják.”

Mielőtt megnéznénk a családok nyelvi attitűdjét és nyelvi szocializációs stratégiára ható külső, nem (csak) nyelvi alapú tényezőket, előtte vessünk egy pillantást a kárpátaljai magyar közösség magyar nyelvi attitűdjére egy empirikus kérdőíves felmérés eredményei alapján.

Kárpátalján 2006-ban a magyarok által lakott homogén tömbben a magyar, ukrán és orosz nyelv presztízisére vonatkozóan a Hodinka Antal Intézet munkatársai (köztük én is) egy empirikus kérdőíves felmérést végeztek 300 kárpátaljai magyar lakos bevonásával (vö. 8. táblázat). E vizsgálat egyik része a nyelvekhez való viszonyul, a nyelvi attitűddel foglalkozott.

8. táblázat

Az adatközlők megoszlása az alapsokasághoz viszonyítva és a nemek tekintetében (N=300)

település neve	magyarok száma (fő)	magyarok aránya az e területen élő alapsokaság tekintetében (%)	adatközlők száma (fő)	ebből	
				nő	férfi
Beregszász	12785	9,1	26	14	12
Nagyszőlős	3633	2,6	8	4	4
Ungvár	7972	5,7	17	9	8
Munkács	6975	4,9	15	8	7
Beregszászi járás	41168	29,2	88	47	41
Nagyszőlősi járás	30874	21,9	66	37	29
Ungvári járás	24822	17,6	53	29	24
Munkácsi járás	12871	9,1	27	14	13
Összesen	141100	100	300	162	138

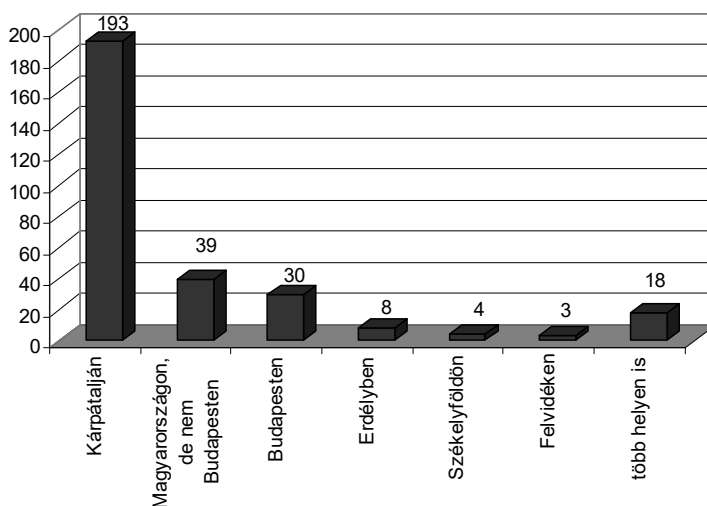
⁵² Az attitűdről Magyar Értelmező Kéziszótárban a következőket olvashatjuk: „fn 1. vál Magatartás, viselkedés(i mód). | Elméleti álláspont, gondolkodásmód. ... 3. Szociol Vmely meghatározott eseménnyel v. véleménnyel kapcs. tanúsított magatartás. ...” (Magyar Értelmező Kéziszótár 2003: 72)

Kisebbségi helyzetben a különböző nyelvekhez való viszony és az anyanyelvi helyi változatukhoz való viszony külön figyelmet igényel. Először az adatközlőktől (továbbiakban AK) a Kárpátalján használatos magyarhoz mint kisebbségi anyanyelvhez, ukránhoz mint jelenlegi államnyelvhez, és oroszhoz mint a volt Szovjetunióban a népek közötti érintkezés nyelvéhez fűződő viszonyukról kérdeztük. Az AK-k mindegyike szeret magyarul beszélni, oroszul fele-fele az arány, míg ukránul 2/3-uk nem szeret beszélni. A következő kérdésben, ahol 1-től 10-ig (1 = nem szép; 10 = nagyon szép) terjedő skálán kellett értékelni a nyelvek szépségét, az AK-k véleménye szerint a magyar nyelv nagyon szép (9,63-as átlageredmény), az orosz nyelv a közepestől szebb (6,84), míg az ukrán nyelv csak közepesen szép (5,82). Vagyis az AK-k többsége nem szeret ukránul beszélni, s nem is tartja szépnek az ukrán nyelvet, olyannyira, hogy még az orosz nyelv is megelőzi. A különböző adminisztratív egységek tekintetében a magyar nyelvet a legkevésbé Munkácson és Nagyszőlősen tartják szépnek, míg az ukrán és orosz nyelveket egyaránt Ungváron.

Az anyanyelvük tekintetében a kárpátaljai magyarok erős, pozitív irányú nyelvi attitűddel rendelkeznek, hiszen a megkérdezettek 2/3-a szerint Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul. Alig több mint 10%-uk szerint Magyarországon, de nem Budapesten, míg 10%-uk szerint Budapesten beszélnek a legszebben magyarul (vö. 9. ábra).

9. ábra

Hol beszélnek a legszebben magyarul? (N=295)

A különböző adminisztratív egységek vizsgálata esetében az ungvári és az ungvári járási AK-k jelölték a legkevésbé azt, hogy Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul, míg a legtöbben Beregszászban.

A kárpátaljai magyarok az anyanyelvükhöz fűződő erős, pozitív nyelvi attitűdjük mellett igen erős lokális identitástudattal rendelkeznek. A kérdőívben szintén tízfokú skálán kellett értékelni először az érzelmi kötődésüket egy területhez, majd a magyarság irányába.

A kérdőívben megadott területekhez való kötődés esetében a kárpátaljai magyarok a legerősebb territoriális kötődéssel a saját településükhöz (9,59-es átlageredmény) és Kárpátaljához (9,61) viszonyulnak. Ezeket követi Ukrajna (7,03), mint jelenlegi „hazaállam”, majd Magyarország (5,95), mint a magyarság hazája, s végezetül pedig a volt Szovjetunió (2,57). Ez utóbbihoz főként az idősebb korosztály mutatott magasabb pontértékű kötődést. Érdekes, hogy Ukrajna megelőzi Magyarországot, mint a sokak által emlegetett „anyaországot”. Cserniczkó (1998: 135) 1996-ban elvégzett vizsgálata alapján Magyarország az 5 fokú skálán még két egésszel megelőzi Ukrainát az átlagértékek esetében. Vagyis a kárpátaljai magyarság identitástudatában a Magyarországhoz és Ukrainához való territoriális kötődésnél változás figyelhető meg, amelynek egyik valószínűsíthető kiváltó oka a 2004. december 5-i népszavazás eredménye, amikor is a magyarországi állampolgárok a határon túliak kettős állampolgárságának kérdésében kiírt népszavazáson elutasították a határon túli magyarok részére a kettős állampolgárság megadását.

Egyértelműen a kárpátaljai helyi identitástudat erősségét mutatja az is, hogy az AK-k sokkal inkább érzik magukat a kárpátaljai magyarsághoz tartozónak (9,45), mint a magyar nemzethez tartozónak (7,63). Cserniczkó (1998: 136) 1996-os vizsgálatában a magyar nemzethez való tartozás 4,6-os átlagot ér el, míg a kárpátaljai magyarsághoz való tartozás csak 4,5-es értéket. Vagyis a kárpátaljai magyarságra jellemzően a lokális magyar identitástudat erősödése vonatkoztatható.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kárpátaljai magyarságnak a kárpátaljai magyar nyelvváltozathoz fűződő viszonya és magyar nyelvi attitűdje erős és pozitív irányú. Továbbá erős magyar, s ezen belül is lokális magyar identitástudattal rendelkezik.

Bernstein (1975) úgy vélekedik, hogy a nyelvi szocializáció meghatározó része a társadalomba való beilleszkedésnek, s így a gyermek nyelvi fejlődésére, nyelvi kódjainak alakulására is nagy hatással van a külső környezet, vagyis a szűkebb értelemben vett társadalom, amelyben felnövekszik. A nyelvcserefolyamatban megjelenő nyelvi változások a nyelven kívüli faktorok figyelembevételével csak részlegesen értelmezhetők (Bartha 2002: 130). Ez alapján vizsgáljuk most meg a kárpátaljai magyar nyelvre ható jelentősebb társadalmi, nem (csak) nyelvi alapú tényezőket. A tényezőket a magyar nyelvi attitűdre és a családokban lezajló magyar nyelvi szocializációra gyakorolt hatásuk alapján két csoportra osztottuk: erősítő és gyengítő tényezők.

4.5.3. A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját erősítő külső tényezők

1989. március 1. Határnyitás A Szovjetunió és Magyarország között létrejött egyezmény keretében egyszerűsített kishatárforgalmi engedéllyel lehetett átjutni Magyarországra a kárpátaljai lakosoknak. Ez a kárpátaljai magyar nyelv szemszögéből hatalmas támogatás volt. A Szovjetunió széthullása utáni nehéz gazdasági helyzetből sokan Magyarországon dolgoztak, aktívan részt vettek a feketekereskedelemben, nemcsak a magyarok, hanem a kárpátaljai más nemzetiségek is. Nagyon sokan Magyarországra írták be gyermekeiket középiskolába, sokan nyertek felvételt felsőfokú tanintézményekbe stb. Kárpátalján a határhoz közeli régiókban sok szülő, aki korábban ukrán tannyelvű iskolába adta gyermekét, ebben az időszakban átjelentkezett magyar tannyelvű iskolába.

1990/1995 Magyarországi ösztöndíjrendszer. A magyar ösztöndíjrendszer kialakítása és pályázati rendszerbe való terelése nagyban elősegítette a Magyarországon anyanyelvükön továbbtanuló diákok lehetőségeinek bővülését. Különös tekintettel igaz ez a doktori képzésekben való részvételre, hiszen az ukrainai lehetőségek nagyon korlátozottak voltak, különösen a magyar filológusok esetében. E rendszer tovább növelte a kárpátaljai magyarság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számát. Ennek ellenére e tényező a gyengítő oldalra is felírható, hiszen számos fiatal a tanulmányai végeztével nem tért vissza Kárpátaljára, így a magyarság fogyásához is hozzájárult. Azonban számos olyan friss diplomás is akadt, aki hazatérve Kárpátalján vállalt munkát.

A kárpátaljai magyar tannyelvű középfokú oktatás erősödése. A kilencvenes években számos középfokú magyar oktatási intézmény nyitja meg kapuit. Ezeknek jelentős része egyházi támogatottságú: Nagyberegi Református Líceum (1993/1996), Tiszapéterfalvi Református Líceum (1995), Nagydobronyi Református Líceum (1995), Técsői Református Líceum (2000), Munkácsi Szent István Római Katolikus Líceum (2001), Karácsfalvi Sztójka Sándor Görög Katolikus Líceum (2003); más részük állami berkekben született: Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium (1991) és Jánosi Mezőgazdasági Líceum (1996). Ezen intézmények oktatási színvonala nagyon sok fiatal számára elérhetővé tette a hazai és a magyarországi felsőoktatási intézményekbe való sikeres felvételi vizsgákat.

A falusi turizmus regionális gazdasági hatásai, mint külső nyelvre hatást gyakorló tényezők főként azokon a településeken és környékükön mutatkoznak meg, ahol kialakult a falusi vendégfogadás intézménye. Ilyen települések közé sorolható többek között Visk, Bene, Csetfalva, Mezővári, Mezőkaszony, Oroszi, Borzsova, Nagybakta, Nagymuzsaly stb., ahol az 1990-es és 2000-es évek elejétől megindul a falusi turizmus. Különösen nagy lehet a jelentősége olyan településen, mint a szórványkörnyezetben lévő Viskén (jelen vizsgálat egyik kutatópontja), amely családi, gazdasági hatásával támogatást nyújtott magyarságuk, anyanyelvük megőrzésében. A 2014-től kialakult kelet-ukrainai katonai konfliktus miatt

azonban a Magyarország felől érkező turizmus elenyésző méretűre apadt (Sass, Berg-hauer szerk 2019: 39, 42–43, 48–49).

A kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás újjászületése. 1994 őszén a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola közreműködésével Kárpátalján, Beregszászon megindul a magyar nyelvű főiskolai oktatás. Korábban csak az Ungvári Állami Egyetemen folyt magyar nyelvű, főként magyar filológusképzés. 1996/1997-es tanévben a főiskola megkapja a működési engedélyt Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumától, s így már önálló intézményként működik tovább 40 diákkal (A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola évkönyve (1996–2006); Cserniczkó 1998: 112–114).

A főiskola a határon túli magyarság felsőoktatási intézményei közül elsőként ad ki a többségi, jelen esetben az ukrán állam által akkreditált diplomát 2001-ben.

Az intézményben, amely 2003-ban felvette II. Rákóczi Ferenc nevet, a 2014/2015-ös tanévben a Tanulmányi Osztály adatbázisa alapján a különböző képzési formákban 681 hallgató kezdte meg a tanulmányait. A főiskola Beregszász városát a szellemi és kulturális élet központjává tette, hiszen számos helyi, országos és nemzetközi konferenciának ad otthont, több irodalmi folyóirat szervez író-olvasó találkozót, neves magyarországi, ukrainai és külföldi oktatók, személyek látogatnak el, tartanak előadást az intézményben, számtalan hagyományt teremt (Rákóczi-napok, Öregdiák találkozó, Gólyabál stb.), illetve sok-sok értékteremtő kulturális rendezvénynek ad helyet. Továbbá a főiskola berkein belül működik a Magyar Tudományos Akadémia által akkreditált Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, amely főként társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozik, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, amelynek fő profilja a nyelvészeti, szociolingvisztikai kutatások, illetve a Fodor István Természettudományi Kutatóközpont, mely főként a biológia tárgykörébe tartozó kutatásoknak biztosít teret.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola több szempontból is erősítette a magyar nyelv helyzetét Kárpátalján:

1. teljessé tette a magyar nyelvű oktatási rendszert az óvodától a felsőfokú oktatásig;
2. a Magyarországon történő továbbtanulás miatti értelmiségi elvándorlást csökkentette, hiszen az itt végzettek 85%-a itthon helyezkedett el pedagógusként, további 10%-a nem pedagógusként helyezkedett el Kárpátalján, míg mindösszesen 5%-a vállalt Magyarországon munkát⁵³. Ezzel lassította a kárpátaljai magyarság fogyását, így nagyobb tér maradt a magyar nyelv használatára;
3. fellendítette a magyar tudományos életet, ami a kárpátaljai magyar nyelv számára újabb nyelvhasználati színtereken, nyelvváltozatokban biztosít részvételt;

---

⁵³ A 2014-ben bekövetkezett kelet-ukrainai események és Ukrajna nehéz gazdasági viszonyainak köszönhetően hatására ez az arány jelentősen romlott.

4. a szellemi, kulturális élet elősegítésében számos olyan rendezvénnyel, kulturális eseménnyel gazdagította a lehetőségeket, amelyeken a magyar nyelvű kultúra kapott megnyilvánulási lehetőséget;

5. a magyar nyelven való továbbtanulási lehetőségnek köszönhetően enyhítette a csak ukrán nyelven lehet boldogulni és továbbtanulni demagógiát.

A 2001. évi státusztörvény számos kedvezményével (utazási, szakkönyvvásárlási stb.) a kapcsolattartáson keresztül erősítette a magyar nyelv helyzetét.

2004–2006 között a magyarországi lakosok bevásárló turizmusa virágkorát élte. Bár korábban is volt, hatalmas tömegeket csak ebben az időben mozgatott meg igazán. E jelenségnek a magyar nyelvre gyakorolt pozitív hatását a kereskedelmi életben lehetett érezni. Az a kereskedő, aki azelőtt, még ha tudott is a magyarul, nem szólalt meg, ezután ha magyartalan akcentussal törve is a nyelvet, megpróbálta magyarul mondani. Sok kereskedelmi egységben megjelentek a magyar nyelvű hirdetések, feliratok is.

2008-ban a kishatárforgalom visszaállítása is a magyar nyelv helyzetét erősítette, hiszen a korábban behozott schengeni vízumszigorítások nehezítették a Magyarországgal való kapcsolattartást (ez utóbbiról bővebben lásd később *A magyar nyelvi attitűdöt gyengítő tényezők* című részben).

Ugyanebben az évben a schengeni vízum igénylése is egyszerűsödik, s ez szintén a kapcsolattartás által erősítette a magyar nyelvi attitűdöt. Ezen enyhítések lényege, hogy a meghívólevél, jövedelem-, lakhelyigazolások helyett a magyar igazolvánnyal és a kárpátaljai magyarságszervezetek által kiállított felelősségvállalási nyilatkozattal is hozzáférhetővé vált a schengeni vízum. A bonyolult ügyintézés miatt nem kerül be az erősítő hatások közé a nemzeti vízum, hiszen e bürokratikus procedura miatt nagyon sokan nem igényelték.

A magyar Országgyűlés 2010. május 26-án fogadta el a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítását, amely alapján a határon túl élő magyarok kedvezményesen, egyszerűsített honosítási (és visszahonosítási) eljárásban szerezhetik meg a magyar állampolgárságot. A 2010. augusztus 20-án életbe lépett törvénynek köszönhetően a határon túli magyar kisebbségek 2011. január 1-től így kettős állampolgárság intézményének keretében a többségi állam polgárai mellett magyar állampolgárok is lehetnek/lehetnek.

Ez a törvény a határon túli magyar kisebbségek és az általuk használt magyar nyelv számára kedvező hatást gyakorolt. A törvény következtében a Magyarország által kiállított Európai Unió útlevélhez lehet hozzáférni, amely által számos olyan országba vízumkényszer nélkül utazhatnak, vállalhatnak munkát a kárpátaljai magyarok, ahová azelőtt vízumkényszer miatt nem vagy csak nehéz körülmények között juthattak el. A pozitív hatás másik aspektusa, hogy Magyarország területén majdnem teljesen ugyanazon jogok illetik meg őket, melyek az ott élőket. Vélhetőleg e pozitív hatásoknak következtében Kárpátalján megnőtt az igény a magyar nyelv tanulása iránt, hiszen az állampolgárság megszerzésének egyik alapfeltétele a magyar nyelv gördülékeny használata. Számos helyen nyitottak

a nyelviskolák magyar tanfolyamokat is, adták szülők magyar tannyelvű iskolába gyereket, vegyes házasságban élő szülők fordítottak gondot a magyar nyelv elsajátítására is stb.

Szintén 2010-ben indította el a magyar kormány a Szülőföldön magyarul elnevezésű támogatási programját. Ennek lényege, hogy a magyar tannyelvű iskolába (vagy ennek hiányában szórványban esti iskolát látogató) járó diákok és felsőoktatási hallgatók évente egyszeri nevelési, oktatási, valamint tankönyv- és taneszköz támogatásban részesülhetnek. Ezt később kiterjesztették az óvodai korcsoportra is. Ez a vissza nem térítendő anyagi támogatás számos szülőt motivált abban, hogy gyermekét magyar tannyelvű iskolába írassa be. Ezáltal a magyar tannyelvű iskolák presztízse ha bizonyíthatóan nem is nőtt, de nem is csökkent.

Ukrajna törvénye „Az állami nyelvpolitika alapjairól” (Закон України „Про засади державної мовної політики”⁵⁴) 2012-ben került elfogadásra. E törvény kedvező törvényi feltételeket teremtett a kisebbségek nyelvhasználatára nézve, hiszen kimondta, amelyik közigazgatási egységben a kisebbségi nyelvet beszélők aránya eléri a 10%-ot, ott a törvény kötelezően előírta a kisebbségi vagy regionális nyelv használatát írásbeli és szóbeli ügyműben (Csernicskó 2016: 78–79). Ez mindenképpen erősítő hatású tényező volt a magyar nyelvre nézve még akkor is, ha a 2001-es census alapján a magyar nyelv regionális nyelvvé kellett volna válasszon Kárpátalján (magyarok aránya 12,1%), de ez nem valósult meg. A kisebb közigazgatási egységekben (járások, települések) is külön határozat szükségeltetett a törvény használatához/életbe lépéséhez.

Kormánytámogatások 2015-től. A Szülőföldön magyarul támogatási programot követően 2015-ben a magyar kormány támogatást nyújt a magyar tannyelvű iskolákban dolgozó, illetve a magyar nyelven oktató pedagógusok, művészeti iskolák pedagógusai és az egészségügyben dolgozók részére is. Ezt a támogatást 2017-től kezdve kiterjeszti a könyvtárosok, kulturális szférában dolgozók, színészek és a média területén tevékenykedőkre is. Ezek a támogatások egyértelműen pozitív hatást gyakoroltak a magyar kisebbség szülőföldön maradására, mely szintén a magyar nyelv erősítését szolgálta.

2016-ban nyílik meg az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ, melyen keresztül a magyar állam hathatós támogatást nyújt Kárpátalja magyar vállalkozóinak, mezőgazdászainak. Az indulástól a 2019-es pályázati ciklusig (a 2019-es pályázatokról még nem született döntés) megközelítőleg 17000 jelentkező nyújtotta be pályázatát⁵⁵, melyek közül közel 3500-an nyertek támogatást a különböző pályázati kategóriákban. Ez jelentősen segítette a magyar emberek helyben való boldogulását, így a magyar nyelv helyzetét is.

⁵⁴ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2019.10.27.)

⁵⁵ Forrás: <https://kmksz.com.ua/2019/01/12/siker-es-eg-an-ed-e-gazdasagfejleszt-es-i-program-karpat-aljan/> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 18.)

4.5.4. A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját gyengítő külső tényezők

A gyengítő hatások között elsőként az ukrainai kisebbségi oktatás 1997. évi reformtervezetét lehet említeni. Az Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai címet viselő, 1997. május 14-én megjelent törvény többek között a polikulturális oktatást tűzi ki célul. E polikulturális oktatási modell szerint az iskolákban kétnyelvű (nemzetiségi és ukrán) tanárok oktatnak ukrán nyelven, ami alól csak az „etnikai jellegű tantárgyak” (anyanyelv és irodalom, történelem és honismeret) jelentenek kivételt. A törvénytervezet szerint az általános és a középiskolákban az oktatás nyelve – a korábban említett etnikai jellegű tantárgyak kivételével – az ukrán kell, hogy legyen. Az anyanyelvi oktatásra csak az elemi osztályokban, vagy a nemzetiségi társadalmi szervezetek által működtetett oktatási formákban nyílik lehetőség (Beregszászi – Csernicskó – Orosz 2001: 97). Ez nagyban hasonlít az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási programra, amely szerint a kisebbségi nyelv szerepe a többségi nyelv elsajátításának elősegítésére korlátozódik (Skutnabb-Kangas 1997: 25, Kontra 1997: 77, Beregszászi – Csernicskó – Orosz 2001: 100). A törvénytervezet négy változatot élt meg, de tartalmában nem sokat változott.

2003-ban a magyar állam az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik előzményeként/következményeként/feltételeként Ukrajnával szemben bevezeti a vízumkötelezettséget. Ez az esemény a magyar nyelvi attitűd szempontjából mindenképpen a gyengítő hatások közé sorolható, hiszen sok embert fosztott meg a lehetőségtől, hogy átkelhessen Magyarországra menjen. Ugyan a vízum ingyenes volt, de a bürokratikus procedúra és a konzulátusi megaláztatások sokak kedvét elvették.

2004. december 5. – Népszavazás a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról. Magyarországon a kettős állampolgárságról tartott népszavazás „elbukása” a kisebbségi sorsban élő magyarság számára egyet jelentett: a kisebbségi magyar senkinek sem kell. S mint jelenség ez a kisebbségi régiókban, így Kárpátalján is a magyar nyelvi attitűdre nézve gyengítőleg hatott.

2007 nyara – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola egyes szakjainak visszaminősítése. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által tett ellenőrzés következtében a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola számos szakán visszavonták a specialista szintű diplomák kiadásának az engedélyét. Ez az intézkedés sok diák számára jelentette azt, hogy például angol szakon a specialista végzettséget csak az Ungvári Nemzeti Egyetemen tudta elérni költségtérítéssel képzésben. Vagyis a főiskola vonzereje csökkent a továbbtanulók szemszögéből, mivel csak alacsonyabb fokú képzési formát tud biztosítani a hallgatóinak. Ez természetesen a magyar nyelv helyzetére is kihatással volt és van.

2008 – a kötelező ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségi vizsga bevezetése, mint felvételi követelmény. Bár már a korábbi évben is – kísérleti jelleggel – önkéntesen

jelentkező tanulók tettek emelt szintű érettségi vizsgát, de csak 2008-tól tették kötelezővé az ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségi, s egyben felvételi vizsgát (Cserniczkó 2008a: 169).

Ez a törvény kézzel foghatóan gyengítette a magyar nyelvi attitűdöt, hiszen a magyar tannyelvű iskolában tanuló diákoknak is ugyanazt a feladatsort kellett megoldaniuk, mint az ukrán anyanyelvű, ukrán tannyelvű középiskolát végzett társaiknak. Ez mindenképpen hátrányt jelentett számukra, ami a továbbtanulási kedvben és a vizsga sikerességében is megmutatkozott. 2008-ban a magyar tannyelvű középiskolák 1104 érettségizője közül csupán 611 vállalta az ukrán nyelven történő emelt szintű érettségire való megpróbáltatást, s ezek közül is mindösszesen 434 főnek sikerült teljesítenie az ukrán nyelv és irodalom vizsgát. Vagyis a magyar középiskolákban érettségizők 39% számára adatott meg a lehetőség valamely felsőoktatási intézményben való továbbtanulás (Közoktatás 2008: 4). 2010-ben Orosz Ildikó, a KMP SZ elnöke szerint a magyar iskolát végzett diákok csupán 17%-a nyújthatta be valamely felsőoktatási intézménybe a jelentkezését (Orosz 2010: 3). 2019-ben az ukrán nyelv és irodalom emeltszintű érettségire 838 magyar tannyelvű iskolát végzett diák jelentkezett, melyek közül 702-en sikeresen teljesítették a tesztelést⁵⁶. A korábbi évekhez képest jó eredmények annak is köszönhetők, hogy az ukrán kormány 2018. november 14-én kiadott 952. számú rendelete „sajátos oktatási igényű”-ek közé sorolta be a tanulmányait nem a szláv nyelvek közé tartozó nyelven oktató iskolában tanuló diákokat, köztük a magyarokat is. Ez azt jelentette, hogy a 2008 óta szervezett ukrán ZNO történetében először az ukrán nyelv és irodalom vizsga értékelése során alacsonyabb átmenő ponthatárt állapítottak meg a tanulmányait nem a szláv nyelvek közé tartozó nyelven oktató iskolában tanuló diákok számára⁵⁷.

S hogy az emeltszintű érettségi bevezetésének a kisebbségi nyelven való iskoláztatástól való elriasztó hatása még hatékonyabb legyen, 2008. május 26-án megjelenik az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma vezetőjének, Ivan Vakarczuknak 461. számú rendelete, amelyet az alábbiakban röviden ismertetnénk.

A rendelet a 2008–2011-es időszakban a nemzetiségi kisebbségi iskolákban az ukrán nyelv oktatásának javítását szolgálja. A cselekvési terv alapján az első lépésben 2008. szeptember 1-től a nemzeti nyelven oktató iskolák 5. osztályában Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: a gyermekek anyanyelvén, illetve ukrán nyelven. Második lépésben 2009 szeptemberétől ezt a tantárgyat már csak ukrán nyelven kell oktatni, illetve emellett a földrajz tantárgyat kell két nyelven tanítani. A 7. osztályban már e korábbi két tantárgy mellett már a matematikát is két nyelven kell oktatni. A 10. osztályokban 2010. szeptember 1-től az ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgák jegyében Ukrajna története és a matematika tantárgyakat államnyelven kell tanítani. A 11. osztályok

⁵⁶ <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/zno-2019-statisztikai-adatok/>

⁵⁷ <http://hodinkaintezet.uz.ua/minden-magyarul-is-oktato-iskolaban-kevesebben-buktak-el-iden-az-ukran-zno-n-mint-tavalyl/>

esetében 2009 szeptemberétől a matematika és egy, a tanulók által választott tantárgy oktatása történne ukrán nyelven (Cserniczkó 2008b: 307; 2008a: 168; lásd ukrán nyelven <http://www.mon.gov.ua>). Ez a miniszteri rendelettel megerősített oktatási program az úgynevezett átírányítási (tranzitív) program bevezetését irányozza elő, akárcsak korábban az 1997-es reformtervezet.

A 461. számú rendelet tényleges alkalmazása elmaradt, de a kötelező ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségivel együttesen a kárpátaljai magyarság körében riadalmat keltett. Sok szülő látta és napjainkban is látja gyermekének boldogulását, jövőjét biztosítását abban, hogy gyermeke beiskoláztatásakor a többségi tannyelvű iskolát választja.

Az erősítő tényezők között már említettük a magyar Országgyűlés által 2010-ben elfogadott a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítását, amelynek alapján a határon túl élő magyarok kedvezményesen, egyszerűsített honosítási (és visszahonosítási) eljárásban szerezhetik meg a magyar állampolgárságot. Ez azonban a pozitív hatásai mellett kedvezőtlen hatásokat is magában hordoz a kárpátaljai magyarság tekintetében. A kárpátaljai közösségre gyakorolt/gyakorolható kedvezőtlen hatásai között mindenképpen meg kell említeni, hogy e törvény által könnyebb út nyílt a Magyarországra történő áttelepülés (elvándorlás) előtt, amely a kárpátaljai kisebbség mint közösség demográfiai veszélyeztetettségét segítheti elő. Ez a külföldi munkavállaláson keresztül a fiatalabb generáció akár végleges áttelepülését is jelentheti. Ez a kedvezőtlen hatás különösen felértékelődött a 2014-ben kezdődött kelet-ukrajnai katonai konfliktus kirobbanása óta. A 2013 őszén a kijevi Majdan téren kezdődött kormányellenes tüntetések erőszakba torkolltak, majd ezt követően 2014-ben megbukott az ukrán kormány. A helyére került új ideiglenes ukrán vezetés döntéseinek hatására Kelet-Ukrajnában izzottak fel a kedélyek, s a napjainkig is tartó, több ezer halálos áldozatot követelő fegyveres konfliktusban végződtek.

Ugyan Kárpátalja területétől távol lévő harcok közvetve nem érzékeltetik hatásukat, de az ország gazdasági helyzete, a katonai besorozások és a tartalékosok besorozásának folyamatai Kárpátaljára, a kárpátaljai magyarságra is hatással vannak. Elsődleges hatásként említhető, hogy sok kárpátaljai magyar települ/települt át a tartalékosokat érintő katonai behívások elől, elkerülendő a kelet-ukrajnai harcokban való részvételt. Sok fiatal vállalt külföldön munkát az országban tapasztalható, s a harcok óta csak súlyosbodó gazdasági helyzet miatt. Mind a véglegesen kitelepülők, mind pedig a jelenleg ideiglenesen külföldön dolgozók a helyi magyar közösség demográfiai helyzetét nehezítik, amely közvetlen hatással van a magyar nyelvre, a magyar nyelv használatára.

2002 után Ukrajnában megszüntették az egyéni parlamenti választóközeteket, s egészen a 2012-es választásokig így maradt. Így ezen időszakban egyéni listákon nem is volt mód arra, hogy a kárpátaljai magyarság korábbi gyakorlatához híven közvetlenül képviseltethesse magát az ukrán törvényhozásban. Azonban az egyéni választási körzetek visszaállítása után sem sikerült egyéni körzetben magyar képviselőt juttatni az ukrán honatyák közé, hiszen a magyar többségű korábbi 72. körzetet teljes mértékben az etnikai

viszonyok figyelmen kívül hagyásával (vagy pontosan ezért!) teljesen átszervezték. A 2019-es parlamenti választásokon nem sikerült magyar képviselőjelöltnek bejutni az ukrán parlamentbe, így a független Ukrajna életében először nincs képviselője a magyar kisebbségnek.

2015-ben hirdeti meg Ukrajna a közigazgatási reformot, mely igazából 2019 második feléig csak csordogál medrében. A közigazgatási reform tervei alapján megszűnnek a korábbi formában lévő településszintű önkormányzatok, helyüket hromadák (településtársulások) veszik át, melyek minimum 5000 lakossal rendelkeznek. A 2019-ben lezajló településegysüléseknek köszönhetően például a magyar többségű Dercen és Izsnyéte a Munkácsi kistérséghez csatlakozik, melynek köszönhetően a magyarok aránya jelentősen lecsökken a kistérség népességében, s ez kedvezőtlen hatást gyakorol(hat) a magyar nyelvre is. A járásek a korábbi területüknél jóval nagyobbak lesznek, hiszen Kárpátalján három-négy járást terveznek, s a megyék helyett pedig régiók jönnének létre a mai megyék egyesülésével/felszabdalásával. Előzetes eléképzelések szerint Kárpátalját a Kárpátok régióhoz kapcsolnák, melynek központja Lemberg lenne. A közigazgatási reform az előzetes állami eléképzelés szerint szintén a magyar nyelv gyengítő tényezői közé tartozik, hiszen a magyar többségű Beregszászi járást is felosztaná, akárcsak a magyar-ukrán határ menti tömbmagyarságot. S a Lemberg központú régió szintén nem segítené a magyar nyelv helyzetét. A teljes átalakulás a 2020 második felében lezajló közigazgatási (kistérségi) választások után válnak láthatóvá, amikor minden korábbi település – ha addig nem hoz létre vagy nem csatlakozik kistérséghez – valamelyik kistérséghez kerül önkéntesen vagy központilag besorolva.

Ukrajna 2017-ben elfogadta Ukrajna törvénye az oktatásról (Закон України „Про освіту”⁵⁸) kerettörvényt, melynek 7. cikkelye az oktatás nyelvét szabályozza, s mely kimondja, hogy Ukrajnában az oktatás nyelve kötelezően az ukrán, illetve hogy a nemzeti kisebbségek számára „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”. Ez egyértelműen kedvezőtlenül hatott és hat a magyar nyelv használtára, a magyar nyelvű anyanyelvi oktatás létre.

2019 áprilisában fogadták el Ukrajna törvényét „Az ukrán mint államnyelv funkcionálásának biztosításáról” (Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної”⁵⁹), mely az ukránt mint államnyelvet a nyelvhasználat minden szintjén előírja, meghagyva a kisebbségi nyelvhasználat számára a család és a vallás színterét. Ez a törvény egyenesen a kisebbségi nyelvek felszámolását, funkcionális térvészítésén keresztüli nyelvcsereét idéz(het) elő. Gyengítő hatása kiemelkedő.

2020 január 16-án Ukrajna Legfelső Tanácsa elfogadta az általános középfoké oktatásról (Закон України „Про повну загальну середню освіту”⁶⁰) szóló törvényt, mely

⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (2019.10.27.)

⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (2019.10.27.)

⁶⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (2020.01.30.) A törvényt 2020. február 08-áig még nem látta el kézjegyével sem a házelnök, sem pedig az államfő, ezért még nem emelkedett törvényerőre.

Ukrajna lakosságát etnolingvisztikai alapon négy csoportba tagolta⁶¹, s ezek alapján határozta meg számukra az oktatás nyelvét, illetve az államnyelvre való áttérés mértékét és menetét. A magyar tannyelvű kisebbségi oktatásra nézve a törvény az elemi iskola után az 5. osztálytól kezdve 20%-ban államnyelven kell oktatni a tantárgytereket, mely a 9. osztályra 40%-ra kell emelni. A középiskolában ez az arány már 60%-ot kell, hogy kitegyen. Vagyis ez a törvény is az erőteljesen gyengítő tényezők között említendő.

Végezetül még néhány olyan tényezőt is soroljunk fel, amely nem bizonyított, hogy gyengítette a magyar nyelvi attitűdöt, de a bennük rejlő lehetőségekkel erősíthette volna, újabb teret adva a magyar nyelv számára. Ilyen például az OTP Bank térhódítása Kárpátalján (Ukrajnában), amely magyar bankként számos lehetőséggel élve hathatott volna a magyar nyelvre. Azonban Ungváron mai napig nem, de még a magyar többségű Beregszászban sem minden esetben találunk az OTP Bankban olyan ügyintézőt, aki tudna magyarul, illetve a bankfiókok a 2019-es nyelvtörvény hatályba lépéséig éltek volna a törvény adta lehetőségekkel, s kétnyelvűvé tették volna a formanyomtatványokat, szerződéseket stb.

Szintén a magyar nyelvi attitűd gyengülését segíti elő a kárpátaljai magyarság 2015-ig fennálló pártpolitikai megosztottsága is, hiszen így a magyarságot, és a magyar nyelvet érintő fontos kérdésekben marad(hat) el az összefogás.

Gyengítő tényezőként kell számon tartani – bár csak kisebb régió(ka)t érint – a megnövekedett belső turizmust, amelynek köszönhetően sok ukrán turista érkezik Kárpátaljára, s ezen belül a magyarok vidékeire is. A mezőkaszonyi és beregszászi termálfürdők fejlesztésének köszönhetően a környezetükben található településeken az ukrán belső turizmus az elmúlt 4-5 évben jelentősen megnövekedett, amelynek köszönhetően megnőtt az ukrán és orosz nyelv használata a korábbiakhoz képest: a településeken ukrán és orosz nyelven hirdetik a szálláslehetőségeket, az éttermek és kávézók pincérei felé elvárás az ukrán/orosz nyelvismeret stb. S ami még ennél jelentősebb negatív hatást hordoz magában az az, hogy az eladó ingatlanokat szláv ajkúak vásárolják fel, s így megjelenik az etnikai felhígulás veszélye is, amely szintén gyengíti a magyar kisebbség anyanyelvhasználatát.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy 1989–2019 között Kárpátalján a magyar nyelvi attitűd és nyelvi szocializáció szempontjából eleinte az erősítő tényezők domináltak (lásd 9. táblázat). Aztán 2004. december 5-én az „első pofon”, ami mind a kárpátaljai magyarságot, mind pedig a magyar nyelvet is érinti. Hiszen a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kedvezőtlen alakulása nagyon sok határon túli magyart lelkiileg demoralizált, vagyis a magyarság iránti elkötelezettségében, hitében meggyengített.

2007-től pedig főként az ukrán állam törekvései azok a hatások, amelyek gyengítőleg hatnak a kárpátaljai magyar nyelvi attitűdre. Ezek közül is a két legjelentősebb az

---

⁶¹ Egy újabb lépés az ukránosítás felé: elfogadták a középfokú oktatásról szóló törvényt, <http://hodinkaintezet.uz.ua/egy-ujabb-lepes-az-ukranositas-fele-elfogadtak-a-kozepfoku-oktatasrol-szolo-torvenyt/>

emeltszintű érettségi és felvételi vizsga, illetve az ominózus 461. számú rendelet, amelyek a legtöbb veszélyt hordozzák magukban a magyar nyelvre vonatkozóan (lásd 9. táblázat).

2010-től erősítő tényezőként lépett fel a magyar állampolgárság megszerzésének lehetősége, illetve a magyar iskolába járó gyermekek támogatása a Szülőföldön magyarul program keretében. Majd 2014-től ismét a gyengítő tényezők kerültek előtérbe köszönhetően az országban kialakult politikai, gazdasági helyzetnek, illetve a kelet-ukrajnai katonai konfliktusból származó negatív hatásoknak. S ez esetben a korábban pozitívan ható magyar állampolgárság az elvándorlási lehetőség megkönnyítésének köszönhetően negatív tényezői szerepet is kapott. Vagyis egy-egy hatás nemcsak pozitív vagy negatív lehet, hanem előfordulhat, hogy ugyanazon tényező egyszer pozitív, máskor negatív hatást gyakorol, egy közösségre nézve akár egyszerre is érvényesülhet mindkét hatás ugyanazon tényezőben (lásd 9. táblázat).

9. táblázat

A magyar nyelvi viszonyulást és a családok magyar nyelvi szocializációját erősítő és gyengítő tényezők 1989–2019 között Kárpátalján

erősítő tényezők		gyengítő tényezők
1989. március 1-jei határnyitás	1989	
a magyarországi ösztöndíjrendszer	1990–1995	a magyarországi ösztöndíjrendszer
A kárpátaljai magyar tannyelvű közép-fokú oktatás erősödése	1993–2003	
A falusi turizmus regionális gazdasági hatásai a magyarországi vendégek által	1992–2014	
A kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás újjászületése	1994	
	1997	az ukrajnai kisebbségi oktatás 1997. évi reformtervezete
2001. évi státusztörvény	2001	
	2003	Magyarország Ukrajnával szemben bevezeti a vízumkötelezettséget
	2004	Népszavazás a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról.
A magyarországi lakosok bevásárló turizmusa	2004–2006	
	2007	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola egyes szakjainak visszaminősítése
	2008	A kötelező ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségi vizsga mint felvételi követelmény bevezetése
	2008	Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma vezetőjének, Ivan Vakarcsuknak 461. számú rendelete

A kishatárforgalom visszaállítása	2008	
A schengeni vízum igénylésének és költség-vonzatának enyhítése	2008	
A magyar állampolgárság a határon túli magyarok számára	2010	A magyar állampolgárság a határon túli magyarok számára
<i>Szülőföldön magyarul</i> nevelési, oktatási, valamint tankönyv- és taneszköz támogatás	2010	
	2010–2019	A falusi turizmus regionális gazdasági hatásai az ukrajnai beslő turizmus által
	2012	A parlamenti választási rendszert érintő változások és a választóköretek átalakítása
a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény	2012	
	2014–2019	Az ukrajnai konfliktus politikai és gazdasági hatásai
	2015–2019	Ukrajna új közigazgatási törvénye alapján a közigazgatás átalakulása
A magyar tannyelvű iskolákban dolgozó, illetve a magyar nyelven oktató pedagógusok, művészeti iskolák oktatói és az egészségügyben dolgozók támogatás	2015	
Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Központ támogatási rendszere	2016	
A könyvtárosok, kulturális szférában dolgozók, színészek és a média területén tevékenykedők támogatása	2017	
	2017	oktatási kerettörvény
	2019	államnyelvi törvény
	2020	általános középfokú oktatásról szóló törvény

2010-től a Szülőföldön magyarul, majd a pedagógus és szociális szférában dolgozók támogatásával kibővült magyarországi támogatási rendszer, illetve a 2016-tól az Egán Ede Kárpátaljai Magyar Gazdaságfejlesztési Központ pályázatain keresztül megvalósuló magyarországi gazdaságfejlesztési támogatások nagyban segítették a magyar kisebbség helyben maradását, s ezáltal a magyar nyelv használatára és presztízsére is pozitív hatást gyakoroltak.

2017-től egy erőteljes negatív hatás éri a magyar nyelvet és nyelvhasználatot, miután az ukrán kormány először elfogadja az új oktatási törvényt, mely csupán az elemi oktatásban garantálná a kisebbségi lakosok számára az anyanyelvi oktatását; továbbá elfogadásra kerül Ukrajna új nyelvtörvénye, mely a kisebbségi nyelvek használatát a család és a vallás színterére „űzné”. A 2015-ben elindított és 2020 őszén záruló közigazgatási reform sem kedvez a magyar nyelv megmaradásának Ukrajnában.

4.5.5. A média szerepe a család nyelvi szocializációs folyamatában

Az egyén életében a média egyre nagyobb szerepet tölt be, hiszen az elmúlt évtizedekben a társadalomban egyre nagyobb igény mutatkozik a médiák, különösen a tömegkommunikációs eszközök (televízió és rádió) iránt. Ide sorolható még az internet világa is, amely egyre több család számára vált elérhetővé Kárpátalján a XXI. század elején. S bár a média nem közvetlen nyelvszocializációs közeg, azonban mindeképpen fontos szocializációs tényezővé lépett elő a családokban a gyermeknevelés tekintetében. Magyarországi felmérések alapján egy 4–12 éves gyermek naponta 4 órát ül a televízió előtt. Ennél is érdekesebb az a tény, hogy a 3–6 éves gyermekek 36% maga kapcsolja be a televíziót (Kósa és Vajda 1998, Kósa 2005). Kiss Jenő (1995: 89–90) is hangsúlyozza, hogy a gyermek nyelvi szocializációjában fontos szerepet betöltő beszédműfajokat a gyermek a médáiból sajátítja el. Ezt azzal indokolja, hogy a szülők egy része a mesemondás szerepét átadta a tévének, s a család otthoni együttléte is sok helyen a televízió előtti szótlanásban vagy pár mondatos kommunikációban zajlik.

A média gyermekekre gyakorolt hatása egyértelmű, hiszen a gondolkodásuk, képzeletük, nézeteik és identitástudatuk fejlődésének irányát nagyban behatárolja az, hogy mit lát a gyermek a televízióban, milyen társadalmi értékek közvetítődnek feléje, s nem mellesleg, milyen nyelven érik ezek a hatások. Ebből kifolyólag a média mégis fontos alkotórészévé válik a nyelvi szocializációnak, hiszen nyelvi mintát nyújt, segítheti az idegen nyelvek elsajátítását, biztosíthatja az anyanyelvvél való rendszeres találkozást, erősítheti egyik vagy másik nyelv dominanciáját. A kisebbségben élők, így a kárpátaljai magyarság szempontjából is, ez utóbbi kettő fontos tényezővé lép elő (Grin és társai 2003: 214–215). Vincze (2008) Felvidéken végzett kutatása a magyar és szlovák tanulók médiahasználati szokásait vizsgálta a családban használt nyelv és az iskola tannyelve függvényében. Megjegyzi, hogy a média a megfelelő nyelvi kompetencia függvényében „szabad” nyelvhasználati színtér, hiszen a diákok többsége mindkét nyelven nézi a televíziót. Erdélyben elvégzett kutatásának főbb következtetései, hogy minél nagyobb egy nyelvcsoporthoz tartozó egy településen, a fiatalok annál nagyobb arányban választják azt a nyelvet a médiahasználatkor, illetve a többségi nyelv ismertének minél nagyobb foka a médiaválasztást a nyelv irányából a tartalom felé tolja el a mutatót.

Fontos szerepet tölt be a kisebbségek életében az anyaországi médiához való hozzáférés mértéke. Kárpátalján a magyar média hozzáférhetősége napjainkra jónak mondható, igaz, a megye különböző területein különböző feltételek befolyásolják azt. A vizsgálat időszakában a magyar–ukrán határ mentén élő magyar kisebbség jelentős része minden probléma nélkül hozzáfért a magyar közszolgálati adókhoz, illetve a kereskedelmi adók közül a nagyobb országos lefedettségűekhez is. A rádióadók közül a magyarországi közszolgálati és országos kereskedelmi adók szintén elérhetőek voltak a határ mentén. A határtól távolabb eső részeken már az internet és a műholdas televízió-adások biztosítottak hozzáférhetőséget

a magyar nyelvű médiához, bár ez nagyobb anyagi befektetést igényelt egy családtól. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a magyar kisebbség helyi szinten bír-e, és milyen szinten bír kisebbségi nyelvű médiaszolgáltatással. A kárpátaljai magyar kisebbség esetében a megyei televízió-társaság biztosít néhány órát hetente a magyar kisebbségi műsorokra, illetve a vizsgálat idején még nem működött, csak azt követően jelent meg a kárpátaljai magyar rádiózás, amely csupán Beregszász és körülbelül 25 kilométeres vonzaskörzetében fogható sávon működik jelenleg.

A szülők által kitöltött kérdőívben a szülők médiafogyasztásának a nyelvi vonatkozásaira is rá kérdeztünk. A nyelvválasztást a televízió- és a rádióműsorok esetében vizsgáltuk, azonban most csak a televíziózás nyelvválasztását fogom részletesebben elemezni.

10. táblázat

A szülők médiahasználatának nyelvválasztás szerinti megoszlása az etnikailag vegyes családokban

	M	U	O	MU	MO	MUO	UO
film	4	2		12	5	18	4
dokumentumfilm	8	2		9	2	11	7
szórakoztató műsor	6	2	2	10	2	15	8
sportműsor	7	4		7	1	12	5
hírek, híradó	6	5		9	3	13	9
időjárás-jelentés	7	1	1	11	2	17	4

A 10. táblázatban jól látható, hogy az egynyelvű médiafogyasztás mértéke igen alacsonynak mondható, hiszen magyar nyelven 38 esetben néznek a szülők valamilyen típusú televízió-műsort, míg csak ukrán nyelven (16) és csak orosz nyelven (3) még ennél is kevesebb esetben. A szülők közül mindösszesen egy szülő nézi csak ukránul és kettő csak magyarul a 10. táblázatban említett műsортípusokat. A legtöbb esetben mindhárom nyelven, illetve ukrán és magyar nyelven nézik az adott műsортípusokat, bár akad, aki magyar és orosz, illetve orosz és ukrán nyelven nézi.

A családok látogatása idején rákérdeztünk és igyekeztük megfigyelni azt, hogy a gyermekek milyen nyelven nézik a televízióban lévő műsorokat (főként meséket), milyen nyelvű meséskönyveket lapozgathatnak, és milyen nyelven férnek hozzá a különböző adathordozókon lévő mesékhez.

A családoknál tett látogatásokkor több esetben előfordult, hogy a gyermek éppen a televízió előtt ült. Közülük 9-en magyar nyelven, míg 4 ukrán nyelven nézték a mesét. Azonban a szülőkkel való beszélgetések közben rá is kérdeztünk, hogy milyen nyelven szokott mesét/televíziót nézni gyermekük. A válaszok alapján elmondható, hogy mindösszesen egy-egy családban néz a gyermek mesét csak magyarul vagy csak ukránul, s két esetben mindhárom (magyar, ukrán, orosz) nyelven. A médiafogyasztás többnyire két nyelven

zajlik a gyermekek esetében, hiszen 14 gyermek mindkét nyelven szokott mesét nézni. A különböző adathordozókon rögzített mesék tekintetében is hasonló a helyzet: három családban csak magyar nyelvű, 2 családban csak ukrán nyelvű, tíz családban ukrán és magyar nyelvű, míg egy családban orosz és ukrán nyelvű mesét találhatunk az adathordozókon.

A médiafogyasztáshoz soroltam a meséskönyveket is, amelyek szintén vizuális és egyben nyelvi élményt is nyújtanak a gyermek számára. A meséskönyvek öt családban csak magyar, 6 családban csak ukrán, szintén 6 családban magyar és ukrán, míg egy családban orosz és ukrán nyelven találhatók. Itt megjegyzendő, hogy a magyar nyelvű meséskönyvek beszerzése, különösen a határvonaltól távolabb eső területeken, külön utánajárást igényel a szülőktől. Magyar nyelvű meséskönyvek beszerzésére csupán a magyar könyvesbolt-hálózat (Munkács, Ungvár, Nagyszőlős, Beregszász és Visk) keresztül volt lehetőség hivatalosan. A magyar–ukrán határ mentén azonban többen is foglalkoztak/foglalkoznak Magyarország felől nem hivatalosan behozott könyvek értékesítésével, amelyek között magyar nyelvű mesés és képeskönyvek is találhatók. Itt érdemes megjegyezni, hogy nem minden család engedhette meg magának, hogy a családi kasszából a magyarországi árakon vegyen gyermekének magyar nyelvű képeskönyvet, meséskönyvet, ezért inkább a gyengébb minőségű, olcsóbb ukrán nyelvű képeskönyveket⁶² vásárolta meg.

A médiahasználatban kapcsolatban elmondhatjuk, hogy az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek mind magyar, mind pedig ukrán nyelven nézik a mesét, rajzfilmeket. Azonban a fogyasztás nyelvi szemszögből fontos arányait nem tudjuk e vizsgálat megfigyeléséből megállapítani. S hogy ez milyen hatást gyakorol a gyermek nyelvhasználatára, nyelvválasztási szokásaira, ahhoz külön vizsgálatban kellene e témakörrel foglalkoznunk. A médiumok – a család és az iskola mellett – a nyelvi szocializációban is részt vesznek (Bochmann, 1999: 41), mivel „hordozzák a nyelvet, a nyelven keresztül működnek és fejlesztik a nyelvet” (Moring, 2007: 20). Ebből adódóan Crystal (2000: 130) és Cormark (2007: 55) kutatásai alapján a médiahasználat lassíthatja is, de akár gyorsíthatja is az asszimiláció folyamatát aszerint, hogy a kétnyelvű környezetben élő személy melyik nyelvet részesíti előnyben televíziónézéskor, rádióhallgatáskor, vagy a neten történő szörfözések idején. Arra viszont felhívják a figyelmet, hogy a média-nyelvválasztás összefügg az egyéb nyelvhasználati szinterek nyelvi térképével, ezen szinterek dinamikájával, valamint a helyben elérhető média nyelvi szempontú kínálatával.

---

⁶² Természetesen ukrán nyelven is kaphatók jó minőségű, drága árfekvésű, a magyarországihoz hasonló képes és meséskönyvek.

5. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE

Mielőtt a kutatás fő konzekvenciáit levonnánk, feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a családok mint a társadalom alapegységei, maguk is rendkívül bonyolult szerkezeti hálóval rendelkeznek, amelyre a társadalmi tényezők maguk, s a bennük lezajló események is hatással vannak. A családok szerkezeti hálói és a társadalmi tényezők pedig számos kombináció szerint szerveződve hozzák létre a család sajátos jellegzetességeit, amelynek következtében sokszor nagyon nehéz általános érvényű megállapításokat, szabályszerűségeket feltárni. Ezért e munka nem is vállalkozhatott arra, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség szempontjából az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek magyar nyelv és identitás megőrzéséhez adjon „receptet”. A munka jellegéből adódóan szerette volna feltárni azokat a jellegzetességeket, amelyek Kárpátalján az etnikailag vegyes házasságok nyelvhasználati stratégiáit jellemzik. Betekintést nyertünk a gyermekeknek a szüleikkel, illetve a velük kapcsolatba kerülő, idegen személyekkel folytatott mindennapi nyelvhasználati szokásaik jellegzetességeit tárja elénk. Továbbá be szeretné mutatni azokat a családban lezajló nyelvszocializációs folyamatokat, amelyek a kárpátaljai etnikailag vegyes házasságokat jellemzik.

A munka abból az elsődleges felvetésből indult ki, hogy az etnikailag vegyes házasságokban a szülők a gyermek(ek) nyelvi szocializációját valamilyen előre eltervezett stratégia mentén próbálják megvalósítani, s ezekre az előre elképzelt stratégiákra nagy hatást gyakorolnak a nyelven kívüli tényezők. Különösen igaz ez a másodlagos nyelvi szocializáció (például az iskola tannyelvválasztása) megtervezésénél. A felvetésem a részletesség és a szemléletesség kedvéért két külön részben mutatom be.

Az első részben megfogalmazott állítás a jelen megfogalmazás szerint nem igazolódott be, hiszen az etnikailag vegyes házasságokban a szülők a gyermekük nyelvi szocializációját a legtöbbször nem előre explicit módon megfogalmazott stratégia mentén valósítják meg. Sok családban a szülők meg sem tudták indokolni, vagy egyáltalán nem is akarták megindokolni, hogy a gyermekükkel történő kommunikációban miért éppen azt a nyelvet alkalmazzák, vagy miért éppen olyan megoszlásban alkalmazzák anyanyelvüket és házastársuk anyanyelvét stb. Ha a szülők a kérdőívekben meg is indokolták a gyermekükkel való nyelvválasztást, akkor is többnyire olyan tényezőket említettek, amelyek nem arra utaltak, hogy a gyermekkel való kommunikációban alkalmazott nyelvek használata és használatának aránya valamilyen tudatosan eltervezett stratégia mentén valósulna meg. A szülők saját anyanyelvi egynyelvűsége, vagyis a házastársuk anyanyelve ismeretének hiánya, mint indok, nem tervszerű nyelvi szocializációt vetít elénk. Ez az eshetőség több szülőnél is megjelenik a gyermekkel történő kommunikáció kérdésére adott válasza indoklásában, legyen szó akár többségi, akár kisebbségi anyanyelvű szülőkről.

„Не володію іншою мовою.” [Nem beszélek más nyelvet.] (Dani 2002 Munkács nő ukrán/ukrán)

Azért, mert nem beszélem helyesen a többi felsorolt nyelvet. (Máté 2005 Macsola, férfi, magyar/magyar)

A családok esetében több szülőnél is megfigyelhető volt a kérdőívben adott válaszaik alapján, hogy mind a kisebbségi nyelv, mind pedig a többségi nyelv irányába a nyelvelsajátítást tűzik ki célként. Azonban ezek a célok nem jelennek meg tudatosan a család nyelvhasználatában, mert a mindennapi nyelvhasználatban ezek a célkitűzések az esetek többségében nem határozzák meg a nyelvválasztást sem a szülőknél, sem pedig a gyermeknél.

Я хочу, щоб моя дитина легко спілкувалася і українською і угорською мовами. [Én azt akarom, hogy a gyermekem könnyen tudjon beszélni ukránul és magyarul.] (Tányecska 2004 Fancsika, nő, ukrán/ukrán)

Az ilyen célok mentén a szülő vagy saját anyanyelvének átadását szeretné elérni, vagy a kisebbségi nyelv megmaradásának esélyét, vagy a többségi nyelv elsajátításával a jövőbeli sikerek lehetőségét szeretné biztosítani.

A családban történő nyelvválasztást többféle körülmény összjátékaként létrejövő „stratégia” határozza meg. Csak kevés szülő esetében volt jellemző, hogy a gyermekük nyelvi szocializációjának kivitelezését a kérdőívekben megadott tudatos és explicit stratégiai elvek mentén a vizsgálat alatt is meg tudtuk figyelni.

Ha a családok (mindkét szülő válasza együttvéve) szintjén próbálunk meg valamilyen stratégiát felfedezni a nyelvi szocializáció folyamatában, akkor láthatjuk, hogy a házastársak válasza nem kapcsolódik szervesen a másik szülő által adott válaszához, s így nem lehet egységes családi nyelvszocializációs stratégiáról beszélni.

(egyforma arányban mindkét nyelven) *„Тому що сам практикую угорську мову.”* [Azért, mert így én is gyakorolom a magyar nyelvet.] (Viktorka 2004, Munkács, férfi, ukrán/ukrán)

(csak magyarul) *„Mert a magyar nyelvet csak tőlem tanulják.”* (Viktorka 2004, Munkács, nő, magyar/magyar)

A családon belüli nyelvválasztást meghatározó többféle körülmény összjátékaként létrejövő stratégia alapján a családokat az alábbi alapvető kategóriákba soroltam: domináns többségi nyelvet használó család, dominánsan kisebbségi nyelvet használó család, domináns többségi nyelvű szülők közötti kommunikáció egyforma arányú gyermekhez szóló kommunikációval és a szülők többségében saját anyanyelvi kommunikációja gyermekével egyforma arányú szülők közötti kommunikációval. Természetesen a családok közül némelyik kisebb, némelyik nagyobb megfelelést mutat e kategóriák valamelyikével.

Azonban vannak olyan családok is, amelyek egyszerre több fentebb említett kategória jellemzőit is magukon viselik.

Az óvodai nevelés mint intézményes nevelési szintér az elsődleges nyelvszocializáció része. Az óvodai nevelés tekintetében a szülők számára a legtöbbször nincs választási lehetőség az óvoda tannyelvének kiválasztásakor, hiszen a kisebb településeken csupán egy óvoda működik. A nagyobb településeken, ahol több óvoda is található, olyan hétköznapi érvek mentén döntenek a szülők egy-egy óvoda mellett, mint például az intézmény közelsége. Az óvodák tannyelvének kiválasztásánál a szülők csak kevés esetben jelölnek meg komolyabb döntési célokat, mint például az ukrán nyelven történő jobb boldogulás, az államnyelv elsajátítása és az Ukrajnában élünk okokat; vagy a kisebbségi tannyelvű óvodáknál a gyermek kisebbségi anyanyelvének fejlesztése, a magyar nyelv megőrzése stb.

A felvetésem második részében a másodlagos nyelvi szocializációban a szülők sokkal nagyobb arányban valamilyen távlati cél mentén döntenek el az iskola tannyelvének kiválasztását. Bár a szülők még ebben az esetben is döntésüket többször azzal indokolják, hogy a településen csak egy darab egytannyelvű oktatási intézmény van, így nincs döntési lehetőségük, de arányában már kevesebbszer említik, mint az óvoda tannyelvének kiválasztásánál. Ezen indok említése főként a kisebb településeken élő családokra jellemző, ahol általában egy oktatási intézmény működik, míg a nagyobb településen élőknel a tannyelvválasztás szempontjából szinte mindig adott a döntési lehetőség. Szintén nem jelentős, de az óvodai tannyelvválasztástól nagyobb mértékben jelölik az iskola tannyelvének kiválasztásánál célként mind a kisebbségi, mind pedig a többségi, vagy akár mindkét nyelv elsajátításának fontosságát.

Azonban az egyik legjelentősebb érv az iskola tannyelvének kiválasztásában az állam rejtett oktatási és nyelvpolitikai célja mentén körvonalazódik. Az *Ukrajnában élünk, ez az államnyelv, hogy jobban boldoguljon az életben* válaszokkal hét családban indokolta mindkét szülő a gyermekük ukrán tannyelvű beiskoláztatását. Vagyis az iskola tannyelvválasztásánál az első számú szempont a másodlagos nyelvi szocializáció folyamatában az oktatási és nyelvpolitikai rejtett célok szülői döntésre gyakorolt hatása. A szülők ezen indokukat olykor a saját nyelvi szocializációjuk során megélt tapasztalatokkal is alátámasztják, mint például a beregszászi Annamária magyar nemzetiségű és anyanyelvű édesanyja is tette: *„Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.”* A saját szülői tapasztalat a kisebbségi nyelv mint tannyelv választásánál is befolyásoló lehet, mint ahogy a munkácsi Viktorka magyar nemzetiségű és anyanyelvű édesanyja is indokolja: *„Én is magyar iskolát végeztem, itt dolgozom, így őrizhetjük meg a magyarságunkat.”* Több szülő is a magyar tannyelvű iskolába történő beiskoláztatást a kisebbségi lét és a magyar nyelv megőrzésével indokolta.

A szülők tannyelvválasztására, pontosabban az azt kiváltó okokra hatással van a szülők végzettsége. Ez a hatás különösen a többségi állam rejtett oktatási és nyelvpolitikai céljaival való azonosulás terén mutatható ki. A többségi állam rejtett oktatási és nyelvpolitikai céljait indokként a szakvégzettséggel rendelkező szülők nagyobb mértékben adták

meg válaszukban, mint a más végzettséggel rendelkező szülők összesen. Továbbá a végzettség és a tannyelvválasztás összefüggése kapcsán elmondható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők esetében a tannyelv-választás jellemzően valamilyen konkrét, explicit nyelvszocializációs cél mentén valósul meg.

Az elsődleges nyelvi szocializációban a kárpátaljai családoknál csak kevés esetben figyelhető meg valamilyen tudatos és explicit nyelvi cél mentén eltervezett és kivitelzett stratégia. Csupán az óvodai tannyelvválasztás esetében kerülnek előtérbe némely családnál valamely nyelvet is érintő nyelvi szocializációs célok, amelyek főként a nyelvek elsajátítását, a nyelvek tudását célozzák meg. Vagyis a feltételezésem ezen részét a vizsgálat eredményei csak kis mértékben támasztják alá. Azonban a másodlagos nyelvi szocializáció folyamatában a szülők már tudatos – az államnyelv elsajátítása, a jobb boldogulás lehetősége, a nyelvtudás szükségessége stb. – és hosszútávú nyelvi célok megjelenítésével tervezik meg gyermekük nyelvi szocializációját, ezzel megerősítve előzetes feltevésem vonatkozó részét.

A kárpátaljai etnikailag vegyes családokban a magyar nyelv megmaradása és a magyar kisebbség szempontjából az asszimilációs veszélyeztetettség a másodlagos nyelvi szocializáció tervezésénél, vagyis a beiskoláztatás esetében kerül előtérbe. Mint a vizsgálatból is láthattuk, 13 gyermek fog ukrán tannyelvű iskolában tanulni, míg csupán 7 magyar tannyelvűben. Vagyis a vizsgálat eredménye alapján a gyermekeket kétharmad arányban a másodlagos nyelvi szocializációban a többségi nyelv irányába terelik a szülők azzal, hogy a beiskolázását többségi iskolákban tervezik. A másodlagos nyelvi szocializációban a többségi nyelv irányába való elmozdulást az is mutatja, hogy a kisebbségi magyar nyelvű óvodai nevelés után 7 családban tervezik a többségi ukrán tannyelvű iskolába történő beiskolázást, míg ennek a fordítottja csupán 2 esetben figyelhető meg.

Másodsorban abból a feltételezésből indultam ki, hogy a családokban alkalmazott nyelvhasználati stratégia, illetve a szülők nyelve(ke)t érintő döntései hatással vannak a gyermek nyelvhasználati stratégiájára, amelyet a gyermek mindennapi nyelvhasználatában nemcsak a szülőkkel, de a számára idegen személyekkel (pl. terepmunkásokkal) is alkalmaz.

Mint ahogy az első feltételezésem összegzésénél leírtam, a vizsgálatban részt vevő családok többségében nem figyelhető meg tudatos és explicit nyelvhasználati stratégia, amely kivitelezése megkönnyíthetné a gyermek helyzetét. A szülők esetében a családbeli nyelvhasználat legtöbbször a másik fél nyelvtudásának hiánya, illetve mert „*így alakult*”, „*így szoktuk meg*” kritériumok mentén valósul meg.

A szülők a kitöltött kérdőívekben jelölték, hogy milyen arányban használják a különböző nyelveket gyermekükkel való kommunikációban, illetve gyermekeik milyen arányban használják ezeket a nyelveket válaszaik során. A kérdőívek elemzéséből kiderül, hogy e téren nem mutatható ki jelentős eltérés, hiszen a gyermek válaszában szinte teljes egészében igyekszik igazodni a szülei nyelvválasztásához. Jelentősebb eltérést csupán a macsolai Martinnál és a beregszászi Stefikénél figyelhattunk meg. Martin a hozzá csak ukránul

beszélő édesanyjának is többnyire magyarul válaszol. Stefike mindkét szülőhöz csak magyarul hajlandó szólni, akik viszont a gyermekhez mindkét nyelven egyforma arányban szólnak.

Vizsgálatunkban ugyan a gyermek még a nyelvelsajátítás folyamatának valamelyik pontján helyezkedik el, ezért nála nehezebb a nyelvek ismeretének szintjét meghatározni, azonban azt nagyon jól meg lehetett figyelni, hogy a vizsgálati szempontban megfogalmazott első látogatáskori egy személy–egy nyelv stratégia – még a terepmunkások esetében is – mennyire volt befolyással a gyermekek nyelvválasztására.

Az etnikailag vegyes házasságban élő gyermekek a mindennapi kommunikációjuk során a kétnyelvű beszélőkhöz hasonlóan viselkednek, hasonló stratégiákat alkalmaznak a kommunikációs aktusok során a velük szemben álló felek nyelvtudásának megfelelően: kódot váltanak, élnek a szókölcsönzés lehetőségével és az interferenciák használatával. Ezek a jelenségek természetesnek hatnak, hiszen a két nyelv között munkamegosztás van, így bizonyos élethelyzetekben az egyik nyelvet, míg másokban a másik nyelvet használni.

A kétnyelvűség jelenségei közül elsősorban a kódváltást alkalmazzák a gyermekek, amelynek számos kritériumát figyeltük meg nyelvhasználatukban. A kritériumok közül sok olyan szoros összefüggésben van egymással, hogy olykor lehetetlen elkülöníteni, mely kritérium érvényesül, illetve melyik az, amelyik nem fejt ki hatását. Például a kommunikációs fél (személy) és a nyelvismeret nagyon nehezen szétválasztható és általában együttesen ható tényező a kódváltásnál, mint ahogy ezt a gyermekek beszédében is megfigyeltük, hiszen nemcsak a szüleikkel, de a különböző nyelven beszélő terepmunkásokkal szemben is legtöbbször éltek a kódváltás lehetőségével. A kódváltásra azonban hatással van maga a kommunikációs partner nyelvválasztása is, hiszen a gyermekek többnyire igazodtak a személy által választott nyelvekhez. Bár természetesen éltek azzal a lehetőséggel is, hogy maradtak a kommunikáció alapnyelvén, amelyen addig zajlott a beszélgetés, s elmaradt a kódváltás. Vagyis a kutatás eredményei alapján a személy, illetve nyelvi kompetenciája és nyelvválasztása legtöbbször együttesen fejt ki hatását a gyermek nyelvválasztására, s ezen keresztül a nyelvi szocializációjára.

A vizsgálati eredmények alapján elmondható az is, hogy a téma mindenképpen hatással van a gyermek kódváltására. Ez különösen akkor érvényesül, ha az átélés/megélés nyelve erős érzelmi hatással is párosul. Ebben az esetben a fogalom vagy csak egyik nyelven létezik, vagy ha létezik is a másik nyelven, előhívása hosszabb időt vehet igénybe, vagy akár lehetlen is. A vizsgálatban részt vevő gyermekeknél ez főként a mesékről való beszélgetések alkalmával a mesehősök megnevezésekor vezetett kódváltáshoz. Azonban a gyermekek nemcsak a mesék esetében éltek a kódváltás lehetőségével, hanem olyan témákról való beszélgetésekben is, amelyet a beszélgetéstől eltérő nyelvi kontextusban hallottak vagy sajátítottak el.

A gyermekek nyelvhasználatában szintén megfigyelhető a kétnyelvűséget kísérő nyelvhasználati jelenségek közül mind a kölcsönzés, mind pedig az interferencia, amelyek között csupán a közösségi szinten is gyakran előforduló, az adott nyelvváltozat részévé

vált jelenségek szintjén (állandósult kölcsönzések) tettem különbséget. Vagyis ez utóbbi esetet kölcsönzésnek, míg az összes többi esetet pedig interferenciának tekintettem. Ebből kiindulva a gyermekek beszédében a legtöbbször az interferenciák fordulnak elő, s kölcsönzésekkel csak ritkábban találkozhatunk.

A gyermek nyelvhasználatában előforduló kölcsönzések mindkét irányban megfigyelhetők. Vagyis a gyermekek mind a magyar nyelvű beszédükben ukrán kölcsönszavakat (*погар, кошар*), mind pedig az ukrán nyelvű beszédükben magyar kölcsönszavakat (*bánka, bulacska*) is használtak. Akárcsak a kölcsönzések, az interferenciák mindkét irányú használata is mint kommunikációs stratégia, megfigyelhető volt a gyermekek nyelvhasználatában. Típusaikat grammatikai megközelítésben elemeztük. E tekintetben az interferenciákra a morfémák szintjét érintő interferenciáktól egészen a szóalakot érintő interferenciáig terjedő típusok jellemzők. Ritkább esetben előfordulnak úgynevezett hibrid interferenciák is, amelyek esetében a két nyelv szóalakja egy szóalakban „összekeveredve” jelenik meg. A vizsgálatban kódkeverés (kódváltogatás) jelenségével mindösszesen egy alkalommal, a macsolai Martin beszédében találkoztam. Vagyis a vizsgálatban részt vevő gyermekek nyelvhasználatában nem volt jellemző stratégia a kódkeverés.

A gyermek beszédében megjelenő kétnyelvűségi jelenségek közül azonban a kódkeverést és az interferenciák gyermekek által használt típusait kevésbé tekinthetjük nyelvhasználati stratégiának, hanem sokkal inkább az adott kommunikációs szituáció alapnyelvében megjelenő nyelvi hiány pótlására szolgálnak. Bár természetesen előfordul, hogy a gyermek stratégikusan, tervszerűen alkalmazza a szókölcönzés vagy interferencia eszközt. A kódváltás viszont nagyon is hozzátartozik a gyermek nyelvhasználatának stratégikus felhasználáshoz, hiszen amint fentebb is láttuk, a személytől, nyelvismerettől, nyelvhasználatától, témától stb. függően tudatosan váltanak egyik nyelvről a másikra, illetve választják ki a kommunikáció alapnyelvének azt a kódot, amelyen a kommunikációt a legcélravezetőbben, a legsikeresebben le tudják bonyolítani.

S felmerül a kérdés, hogy a szónál nagyobb grammatikai egységeket érintő tükörfordítások a kétnyelvű gyermek beszédében mennyire tekinthető stratégiának, vagy egyszerűen csak az egyik nyelv alacsony fokú ismeretéből adódóan a gyermek a domináns nyelven megfogalmazott gondolatait csak így tudja átadni. Vagy ez maga a stratégia? Mindenesre a gyermekek a velük készített beszélgetések, s főként az általuk végzett mesélések alkalmával, éltek a tükörfordítás lehetőségével.

A gyermek által használt mindkét nyelvben megtalálhatók olyan szóalakulatok, amelyekre hatást gyakorolt a másik nyelv, legyen az egy hibrid szóalakulat vagy akár egy direkt kölcsönszó stb. Ugyanakkor a két nyelvi rendszernek köszönhetően a gyermek szókincsének jelentős része mindkét nyelvi formában megtalálható, s ezek ekvivalencia-párokat alkotnak. S ez nemcsak a direkt módon vizsgált színneveknél volt megfigyelhető, hanem több alkalommal is használtak ekvivalens elemeket a beszédükben, olykor egy rövid kommunikációs aktuson belül, közvetlen értelmezés céljából is.

A gyermekek nyelvhasználatára általánosan jellemző, hogy a kommunikációban a „gyengébb”⁶³ nyelvüket csak rövidebb, sok esetben egy-két szavas megnyilatkozások erejéig használják, ha hosszabb gondolatmenet megfogalmazására kényszerülnek, akkor a számukra „természetesebb, kényelmesebb” nyelvükön teszik ezt meg. E célból, ha kell, bátran élnek a kódváltás lehetőségével.

Kutatásom kiindulásaként harmadsorban feltételeztem azt, hogy az etnikailag vegyes házasságokban a nyelvi szocializáció az ukrán nyelv dominanciája felé halad, de a kialakuló nyelvi és etnikai identitást számos egyéb tényező árnyalja, befolyásolja. Vagyis ebben feltételeztem, hogy a vegyes házasságban nevelkedő gyermekek a nyelvcsere folyamatának valamilyen szintjén állnak/állhatnak.

Bartha Csilla szerint a nyelvcsere folyamatában megjelenő nyelvi változások a nyelven kívüli faktorok figyelembevételével nélkül csak részlegesen elemezhetők (Bartha 2002: 130). Borbély Anna (2014: 42) Fishman (1964) és Grosjean (1982) alapján a kétnyelvű közösségben a nyelvmegőrzést és a nyelvcserét az alábbi faktorok befolyásolhatják:

- az eltérő nyelvet beszélő csoportok közötti érintkezés létrejöttének körülményei;
- a társadalmi, gazdasági, politikai változások;
- a csoport lélekszáma;
- a csoport saját intézményeinek fejlettsége;
- a csoport területi koncentráltsága;
- a csoport izoláltsága;
- a településtípusok;
- a társadalmi-gazdasági státusz;
- az endogám és exogám házassági szokások;
- a nyelvi és közösségi attitűdök;
- a sztenderd, valamint az írott változat ismerete;
- az etnikai öntudat stb.

Mivel az etnikailag vegyes házasság maga is kétnyelvű közösségnek tekinthető, ezért az imént felsorolt faktorok közül többnek a hatása szintén befolyással van/lehet a családban zajló nyelvszocializációs folyamatokra és nyelvhasználatra, azon keresztül pedig a nyelvmegőrzésre vagy nyelvcsere.

Az előző fejezetekben⁶⁴ részletesen is tárgyaltuk azokat a társadalmi tényezőket, amelyek hatással vannak a magyar nyelvi attitűdre és a nyelvi szocializációra. Ezek a tényezők a vegyes házasságokra is erőteljes hatást gyakorol(hat)nak, s mindenképpen hatással

---

⁶³ Nem volt hivatásunk és feladatunk eldönteni, hogy a gyermek melyik nyelven milyen szinten kommunikál, hanem ezeket a következtetéseket abból vontam le, hogy az adott gyermeknél mennyire volt jellemző az interjú során a különböző nyelvű kérdésekre a rövidebb vagy hosszabb terjedelmű válaszadás.

⁶⁴ *A társadalom és a környezet hatásai a családok nyelvi szocializációjára, A magyar nyelvi attitűdöt és a családok magyar nyelvi szocializációját erősítő külső tényezők és A magyar nyelvi attitűdöt és a családok magyar nyelvi szocializációját gyengítő külső tényezők* című fejezetek.

vannak arra, hogy a családban mely nyelvek kerülnek domináns helyzetbe, mely nyelvek válnak a kommunikáció mindennapi eszközévé, mely nyelvek kerülnek egyáltalán elsajátításra.

A gazdasági, politikai és társadalmi hatások sokszor egyszerre, azonos irányú hatással, vagy egymás hatását módosítva⁶⁵ jelennek meg a családok életében. Az Ukrajnában élő kisebbségek életét több kormány alatt is megnehezítették az ukrán nyelv és az ukrán nemzet védelme érdekében hozott politikai döntések. Számos oktatáspolitikai döntés hozta nehéz helyzetbe a kisebbségi iskolarendszereket. A magyar oktatási rendszer negatívumként élte meg a hírhedt 461. számú miniszteri rendeletet, a kötelező ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségi bevezetését, az átirányítási oktatási programra való áttérés törekvéseit stb. A nyelvpolitikai szintéren kedvező döntés volt ugyan a 2012-ben bevezetett új nyelvtörvény, amelynek hatására azokon a területeken, ahol 10%-ot meghaladta a kisebbség aránya, használhatóvá tette a kisebbségi nyelveket. Azonban a törvény nem automatikusan lépett életbe, hanem csak azokon a helyeken, ahol ezt a tanácsok megerősítették. Továbbá a törvény kivitelezése szinte mindenütt csorbát szenvedett, így csak de jure működött. Majd 2014-ben az ideiglenes ukrán kormány első döntésében visszavonta a nyelvtörvényt, de a kelet-ukrajnai hatása miatt újra hatályba helyezte. Napjainkban az új oktatási törvény és az új nyelvtörvény, továbbá a közigazgatási reform is kedvezőtlenül hatnak az Ukrajnában élő kisebbségek nyelvére, nyelvhasználatára, s magára a kisebbségi lakosokra is.

Ezek a politikai döntések sok esetben azt sugallták/sugallják a kisebbségi lakosok számára, hogy a kisebbségi nyelven nem lehet boldogulni, ha valaki tovább akar lépni, vezető pozícióba, karrierre vágyik, akkor ez csak a többségi nyelven keresztül lehetséges. S ez a folyamat kihatással van az etnikailag vegyes házasságokra is, ahol eleve adott a többségi nyelv elsajátítása a gyermek számára.

Gazdaságilag kedvezőtlenül hatott a 2014-ben kirobbant ukrajnai konfliktus az ország lakosságára, köztük a kisebbségekre is. Számos ukrán állampolgár hagyta és hagyja el az országot a jobb megélhetés reményében ideiglenesen vagy véglegesen. Az elvándorlást a férfilakosság részéről még a háborúban való szolgálattétel előli menekülés is ösztönözte. Ez a hatás a kárpátaljai magyar kisebbséget is érinti, hiszen többen a szomszédos Magyarországon keresnek munkát, települnek át a jobb megélhetés reményében.

A kárpátaljai magyar kisebbség, mint ahogy már a 3.1. Demográfiai jellemzők fejezetben is említettem, a magyar–ukrán határ mentén egy körülbelül 20 kilométeres sávban alkot tömböt. Azonban több olyan folyamat is megindult, amely hatására a tömbmagyar területet a felhígulás veszélyezteti. A felhígulásnak sok tényezője van. Az egyik ilyen tényező, hogy számos hágón túli személy vásárol házat a magyar–ukrán határ mentén, a kedvelt termálvizes üdülőövezetekben fekvő, a többségében magyarul lakta falvakban. Továbbá a kelet-ukrajnai konfliktus következtében a menekültek betelepülése is e folyamatot segíti elő. A helyi magyarság Magyarországra való áttelepülése, amely a kilencvenes

---

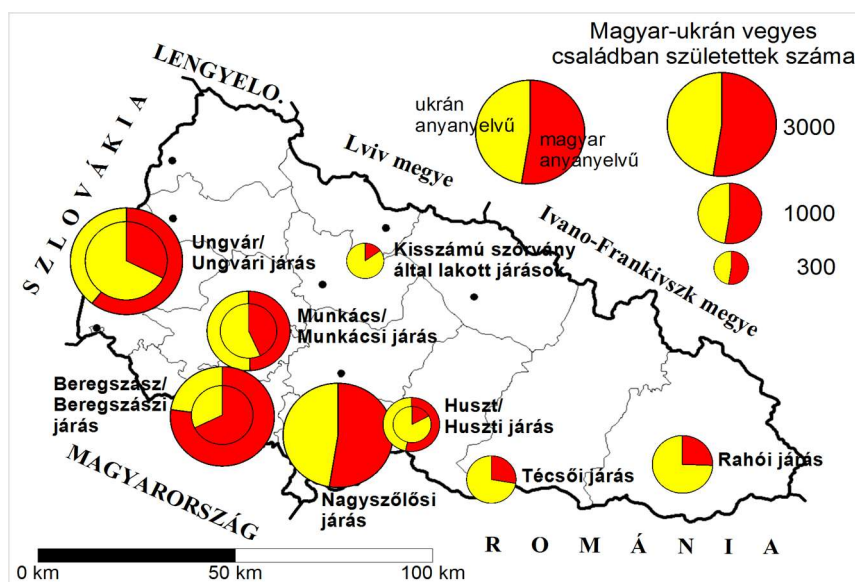
⁶⁵ Ez a módosító hatás akár egymás erősítésében, de akár egymás gyengítésében is kimerülhet.

évek után a nehéz gazdasági helyzet és a kelet-ukrajnai konfliktus következtében újra jelentős méreteket ölt. Ez utóbbinak köszönhetően a magyar kisebbség lélekszáma akár a biológiai önreprodukció szintje alá csökkenhet, amelynek következménye a magyar kisebbség lassú elfogyása, a kárpátaljai magyar nyelv, nyelvváltozat eltűnése lehet.

A kárpátaljai magyarság szempontjából az sem mellékes, hogy a magyar kisebbség milyen területi koncentráltságban él. A 10. ábrán látható, hogy az etnikailag magyar-ukrán vegyes házasságban született gyermekek anyanyelvi megoszlása terén a többségében magyarlakta területeken arányában nagyobb a magyar anyanyelvű gyermekek száma, és ahogy csökken a magyarok aránya, úgy növekszik az ukrán anyanyelvű gyermekek száma. Vagyis az etnikumok területi koncentráltsága ezen adatok alapján döntő befolyással van az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek anyanyelvére, s vélhetőleg az azonosságtudatuk alakulására is.

10. ábra

Az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) házasságokban született gyerekek anyanyelvi megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es ukrajnai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája alapján⁶⁶ (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014, Molnár 2015b)

Bartha Csilla (2002: 126) New Brunswick-i vizsgálatában felhívja a figyelmet arra, hogy az „etnikailag vegyes családokban az angol kizárólagos használata mindennapos, és természetes módon együtt jár a közösségi tagság önkéntes, olykor kényszerű feladásával.” Ez a megállapítás véleményem szerint helytálló a kárpátaljai magyar közösségben található

⁶⁶ Az egymásba rajzolt körök esetén a belső a megfelelő megyei alárendeltségű város, a külső ív a járás adatait jeleníti meg.

etnikai vegyes házasságok esetében is, hiszen azokban a családokban, ahol a mindennapi kommunikáció dominánsan a többségi ukrán nyelven zajlott, ott a gyermekek magyar nyelvű megnyilatkozása kevésbé volt zökkenőmentes, mint azokban a családokban, ahol legalább közel azonos arányban használták a családi kommunikációban mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nyelvet.

A vizsgálat eredményei rámutattak, hogy a települések lakosságának nemzetiségi megoszlása hatással van a gyermekek nyelvi kompetenciájára. Azokon a településeken, ahol a magyarság már nem éri el a 10%-ot, sokkal könnyebben beszéltek a gyermekek a többségi, mint a kisebbségi nyelven. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a környező települések lakosságának nemzetiségi összetétele sem, mert Kovászó a maga 5,5%-os, illetve Beregrákos a maga 45 %-os magyarságával a gyermeknél elvárható nyelvi kompetenciától eltérő eredményeket mutattak: vagyis a kovászói gyermekek elég jól beszéltek magyarul is, míg a beregrákosi gyermek kevésbé gördülékenyen, kevésbé könnyedén tudta csak használni a magyar nyelvet. Viszont a családdal együtt élő kisebbségi anyanyelvű nagyszülők jelentősen „javították” a gyermekek kisebbségi nyelvi kompetenciáját a többségében ukránok lakta településeken is.

Kárpátalján a 2014-2015-ös év folyamán készített *„Intergenerációs asszimilációs folyamatok az etnikailag vegyes kárpátaljai családok gyerekei körében”*⁶⁷ című kérdőíves felmérésben többek között rákérdeztek a vegyes házasságokban született gyermekek nemzetiségére valamint arra, hogy a különböző nyelvhasználati színtereken milyen nyelve(ke)t használnak. Amint azt az alábbi 11. ábrán is láthatjuk, a magukat magyar nemzetiségűnek vallók magyar nyelvhasználatát mindenütt meghaladta az 50%-ot, s kizárólag csak a magyar nyelvhasználatát is majdnem minden nyelvhasználati szinten elérte a 30%-ot. Ezzel szemben a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók körében az ukrán nyelv használata a különböző nyelvhasználati színtereken mindenütt meghaladta a 70%-ot, s a kizárólag ukránul való kommunikálás is a 40% fölött volt majd minden nyelvhasználati szinten. Vagyis az imént a Bartha Csilla által megfogalmazott állítás Kárpátaljára nézve is érvényes: ahol az ukrán nyelv a mindennapi kommunikációban használatos, ott nagy valószínűséggel a gyermek nem a magyar kisebbség közösségi tagja lesz, hanem a többségi közösségbe asszimilálódik.

A kárpátaljai magyar kisebbség kárpátaljai magyar nyelvváltozathoz fűződő viszonya és magyar nyelvi attitűdje erős és pozitív irányú. Továbbá a közösség erős magyar, s ezen belül is lokális magyar identitástudattal rendelkezik. Az oktatási rendszere fejlett, hiszen az óvodától a felsőfokú végzettségig biztosítja a magyar nyelven való tanulás lehetőségét a helyi magyarság számára. Ebből egyenesen következik, hogy helyi lakosság ismeri a magyar nyelv

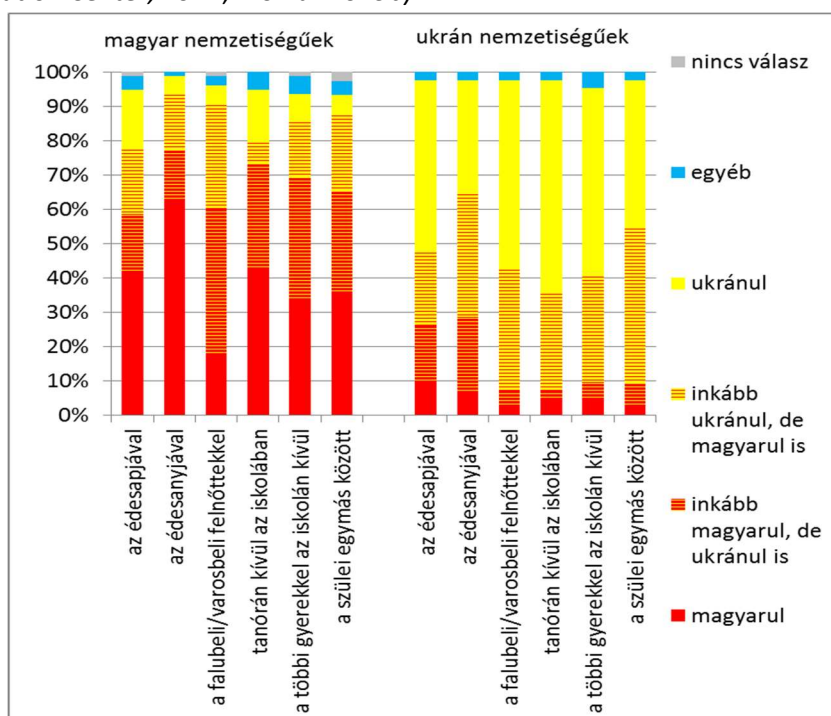
---

⁶⁷ Támogató: MTA Domus Hungarica szülőföldi ösztöndíjprogram. Kutatásvezető: Molnár József. Itt szeretném megragadni az alkalmat, s megköszönni Molnár Józsefnek, hogy a kutatás eredményeinek rendelkezésemre bocsátásával segítette munkámat.

írott változatát, s tisztában van a magyar standard nyelvváltozat követelményeivel, de az nem mentesül a többségi nyelv hatásai alól, így hozva létre egy úgynevezett helyi változatot⁶⁸.

11. ábra

A magyar és ukrán nemzetiségű válaszadók megoszlása gyerekkorban a különböző nyelvhasználati színtereken használt nyelvek szerint (adatforrás: Minnesota Population Center, 2014, Molnár 2015b)

Borbély Anna (2014: 43) felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvmegőrzést és a nyelvcsere befolyásoló faktorok számát nem lehet pontosan meghatározni, de néhány lényeges sajátosságukat érdemes kiemelni, amely alapján a különböző faktorok hatásának működését és egymáshoz való viszonyát könnyebb megérteni:

- Egy-egy faktor nem egyedül, hanem több faktor egymással interakcióban fejtheti ki hatását a nyelvmegőrzés vagy nyelvcsere folyamatában (Fishman 1966, Bartha 1999).
- A faktorok lehetnek ambivalensek is, ami azt jelenti, hogy pozitív és negatív összefüggést egyaránt mutathatnak mind a nyelvmegőrzéssel, mind pedig a nyelvcserevel (Kloss 1966).

⁶⁸ Itt most nem térnek ki arra, hogy többközpontú-e a magyar nyelv, vagy nem, mert ez jelenleg éles és sokszor nem érzelemmentes viták alapja. A helyi változat alatt inkább azt értem, hogy a kárpátaljai magyarok által standardnak gondolt szavak sem mindig felelnek meg a magyarországi standard változatnak, mint például a Magyar Értelmező Kéziszótárba bekerült szó, a *beteglap* esete is bizonyítja, hiszen a helyi változatban senki sem használja a *táppénz* kifejezést helyette.

- A faktorok nem egységesen és nem egyenlő mértékben hatnak a különböző közösségek, illetve nyelvek esetében (Clyne 1982).
- A faktorok hatása nem állandó, különböző történelmi periódusokban, egy lapangó időszak után hatásuk ereje megnőhet (Tandefelt 1988).

A kárpátaljai etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek nyelvelsajátítása szempontjából a családok számára mindenképpen elfogadottá kellene tenni, hogy a vegyes házasságokban a többségi nyelv elsajátítása mellett a kisebbségi nyelv megőrzése is célként legyen kitűzve. A vizsgálatból kirajzolódik, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők nagyon sok esetben konkrétabb nyelvszocializációs célok mentén jelölik ki a gyermek nyelvelsajátítását és az elsődleges nyelvi szocializáció kivitelezését. Vagyis ebben az esetben nagy szerep juthat a kárpátaljai magyarság kiművelésének, amely egyik záloga lehet az etnikai vegyes házasságokban a kisebbségi mint egyik anyanyelv, s ezen keresztül a magyar azonosságtudat és identitás megőrzésének. Ebben pedig nagy szerepet játszik/játszhat a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, az egyetlen magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény. Továbbá fontos szerep jut a többségi állam, Ukrajna oktatás- és kisebbségpolitikájának, amely nagyobb tolerancianyújtás esetében támogathatja a magyar kisebbségben a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát, illetve nagy hatást gyakorolhat így a már meglévő kedvezőtlen kisebbségi oktatási rendszer irányába. Hiszen ha a kisebbségi tannyelvű oktatási intézményben a kisebbségi nyelven lehet karriert befutni Ukrajnában is, akkor sokkal nagyobb esély kínálkozik arra nézve is, hogy a vegyes házasságokban is⁶⁹ a szülők a boldogulást nemcsak a többségi tannyelvű iskolában látják majd a gyermekük számára.

Végezetül: ha e munka nem is adta meg egyértelműen a választ arra, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség szempontjából a magyar–ukrán vegyes házasságok magukban hordozzák-e az egész közösség asszimilációs folyamatának a felgyorsítását és kimeneteletét, arra azonban mindenképpen jó volt, hogy bepillantást nyerjünk az etnikailag vegyes családokban zajló nyelvhasználati és nyelvválasztási szokásokba, a családok nyelvi szocializációs folyamataiba. Továbbá betekintést nyerhettünk azokba a nem nyelvi külső tényezőknek a rendszerébe is, amelyek hatással lehetnek/vannak az etnikailag vegyes családokban zajló nyelvi folyamatokra. Hiszen Göncz Lajos (1985: 53) szavait idézve: „Minden kétnyelvű helyzet specifikus, egy meghatározott helyzetről tehát gyakran nem indokolt másokra általánosítani.” Ehhez Jarovinszkij Alekszandr (1994: 75) hozzáteszi, hogy „a gyermek sikeresen elsajátíthat két vagy több nyelvet, viszont a kétnyelvűség pozitív hatásának a kialakulását végső soron olyan beállítódások, attitűdök és közvélemény határozzák meg, amelyek az adott egynyelvű társadalomra jellemzőek.”

E munka továbbgondolása viszont alapja lehet számos, az etnikailag vegyes családokat vizsgáló kárpátaljai kutatásnak.

⁶⁹ És a magyar homogén házasságokban is jellemzően ukrán tannyelvű iskolát előnyben részesítők körében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve (1996–2006), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász 2006
- Az ukrán nyelv atlasza I.* 1984. (Атлас української мови), Київ, Наукова думка
- Az ukrán nyelv atlasza II.* 1988. (Атлас української мови), Київ, Наукова думка
- Albert, M. és Obler, L.K. 1978. *The Bilingual Brain: Neuropsychical and Neurolinguistic Aspect of Bilingualism*. Academic Press, New York
- Babbie, Earl 2000. A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi Kiadó, Budapest
- Bálint Emese 2005. A társadalmi kapcsolatháló és a kódválasztás összefüggései: román-magyar kétnyelvű közösségek példája. *Regio* 16. évf. 2. sz.: 12–28.
- Baranyi Béla szerk. 2009. *Kárpátalja*. Pécs – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialó Kampus Kiadó
- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Bartha Csilla 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra –Szarka László szerk. *Tép és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 111–136.
- Bassola Péter – Lengyel Zsolt 1997. Forschungsansätze der Kontaktlinguistik Altersgruppe I: Kinder. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang szerk. *Kontaktlinguistik*. Berlin. De Gruyter, 364–370. (idézi Navracscics 1999)
- Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. 2014. *Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár, V. Pagyak Kiadója
- Beregszászi Anikó 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi A.–Csernicskó I. szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola – PoliPrint, Ungvár, 77–97.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint, Ungvár
- Beregszászi A. – Csernicskó I. szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola – PoliPrint, Ungvár

- Beregszászi Anikó – Hires László Kornélia szerk. 2014. *Meszelt falakon túl. Születésnapki köszöntőkötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport – Hodinka Antal Intézet
- Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
- Bergman, C. 1976. Interference vs. independent development in infant bilingualism. In: Keller, G., Teschner, R. és Viera, S. szerk. *Bilingualism in the Bilingual and Beyond*. New York, Bilingual Press (idézi Navracsics 1999)
- Bernstein, Basil 1975. Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Papp Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest, 393–431.
- Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.
- Bilaniuk, Laada 2004: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol. 8, No. 4, 409–425.
- Blom, Jan-Peter and John J. Gumperz 1972. „Social meaning in linguistic structure: code-switching in Norway”. In: J.J. Gumperz and D. Hymes eds. *Directions in Sociolinguistics*. New York, Holt Rinehart and Winston, 407–434.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. New York, Holt
- Bodó Csanád 2004. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő szerk. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 37–66.
- Bochmann, Klaus 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe György és Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 25–70.
- Borbély Anna 2000. A nyelvmegőrzést és nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság* XLIII, 6: 36–47.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Borbély, Anna 2002. Factor influencing language maintenance and language shift is the Romanian community of Hungary. In: *Scirolinguistica 16, International Yearbook of European Sociolinguistics, Language policy and small languages*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 94–109.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. L'Harmattan, Budapest
- Clyne, Michael 1982. *Multilingual Australia*. Melbourne, River Seine Publications. (idézi Borbély 2014)

- Cormack, M. 2007. The media and language maintenance. In: Cormack, M. és Hourigan, N. szerk. *Minority LanguageMedia: Critiques and Case Studies*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd.
- Crystal, David 2000. *Language Death*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- Csernicskó István 2008a. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 153–173
- Csernicskó István 2008b. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315
- Csernicskó István 2008c. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk. *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest – Piliscsaba, Pázmány Társadalomtudomány10.: 101–113.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár, PoliPrint
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Csernicskó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Autdor-Shark, Ungvár
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Autdor-Shark, Ungvár
- Csernicskó István – Fedinec Csilla (Черничко, Степан – Фединець, Чілла) 2014. *Наш місцевий Вавилон*. Поліграфцентр «Ліра», Ужгород
- Csernicskó István – Váradi Tamás szerk. 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása, Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó, Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint Kft., Ungvár
- Csernicskó István – Márku Anita szerk. 2019. *A nyelvészet műhelyeiből*. Autdor-Shark, Ungvár
- Csiszár Rita 2007. A kétnyelvű családi kommunikáció különböző típusai a migráns eredetű bécsi magyar diaszpóra és az alsóőri (Burgenland) őshonos magyar kisebbség körében. *Kisebbségkutatás*, 16., 2. szám: 262–289.

- De Houwer, Annick 1990. *The Acquisition of Two Languages from Birth: a case study*. Cambridge, CUP
- De Houwer, Annick 1995. Bilingual language acquisition. In: Fletcher, Paul – MacWhinney, Brian szerk. *Handbook of Child Language*. London, Blackwell, 219–250.
- De Klerk, V. 2001. The CrossMarriage Language Dilemma: His Language or Hers? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 4. 3: 197–216.
- Diebold, Richard 1961. Incipient bilingualism. *Language* 37: 97–112
- Ervin, S. és Osgood, Ch. 1954. Second language learning and bilingualism. *Journal of abnormal and Social Psychology Supplement*, 49.: 139–146.
- Ervin-Tripp, S. és Mitchell-Kernan, C. szerk. 1977. *Child discourse*. Academic Press, New York
- Edwards, John V. 2004. Foundations of Bilingualism. In: Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. szerk. *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing, 7–31. (idézi Borbély 2014)
- Fagyal Zsuzsanna 1995. Interferencia-jelenségek a solymári svábok beszédében. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Fishman, Joshua A. 1964. Language maintenance and language shift as a field of inquiry. *Linguistics* 9: 32–70.
- Fishman, Joshua A. 1966. *Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups*. The Hague, Mouton.
- Gal, Susan 1988. The Political Economy of Code Choice. In: Monica Heller ed. *Codeswitching*. Berlin, Mouton de Gruyter
- Gazdag Vilmos 2018. Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához. „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár
- Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő szerk. 2016a. *Értékek és kihívások I.* Autdor-Shark, Ungvár
- Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő szerk. 2016b. *Értékek és kihívások II.* Autdor-Shark, Ungvár
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Forum, Újvidék
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó, Forum Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarok kétnyelvűsége*. MTT Könyvtár 8., Szabadka
- Gorenburg, Dmitry 2006. Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. In: *Post-Soviet Affairs* 2006/22.2: 145–165.

- Grin, Francois és Moring, Tom és Gorter, Durk és Häggman, Johan és Ó Riaga'in, Do'nall és Strubel, Miquel 2003. *Support for Minority Languages in Europa. Final Report.* European Bureau for Lesser Used Languages, European Cneter for Minority Issues. (<http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/fi/les/support.pdf>)
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism.* Harvard University Press, Cambridge.
- Grosjean, François 1985. „The bilingual as a competent but specific speaker-hearer.”. *Journal of multilingual and multicultural development* 6. Routledge, UK. 467–477.
- Grosjean, François 1988. Exploring the recognition of guest words in bilingual speech. *Language and cognitive processes* 3/3: 233–274.
- Grosjean, François 1989. Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person, *Brain and Language* 36: 3–15.
- Grosjean, François 1992. Another View of Bilingualism. In: R. J. Harris eds. *Cognitive Processing in Bilinguals.* Elsevier Science Publications, New York, 51–62.
- Grosjean, François 1995. A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guestwordsby bilingualism. In: Milroy, Lesley – Muysken, Pieter szerk. *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching.* Cambridge, Cambridge UP. 229–275.
- Grosjean, François 2004. Studying Bilinguals: Methodological and Conceptual Issues. In: Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. szerk. *The Handbook of Bilingualism.* Malden, MA, USA – Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing, 32–63. (idézi Borbély 2014)
- Gumperz, J.J. 1970. Verbal strategies in multilingual communication. In: J. Alatis ed. *Bilingualism and language contact.* Washington, D.C., Georgetown University Press
- Gyivicsán Anna 1995. Kétnyelvűség – nyereség vagy zsákutca?. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 57–65.
- Hamers, JosianeF. – Blanc, Michael 1989. *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge, Cambridge UP
- Harding, Edith – Riley, Philip 1986. *The Bilingual Family: A Handbook for Parents,* Cambridge UP, Cambridge
- Haugen, Einar 1998. Nyelvészeti és nyelvi tervezés. In: Tolcsvai Nagy G. szerk. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Universitas, 11–29.
- Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség.* Autdor-Shark, Ungvár
- Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita szerk. 2011. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Budapest – Beregszász, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete

- Hoffmann, C. 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London – New York. Longman.
- Homišínová, Mária 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. november 13., 8.
- Husztai Ilona – Koljádzsin Natália szerk. 2005. *Nyelv és oktatás a 21. század elején*. Ungvár, PoliPrint
- Jarovinszkij Alekszandr 1991. *A gyermekkori kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdései*. Kandidátusi disszertáció, Pécs (kézirat)
- Jarovinszkij Alekszandr 1994. Gyermekkori kétnyelvűség: előny vagy hátrány. *Regio* 1994/4: 66–76.
- Jarovinszkij Alekszandr 1995. A mentális szótár felépítése kétnyelvű gyermekeknél. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 83–99.
- Jarovinszkij Alexandr – Fabricius Ildikó 1978. Kommunikatív folyamatok stratégiája kétnyelvű gyermekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle* (19. szám) 1978/1: 72–80.
- Józsa Krisztián és Nikolov Marianne 2005. Az angol és német nyelvi készségek fejlettségét befolyásoló tényezők. *Magyar Pedagógia*, 105. 3: 307–337.
- Kal’avský, Michal 1998. Jazyk a etnická totožnosť v zmiešanom prostredí. In: Slávkovský, Peter ed. *Národopisný zborník*. Matica slovenska, Bratislava, 23–38.
- Kálmán Béla 1994. *Nyelvjárásaink*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest (6. kiadás)
- Karmacsi Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása, Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 92–100.
- Karmacsi Zoltán 2004. Helyzetkép a magyar nyelv Beregszászon és Tiszaújlakon betöltött jogi és gyakorlati helyzetéről. In: Gabóda Béla – Lipcsei Imre szerk. *Közös értékeink. Kárpátaljai és magyarországi pedagógusok tanulmányai*. Beregszász – Szarvas, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola és Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar, 87–100.
- Karmacsi Zoltán 2005a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Beregszászon és Tiszaújlakon. In: *Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai, I. füzet*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 15–23.
- Karmacsi Zoltán 2005b. Etnikailag vegyes házasság — „vegyes” nyelvhasználat?. *Acta Beregsasiensis* vol. IV.: 127–153.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

- Karmacsi Zoltán 2009. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 64–70.
- Karmacsi Zoltán 2010. Etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatának jellemző vonásai. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest – Beregszász, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 343–350.
- Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet
- Karmacsi Zoltán – Máté Réka szerk. 2018. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben*. „RIK-U”, Ungvár
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003a. *Національний склад населення та його мовні ознаки*, Ужгород
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003b. *Чисельність осіб за національністю угорці по всіх населених пунктах області*, (для службового використання)
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003c. *Чисельність наявного та постійного населення, тимчасово проживаючих та тимчасово відсутніх*, (для службового використання)
- Kárpátaljai települések nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996
- Kassai Ilona 1995. Kommunikatív stratégiák a nyelvvesztés kezdetén. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 99–111.
- Kassai Ilona 2005. A család, mint nyelvmester, A környezeti nyelv szerepe a nyelvelsajátítás folyamatában. In: Balázs Géza és Grétsy László szerk. *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 143–164.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kiss Jenő szerk. 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest
- Kiss Tamás 2012. Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio* 2012/1: 24–48.

- Kloss, Heinz 1966. German-American language maintenance efforts. In: Fishman, Joshua A. – Nihirny, V. – Hoffman, J. – Hayden, R. szerk. *Language Loyalty in the United States*. Mouton, The Hague, 206–252.
- Kontra Miklós 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések 109.*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Kontra Miklós 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatásról”? *Korunk* 1997/1: 75–79.
- Kormos Judit és Csiszér Kata 2005. A családi környezet hatása az idegen nyelvi motivációra: egy kvalitatív módszerekkel történő kutatás tanulságai. *Magyar Pedagógia* 105., 1: 29–40.
- Kovács Elemér 2015. A (vegyes) házasságok (sem) az égben kötötnek. *KárpátInfo* 19. évf. 21. szám: 5.
- Kósa Éva 2005. Gyerekek, serdülők és a média. In: Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva szerk. *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 363–431.
- Kósa Éva és Vajda Zsuzsanna 1998. *Szemben a képernyővel*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó
- Közoktatás 2008. Hányan mehetnek továbbtanulni. *Közoktatás* 2008/1–2: 4. (szerző nélkül)
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72.
- Lanstyák István 1993. Diglosszia és kettősnyelvűség. *Kétnyelvűség* 1: 5–21.
- Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio* 1994/4: 90–116.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl? In: Csernicskó István szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Könyvszerkesztő Bt., Budapest, 11–17.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – Otthon*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó
- Lambert, Wallace E. 1975. Culture and language as factors in learning and education. In: Wolfgang, A. szerk. *Education of Immigrant Children*. Toronto, Ontario Institute for Studies in Education
- Lengyel Zsolt 1981. *A gyermeknyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Leopold, W. (1939, 1947, 1949a, 1949b): Speech Development of a Bilingual Child: a linguist's record, I Vocabulary growth in the first two years; II Sound learning in the first two years, III Grammar and general problems in the first two years, IV Diary from age two, Evaston, Northwestern University Press
- Magyar Értelmező Kéziszótár*. 2003. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Macsjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint Kft.–KMF
- Márku Anita 2013. *„PO ZÁKÁRPÁTSZKI” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, Líra Poligráfcentrum
- Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár, II: Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
- Márku Anita – Tóth Enikő szerk. 2017. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. „RIK-U”*, Ungvár
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Mikes Melánia 1990. Some Issues of Lexical Development in Early Bi-Trilinguals. In: Conti-Ramsden, G. és Snow, C.E. szerk. *Children's language*. vol.7., New Jersey, Hillsdale.
- Minnesota Population Center 2014. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3* [Machine-readable database]. Minneapolis, University of Minnesota. international.ipums.org
- Mirnics Károly 1994. Kétnyelvűség a vajdasági vegyes házasságokban. *Regio* 1994/4: 117–127.
- Mackey, William F. 1968. The description of bilingualism. In: Fishman, Joshua A. szerk. *Readings in the sociology of language*. The Hague, Mouton, 554–584.
- McLaughlin, B. 1984. *Second language acquisition in childhood. Vol. 1: Preschool children*. Second ed. Hillsdale, NJ LEA
- Macnamara, J. 1967. Bilingualism in the modern world. *Journal of Social Issues* XXIII/2: 1–7.
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород ПоліПрінт
- Molnár József 2009. A népesség összetétele. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja*. Pécs – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialó Kampus Kiadó, 187–214.
- Molnár József 2015a. *Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében*. Limes 2015. II. évfolyam: 51–63.

- Molnár József 2015b. *Nyelvhasználat az etnikailag vegyes (magyar–ukrán) családokban Kárpátalján*. Az előadás elhangzott: Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: értékek és kihívások, Nemzetközi interdiszciplináris konferencia, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2015. március 26.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematika és Természettudományi Tanszék, Beregszász
- Moring, Tom 2007. Functional Completeness in Minority Language Media. In: Cormack, Mike and Hourigan, Niamh ed. *Minority Language Media: Concepts, Critiques and Case Studies*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd England. (idézi Vincze 2008)
- Muysken, Pieter 2000. *Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing*. Cambridge, Cambridge University Press. (idézi Borbély 2014.)
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Balassi Kiadó, Budapest
- Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Navracsics Judit 2011. *Szóaktiváció két nyelven*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Orosz Ildikó 2009. Oktatás, képzés. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja*. Pécs – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialó Kampus Kiadó, 421–453.
- Orosz Ildikó 2010. Orosz Ildikó, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnökének tanévnyitó beszéde. *Közoktatás* 2010/1–2.: 2–5.
- Papp György 1995. Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 217–225.
- Paradise, M. 1986. *Bilingualism. International Encyclopedia of Education*, Oxford, Pergamon Press
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26: 78–99.
- Piller, I. 2002. *Bilingual Couples Talk — The discursive construction of hybridity*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia
- Radó Péter 1996. Asszimiláció és nyelvválasztás a magyarországi szlovének körében. *Regio* 7. évf. 1. sz.: 142–170.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Akadémia Kiadó, Budapest
- Romaine, Suzanne 1995. Bilingualism. *Language in Society* 13., Oxford, Blackwell
- Rot Sándor 1967. Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.

- Sándor Anna 2000. A szlovákiai vegyes házasságokból származó fiatalok kétnyelvűsége. In: Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 187–195.
- Sass Enikő, Berghauer Sándor szerk. 2019. *Kárpátalja magyarul lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése*. Gáborprint, Beregszász
- Séra Magdolna 2010. Érvék és ellenérvék az iskolai tananykválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest, Balassi Intézet Márotn Áron Szakkollégium, 161–185.
- Singleton, David 1999. Exploring the second language mental lexicon. *Cambridge Applied Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Avon, Multilingual Matters
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 6. évf. 3. sz.: 167–180.
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: gyümölcsök és bogyók.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: фрукти і ягоди) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: háztartási cikkek.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: предмети побуту) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: ruházat és lábbelik.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: одяг. взуття) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: Ukrajna állatai.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: тварини України) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: Ukrajna madarai.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: птахи України) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: bútorok.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: меблі) Vydavnictvo Ranok, 2006
- Szemléltető anyagok az óvodák és elemi iskolák részére: háztartási gépek és eszközök.* (Демонстраційний матеріал для дошкільних закладів і початкової школи: побутова техніка, інструменти) Vydavnictvo Ranok, 2006

- Szilágy N. Sándor 2004. Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás szerk. *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion, 157–234.
- Tandefelt, Marika 1988. Mellan tva sprak. En fallstudie om sprakbevarande och sprakbyte in Finland. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala universitet. (idézi Borbély 2014)
- Torgyik Judit 2005. Nyelvi szocializáció és oktatás. Új pedagógiai szemle 3: 3–10.
- Tóth Ágnes – Vékás János 2008. Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia* 2008, 51. évf. 4. szám. 329–355.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukranának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló Törvényéhez*. InterMix Kiadó, Ungvár – Budapest
- Tóth Péter 2016. A beregrákosi, nagydobronyi és kajdanói nyelvjárás gyökereiről. In: Czetter Ibolya, Hajba Renáta, Tóth Péter szerk. VI. *Dialektológiai szimpozion*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Szombathely – Nyitra, 615–628.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged
- Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága (Державний комітет статистики України) 2004. *Домогосподарства України. Домогосподарства за розміром та характеристикою членів домогосподарств – заданими Всеукраїнського перепису населення 2001 року* (заред. О.Г.Осауленка). Київ.
- Vajda Zsuzsanna 2001. *Lélektankönyv. A személyiségről, a tudatról, az érzelmekről és más pszichológiai kérdésekről*. Műszaki Kiadó, Budapest
- Vančóné Kremmer Ildikó 1998. Észrevételek a gyermekkori kódválasztás és kódváltás változásairól. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a magyar-szlovák kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 116–135.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. A beszédészlelés és beszédmegértés vizsgálata magyar-szlovák kétnyelvű gyermekeknél. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 73–96.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2011. A természetes magyar-szlovák kétnyelvűség kialakulásának néhány aspektusa, In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 387–405.
- Vančo Ildikó 2015. A kétnyelvűsítés módjai és az identitás összefüggései. In: Vančo Ildikó és Kozmács István szerk. *Nyelvtanulás – nyelvtanítás Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 127–153.
- Vetési László 1980. Szórvány, nyelv és vegyes család Bürkösen. *Tett*, 3: 51–56.

- Vincze László 2008. Kétnyelvűség, média- és nyelvválasztás. *Médiakutató*. 2008. tél (letöltve 2015.02.06.: http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_04_tel/10_ketnyelvuseg_mediavalasztas/)
- Volterra, V. és Taeschner, T. 1978. The aquisition and developement of language by bilingual children. *Journal of Child Language* 5: 311–326.
- Vremir Márta 2007. Nyelvi sémák. A kevertnyelvű családok nyelvhasználatának megközelítéséről. In: Bodó Barna szerk. *Nyelvi jogok, nyelvpolitika*. Marineasa Kiadó, Temesvár, 171–182.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Conact. Findings and Problems*. Publications of Linguistics Circle of New York, New York
- Weinreich, Uriel 1968. *Languages in Contact*. The Hague. Mouton.
- Zakon.rada.gov.ua 2002. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1367-2002-%EF, 2002>.
- ZAN, МИНАЈЛО (ЗАН, МИХАЙЛО) 2005. Міжетнічні шлюби як індикатор етнодемографічних процесів на Закарпатті 90-х рр. XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 13. Ужгород. 180–185.
- Zemlyei János 1995. Román tükörszavak, tükörkifejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 245–253.

Mellékletek

1. melléklet. A szülőkkel kitöltetett kérdőív

Visk Angelina 2007 3;4

Kérdőív

Kód:

Ez a kérdőív segítséget nyújt az etnikailag vegyes családokban felnövő gyermek nyelvhasználati stratégiáinak a kutatásában. A válaszadás önkéntes!

Születési éve: 1976

Neme: 1) férfi 2) nő

Végzettsége:

- a) általános iskola
- b) középiskola, gimnázium, liceum
- ☒ c) szakközépiskola, technikum, college
- d) főiskola, egyetem

Foglalkozása: alsó osztályos tanár

Vallása:

- a) református
- b) görög katolikus
- ☒ c) római katolikus
- d) ortodox (pravoszláv)
- e) egyéb: _____

Nemzetisége:

- ☒ a) magyar
- b) ukrán
- c) orosz
- d) egyéb: _____

Anyanyelve:

- ☒ a) magyar
- b) ukrán
- c) orosz
- d) egyéb: _____

Gyermekek száma: 1

Milyen nyelvű környezetben nőtt fel?

- a) csak magyarok lakta
- b) többségében magyarok lakta
- ☒ c) fele-fele arányban voltak mindét nemzetiség képviselői
- d) többségében ukránok/oroszok lakta
- e) csak ukránok/oroszok lakta

Gyermekkorában szülei, nagyszülei milyen nyelve(ke)n beszéltek Önnel?

- ☒ a) csak magyarul
- b) többségében magyarul
- c) közel egyforma arányban mindkét nyelven
- d) többségében ukránul/oroszul
- e) csak ukránul/oroszul

Jelenleg a környezetében milyen nyelvű emberek élnek?

	ukrán	magyar	orosz
a szomszédban	X	X	
a munkahelyen	X	X	
az utcában	X	X	
a baráti körében	X	X	

Milyen szinten beszéli az alábbi nyelveket? A megfelelő szinthez tegyen egy X-t! (Egy oszlopba csak egy X-t tehet!)

	magyar	ukrán	orosz
Anyanyelvi szinten	X		
Nagyon jól			
Jól		X	X
Nem nagyon jól			
Alig néhány szót			
Nem beszélek, csak értek			
Sehogy			

Melyik nyelvet használja gyakrabban?

- a) magyar nyelvet
b) ukrán/orosz nyelvet
☒ c) közel egyforma gyakorisággal használom a két nyelvet

Ön rendszerint milyen nyelvet használ .....?

	magyar	ukrán	orosz	ruszin	semmilyet
imádkozás közben	X				
számolás közben	X				
káromkodás közben	X				
gondolkodás közben	X				
állatokhoz szólva	X				

Milyen nyelven nézi az alábbi tévéműsorokat? (Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyarul	ukránul	oroszul	egyéb
filmeket	X	X	X	
dokumentumfilmet	X	X	X	
szórakoztató műsort	X	X	X	
sportközvetítést	X	X	X	
híreket, híradót	X	X	X	
időjárás-jelentést	X	X	X	

Milyen nyelven hallgatja az alábbi rádióműsorokat? (Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyarul	ukránul	oroszul	egyéb
szórakoztató műsort	X	X	X	
sportközvetítést	X	X	X	
híreket, híradót	X	X	X	
időjárás-jelentést	X	X	X	
zenei műsorokat	X	X	X	

Férfjével/feleségével milyen nyelven szokott beszélni?

- a) csak magyarul
- b) többségében magyarul
- c) közel egyforma arányban mindkét nyelven
- ☒ d) többségében ukránul/oroszul
- e) csak ukránul/oroszul

Miért? *Azért, mert sokatm hozzá magyarul is
szólni.*

Férje/felesége milyen nyelven szokott válaszolni?

- a) csak magyarul
- b) többségében magyarul
- c) közel egyforma arányban mindkét nyelven
- d) többségében ukránul/oroszul
- ☒ e) csak ukránul/oroszul

Melyik nyelven beszél gyakrabban: anyanyelvén vagy férje/felesége nyelvén?

- a) szinte mindig házastársam nyelvén beszélek
- b) gyakrabban beszélek házastársam nyelvén
- c) közel egyformán használom házastársam nyelvét és az anyanyelvemet
- ☒ d) gyakrabban használom anyanyelvemet
- e) szinte mindig anyanyelvemen beszélek

Miért? *Azért, mert a gyerekkel is magyarul beszélek
és a munkahelyemen is.*

Milyen nyelven szokott gyermeké(i)vel beszélgetni?

- a) csak magyarul
- ☒ b) többségében magyarul
- c) közel egyforma arányban mindkét nyelven
- d) többségében ukránul/oroszul
- e) csak ukránul/oroszul

Miért? *Azért, mert otthon csak vele tudok
magyarul beszélni.*

És a gyermek(ek) milyen nyelven válaszolnak?

- a) csak magyarul
- b) többségében magyarul
- c) közel egyforma arányban mindkét nyelven
- d) többségében ukránul/oroszul
- e) csak ukránul/oroszul

Milyen tannyelvű óvodába jár gyermeke? *Ukrán*

Miért íratta ilyen tannyelvű óvodába? *Azért, hogy jobban elsajátítsa az ukrán nyelvet is.*

Milyen tannyelvű iskolába fogja íratni gyermekét? *Magyar iskolába*

Miért? *Azért, mert ott dolgozom, és így könnyebb lesz mindkettőnknek.*

Értékelje 1-10-ig terjedő skálán (ahol 1 az egyáltalán nem lehet boldogulni, 10 nagyon könnyen lehet boldogulni érték), hogy véleménye szerint mennyire lehet boldogulni az alábbi nyelvekkel az alábbi településeken! (A megfelelő értéket karikázza be!)

	magyar	ukrán	orosz
Ungvár	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 9 <u>10</u>	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10
Ungvári járás	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10
Munkács	1 2 3 4 5 <u>6</u> 7 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10
Munkácsi járás	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10
Beregszász	1 2 3 4 5 6 7 8 9 <u>10</u>	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10
Beregszászi járás	1 2 3 4 5 6 7 8 9 <u>10</u>	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10
Nagyszőlős	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10
Nagyszőlősi járás	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10
saját településén	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10

Értékelje egy ötfokú skálán az alábbi nyelvek szépségét! (5 – nagyon szép, 1 – egyáltalán nem szép)

A megfelelő értéket karikázza be!

magyar	1	2	3	4	<u>5</u>
ukrán	1	2	3	<u>4</u>	5
orosz	1	2	3	<u>4</u>	5

Szeret Ön beszélni.....? (A megfelelő választ húzza alá)

magyarul	<u>igen</u>	nem
ukránul	<u>igen</u>	nem
oroszul	igen	<u>nem</u>

Ön kinek szurkol(na) egy sportközvetítés alatt, hogyha ... (A megfelelő választ húzza alá)

- a) ukrán játszana egy idegennel, de nem a magyarral
1) ukrán 2) idegen
- b) magyar játszana egy idegennel, de nem az ukránnal
1) magyar 2) idegen
- c) magyar játszana az ukránnal
1) magyar 2) ukrán

Köszönöm, hogy válaszolt kérdéseimre!

2. melléklet. A gyermekekkel készített irányított beszélgetés lejegyzett változata (részlet)

BEREGSZÁSZ, SANYIKA 2003, ELSŐ LÁTOGATÁS

TM1: tyű-ha mi van neked? Mutasd már meg, mi van neked

Gyerek: kard

TM1: milyen kard az?

Gyerek: kalózos

TM1: aty-világ

ANYA: én legyek most bent?

TM1: bent lehet lenni, persze. Mindjárt fogok beszélni a szülőkkel is. Hogy hívják a kisiút?

ANYA: hogy hívnak téged, mutakozzál be

TM2: як тебе звати, скажеш нам? [hogy hívnak téged, megmondod nekünk?]

Gyerek: Янчик Саша [Jáncsik Szása]

TM1: hogy hívnak akkor?

Gyerek: Янчик Саша [Jáncsik Szása]

TM1: Szása vagy akkor, jó. És jársz óvodába?

Gyerek: járok

TM1: szeretsz óvodába járni?

Gyerek: igen

TM1: és mit szoktál ott csinálni?

Gyerek: festeni

TM1: miket festesz?

Gyerek: répát

TM1: répát? Szereted a répát?

Gyerek: szeretem

TM1: hu-ha, csak répát szoktál festeni?

Gyerek: igen

TM1: és még mit szoktál az óvodában csinálni?

Gyerek: halat festeni

TM1: és másat nem, akkor csak festeni?

Gyerek: igen

TM2: а зким граєшся всадику? [kivel játszol az óvodában?] Як твої друзі граються з тобою? [hogy játszanak veled a barátaid?] Як їх звати, скажи мені [hogy hívják őket, megmondod nekem]

Gyerek: Янчик Саша [Jáncsik Szása]

TM2: а твоїх друзей? [és a barátaidat?] Ну, друзі твої, зким граєшся, з дівчатами, хлопцями [na, a barátaidat, akikkel játszol, fiukkal vagy lányokkal]

Gyerek: хлопцями [fiúkkal]

TM2: *хлопцями?* [fiukkal?] *А як їх звати?* [és hogy hívják őket?]

Gyerek: *Янчик Саша* [Jáncsik Szása]

TM2: *Сьогодні був до тебе Миколай* [ma volt hozzád a Mikulás?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *а що тобі приніс?* [és mit hozott neked?] (.)

TM1: mit hozott neked a Mikulás?

Gyerek: kalóz kardot, ilyen hozott

TM1: és mi ez itt, amit összeraktál? Ez itt, a szőnyegen

Gyerek: dinoszaurosok

ANYA: vedd le sancika, mert nem látsz benne, most már eltörte nagyon a szemed

Gyerek: vissza teszed?

ANYA: de már így is olyan csúnya lett a szemed

Gyerek. nem

БАТЬКО: hozzád jöttek vendégek

ANYA: na, most mit fog mondani a bácsi meg a néni?

Gyerek: kalóz Dzsek vagyok

TM1: és mi az ami ott össze van rakva? Mit raktál össze?

Gyerek: dinoszaurosokat

TM1: és milyen dinoszaurosok vannak ott? Mik azok a dinoszaurosok, azt el tudod mondani?

Gyerek: anya vette nekem

TM1: anya vette neked?

Gyerek: igen. apával

TM1: apával vették?

Gyerek: igen

TM1: és te szereted a dinoszaurosokat?

gyerek: igen

TM1: és még mivel szoktál játszani?

Gyerek: kalózokkal, fekete kalózokkal

TM1: és mit szoktak azok a kalózok csinálni?

Gyerek: szoktam velük kardozni, játszani

БАТЬКО: *пірату, а ще зчим граєшся, сол-* [és még mivel játszol, ka-]

Gyerek: *солдатами* [katonákkal]

TM1: és azok mit szoktak csinálni?

Gyerek: szoktam velük katonázni, indiánozni, kalózkodni, dinoszaurosolni

TM1. és szereted a meséket?

Gyerek: szeretem

TM1: melyk meséket szereted?

Gyerek: szeretem a Cartoonetworr-öt, Csolovek paukot.

Батько: *Чоловік паук* [Pókember]

TM1: és még melyket szereted?

БАТЬКО: és *Чоловік паук* melyk adáson megy?

Gyerek: a jet-x-en

TM1: és csak a Pókembert szoktad nézni?

Gyerek: igen

TM1: más mese nincs is a tv-ben?

Gyerek: de van, cartoonetwork

TM1: na, és ott milyenek vannak, milyen mesék?

Gyerek: nem tudom

TM1: nem tudod?

БАТЬКО: fiam, Scooby-

Gyerek: Scooby doo

TM1: és még? Ki az a Scooby doo?

Gyerek: egy buta kutya, aki fél a szellemektől

TM1: igen?

Gyerek: igen

TM1: és te félsz a szellemektől?

Gyerek: nem félek

БАТЬКО: és a szellemektől kit megvédel?

Gyerek: Barbarát

ANYA: ki neked Barbara?

Gyerek: a testvérem

БАТЬКО: unoka

Gyerek: unoka testvérem

БАТЬКО: még kit megvédel a szellemektől?

Gyerek: apát, anyát

TM1: és még? másokat nem kell megvédeni a szellemektől?

Gyerek: de, Kelvint, mamát, Krisztit

TM1: és mit csinálsz a szellemekkel, ha jönnek?

Gyerek: lekardozom

TM1: lekardozod? Hát, te ügyes vagy. Nézzed csak mit hoztam én neked. Na? Ezt nézzed csak, ismered ezt a mesét? Nézd már meg mi van ezen a képen, ez itt mi?

Gyerek: házikó

TM1: és itt mit csinálnak azt el tudod mondani? Ki ez?

Gyerek: Gyidu.

TM2: *а що там інтересного побачив?* [és mi érdekeset látott meg?]

ANYA: nem ismered a mesét?

Gyerek: ismerem

ANYA: akkor mond már el

TM1: átnézzük először?

Gyerek: igen

TM1: na, akkor átnézzük

TM2: *що там тобі подобається, покажиш нам і кажиш що то* [ami neked megtetszik megmutatod és elmondod mi az]

БАТЬКО: ezt a mesét nézted?

Gyerek: nem

TM1: na, nézzük akkor előlről, mit látsz a képen?

Gyerek: répát

TM1: és mit csinál ez?

Gyerek: répát húz

TM1: bizony. monddad, hogy mit látsz a képen

Gyerek: a papának segít kihúzni a nagymama

TM1: és kibírják húzni?

Gyerek: nem

TM1: és mit csinálnak utána?

Gyerek: hívják a ...(!)

TM2: *кого там кличуть?* [kit hívnak ott?]

Gyerek: *баба* [mama]

TM2: *дівчину кличуть* [a lányt hívják?]

Gyerek: *да* [igen]

БАТЬКО : de monddad *дівчину* [lányt]

Gyerek: *дівчмну* [lányt]

БАТЬКО : *а далі* [tovább]

Gyerek: *собака* [kutya]

БАТЬКО : i...

Gyerek: i *кицька* [kiscica]

БАТЬКО : *кицька* [kiscica]

TM2: а що там літає? [és mi repül ott?] *Пташки літають* [madarak repülnek?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *молодець* [ügyes vagy]

TM1: és itt mi történik még utána?

Gyerek: kihúzzák a répát, de nem tudják

TM1: ki segített nekik kihúzni?

Gyerek: a kutya és a macska

TM1: és még?

Gyerek: és az egér

БАТЬКО: *мишка* [egér]

Gyerek: *мишка* [egér]

TM2: *а що любить мишка їсти, сир?* [és mit szeret az egér enni, sajtot?]

Gyerek: *сир*[sajtot]

TM1: nézzed csk, ezt a mesét ismered?

Gyerek: nem

TM1:nézzed csak, lapozzuk végig és utána

TM2: *Червона шапочка* [Piros sapkácska-Piroska és a farkas]

Gyerek: ez Piroska

БАТЬКО: *Червона шапочка* [Piros sapkácska-Piroska és a farkas]

TM1: végig néztük, na most akkor meséld el nekünk mit láttál. Meséld el

Gyerek: Piroska hozott a nagymamájának ennivalót

TM1: igen, és miben vitte?

Gyerek: kosárban

TM1. kosárban, bizony

Gyerek: szedett neki virágot, a farkas figyelte és hamar bejött, bekapta nagymamát, befeküdt az ágyba

TM2: *а дівчина що робила, напугалася?* [és a lány mit csinált, megijedt?]

Gyerek:*да* [igen]

TM2: *а від чого напугалася дівчина?* [és mitől ijedt meg a lány?]

Gyerek: te nagymama, minek ilyen nagy a szemeid, te nagymama minek olyan nagy az orraid, hogy jobban érezzelek, te nagymama, minek olyan nagy a szemeid, hogy jobban lássalak, te nagymama minek olyan nagy a fogaid, hogy jobban (!)

TM1: na, mit csinálhasson?

Gyerek: hallgatunk

TM1: na?

Gyerek: te nagymama, minek olyan nagy a szájaid, hogy jobban bekaphassalak

TM1: te nagyon ügyes vagy, és mit csinált a farkas?

Gyerek: bekeapta Piroskát és a nagymamát

TM1: bizony. És ezek kicsodák?

Gyerek: emberek

TM1: mit csinálnak azok az emberek?

Gyerek: szaladnak

TM1: hová?

Gyerek: nem tudom

TM1: nézzed csak

Gyerek: a házba

ANYA: meg?

Gyerek: nem tudom

ANYA: de, szaladnak segíteni

Gyerekek: a Piroskának és a nagymamának

ANYA: igen

TM1: na, ez a mese is megvan

TM2: *а це яка казка, знаєш?* [és ezt tudod milyen mese?] *Це яка тварина?* [ez milyen állat?]

Gyerek: *вовчик* [farkas]

TM2: *а це як називається* [és ezt hogy hívják?]

Gyerek: *качка* [kacsa]

TM2: *ну, далі дивися* [na, nézzed tovább] *що робить тут лисичка?* [mit csinál itt a róka?]

Gyerek: *вовчик* [farkas]

TM2: *що в руках лисичці, не знаєш?* [nem tudod mi van a róka kezében?]

Gyerek: *не знаєш* [nem tudod]

TM2: *а це що тут?* [és ez itt mi?]

Gyerek: *мишка* [egér]

TM2: *мишка, молодець.* [egér, ügyes vagy] *Бачиш, знаєш ти.* [látod, tudod te] *А тут що роблять, скажи мені* [és itt mit csinálnak, mond el nekem] *Що тут роблять на картині?* [mit csinálnak itt a képen?] *Мишка що робить?* [mit csinál az egér?]

Gyerek: *мишка*, [egér]

TM2: *що робить?* [mit csinál?] *Що робить тут мишка?* [mit csinál itt az egér?]

TM1: mit csinál a kiséger?

Gyerek: leveszi a tányért

TM1: és itt mit csinálnak?

Gyerek: a róka ki akar venni

TM1: miből?

Gyerek: abból a vázából

TM2: *а що тут, біля вазу?* [és mi van itt a váza mellett?] *Любиш їсти таке?* [szeretsz enni ilyen?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *а що то таке?* [és mi az?](.)

TM1: na, kész?

Gyerek: kész

TM1: kivel szoktál játszani az óvodában?

Gyerek: Tomival

TM1: és mit szoktatok Tomival játszani?

Gyerek: szoktunk bújócskázni

TM1: igen?

Gyerek: igen

TM1: és kinek sikerül a legjobban elbújni?

Gyerek: én

TM1: te tudsz ügyesen elbújni?

Gyerek: igen

TM1: és nem is talál meg Tomi?

Gyerek: nem

TM1: nem?

Gyerek: mert nagyon messze bújok el

TM1: sose nem talált még meg eddig?

Gyerek: sose nem

TM1: te nagyon ügyes vagy akkor

TM2: *а зким любиш ще градишся всадику?* [és kivel szeretsz még játszani az óvodában?]

З ким граєшся? [kivel játszol?]

Gyerek: Norbival játszok

TM2: *а ще зким?* [és még kivel?] *А що любете гради?* [és mit szerettek játszani?]

Скажиш мені? [elmondod nekem]

Gyerek: не[nem]

TM2: *ні, не скажеш?* [nem, nem mondod el?] *А спати любиш в садику?* [és aludnio szeretsz az oviban?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *а їсти?* [és enni?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *а що любиш там їсти, суп любиш?* [és mit szeretsz ott enni, a levest szereted?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *а з чим, який суп любиш?* [és mivel, milyen levest szeretsz?]

Gyerek: (!)

TM2: *а питу, чай любиш?* [és inni, a teát szereted?]

Gyerek: *да* [igen]

TM1: nézzük csak, mik ezek?

Gyerek: ruhák

TM1: milyen ruha ez, azt is meg tudod mondani?

Gyerek: zöld

TM1: zöld bizony, és micsoda?

Gyerek: nadrág

TM1: nadrág, te hordasz nadrágot?

Gyerek: hordok

TM1: és ez micsoda?

Gyerek: de nekem a nadrágon van egy ilyen

TM1: mi az az olyan? Van öv rajta?

Gyerek: igen

TM1: hu-ha. A nagyoknak már van. És ez micsoda?
 Gyerek: csizma
 TM1: csizma? Biztos?
 Gyerek: biztos
 TM1: nézd meg jobban, van talpa neki?
 Gyerek: nincs
 TM1? hát, akkor mi ez?
 Gyerek: kesztyű
 TM1: zokni, nem?
 Gyerek: zokni
 TM1: bizony, ez micsoda?
 Gyerek: telefon
 TM1: és ez?
 Gyerek: cipő
 TM1: cipő. És ez?
 Gyerek: kesztyű
 TM1: kesztyű, és ez micsoda?
 Gyerek: sapka
 TM2: *ти одіваєш шапку зимою?* [te hordasz sapkát télen?]
 Gyerek: *да*[igen]
 TM2: *яку шапку одіваєш, таку яка на картинці?* [milyen sapkát hordasz, olyat amilyen a képen van?]
 Gyerek: *ні* [nem]
 TM2: *тоді яку шапку?* [akkor milyen sapkát?] *Якого кольору?* [milyen színűt?]
 Gyerek: *зелений* [zöld]
 TM2: *молодець*[ügyes vagy]
 TM1: nézzed csk, ez micsda?
 Gyerek: fuggony
 TM1: és ez itt mögötte?
 Gyerek: ablak
 TM1. ablak
 Gyerek: óra, asztal, szék, olló
 TM1: mit szoktak az ollóval csinálni?
 Gyerek: elvágni
 TM1: micsodát
 Gyerek: nem tudom
 TM1: nem szoktál semmit vágni az ollóval?
 Gyerek: nem
 TM1: anya nem engedi?

Gyerek: nem

TM1: miért nem szabad a gyerek kezébe ollót venni?

Gyerek: mert elvágják

TM1: bizony, elvágják a kezét. És ez?

Gyerek: kalapács

TM1: kalapács

Gyerek: tv

TM2: *а що любиш у телевізорі дивити, фільми?* [mit szeretsz a tvben nézni, filmeket?]

Gyerek: *казка* [mese]

TM2: *які казки?* [milyen meséket?]

Gyerek: Scooby doo

TM2: scooby doo? а що це таке Scooby doo? [mi az a Scooby doo?] це якась тварина чи людина? [ez valamilyen állat vagy ember?]

Gyerek: *да* [igen]

TM2: *що да?* [mi igen?] *Що це таке Scooby doo?* [mi az a Scooby doo?] *скажеш мені, бо я не знаю* [elmondod nekem, mert én nem tudom]

Gyerek: Scooby doo egy buta kutya és fél a szellemektől

ANYA: és hogy mondják ukránul a kutyát, mi ő?

Gyerek: *собачка* [kutya]

TM2: *собачка, тепер уже буду знати* [kutya, ez után fogom tudni]

Gyerek: *да* [igen]

TM1: és ez micsoda?

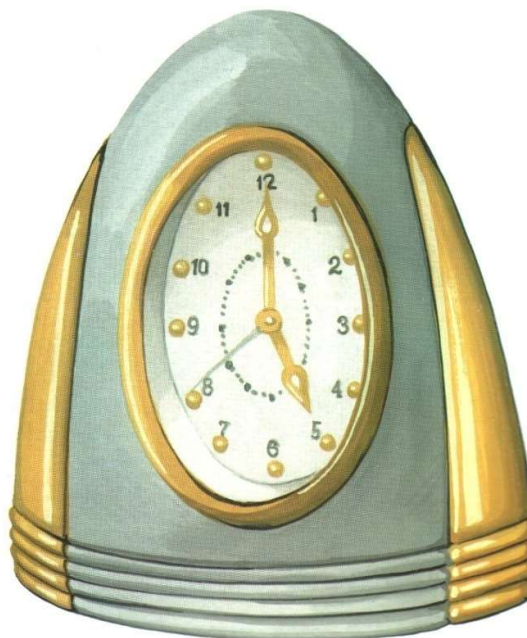
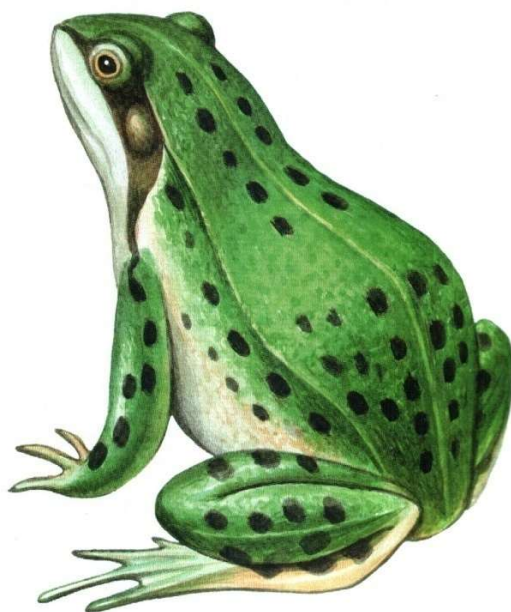
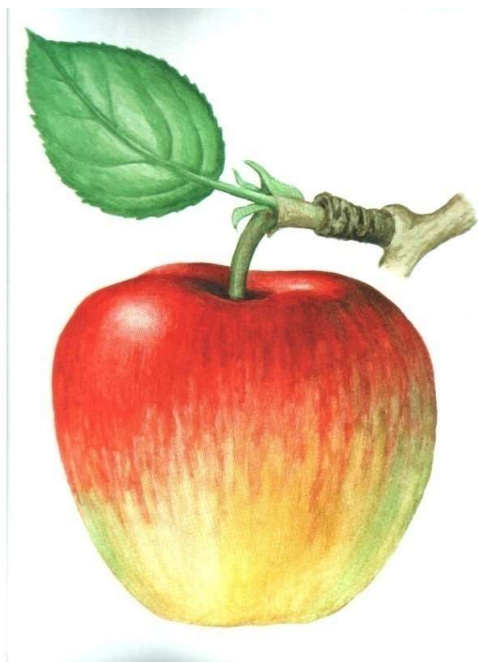
Gyerek: *хуті*

TM1: micsoda?

Gyerek: *хуті*

...

3. melléklet. A gyermekekkel történő beszélgetés során használt képek

4. melléklet. A gyermekekkel történő beszélgetés során használt képes meséskönyv:
Piroska és a farkas

Кормочі Золтан

„Róka у лісі живе” Стратегії мовної соціалізації дітей в етнічно гетерогенному родинному середовищі на Закарпатті. Монографія. Терекбалінт (Угорщина), 2020

ISBN 978-615-80914-3-5

Предметом монографії є вивчення стратегій, що застосовуються в угорсько-слов'янських гетерогенних родинах у процесі мовної соціалізації, а також стратегії мовлення (використання мови) у дітей, які виховуються в таких сім'ях.

Наукове видання

Кормочі Золтан

„Róka у лісі живе”

Стратегії мовної соціалізації дітей в етнічно гетерогенному родинному середовищі на Закарпатті

Редактор: *Кормочі Золтан*
Коректура та верстка: *автор*